Bohouš a Dáša:
Demokracie pod lupou

Bohouš a Dáša:

Demokracie pod lupou

„Přirozenou nevýhodou demokracie je,
že těm kdo to s ní myslí poctivě, nesmírně svazuje ruce,
zatímco těm, kteří ji neberou vážně, umožňuje téměř vše.“

Václav Havel

BOHOUŠ A DÁŠA: DEMOKRACIE POD LUPOU

© Člověk v tísni, o. p. s.
Praha, 2019
Všechna práva vyhrazena.

ISBN 978-80-7591-035-6

Obsah

O autorech ... 4
Úvodní slovo editora ... 8
Úvodník ... 10

1. **Svoboda a demokracie ve světě** (Sylva Horáková) ... **12**
Aktivita: Hybridní režimy ... 20

2. **Sto let demokracie v ČR** (Jan Bureš) ... **24**
Aktivita: 100 let českých zemí v pohybu ... 35

3. **Demokracie a občanská společnost** (Ondřej Císař) ... **41**
Aktivita: Neziskovky jako „škola demokracie“ ... 46

4. **Nerovnosti a důvěra v demokracii** (Daniel Prokop) ... **50**
Aktivita: V hlavní roli důvěra ... 57
Aktivita: Síla nerovností ... 62

5. **Fragmentace společnosti a populismus** (Daniel Prokop) ... **67**

6. **Politická participace a demokracie** (Ondřej Císař) ... **75**
Aktivita: Politická participace ... 80
Aktivita: Jak naporcovat voliče aneb Křehká hranice volebních obvodů ... 86

7. **Jak vnášet demokratické principy do života školy** (Petr Čáp) ... **92**
Aktivita: Jak vnášet demokratické principy do života školy ... 97

O autorech

Klára Blahůtová Kavanová
lekce Jak naporcovat voliče aneb Křehká hranice volebních obvodů

Vystudovala sociální geografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Věnovala se zde tématu mezinárodní a environmentální migrace. Na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy si doplnila vzdělání v oblasti učitelství zeměpisu pro základní a střední školy. Je absolventkou základního kurzu Čtením a psaním ke kritickému myšlení. V programu Varianty společnosti Člověk v tísni pracovala od roku 2016 do roku 2019 jako metodička, v současnosti se věnuje výuce zeměpisu.

Jan Bureš
text 100 let demokracie v ČR

Vystudoval historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Je prorektorem Metropolitní univerzity Praha, kde také přednáší politologii a moderní československé a české dějiny. Absolvoval výzkumné a přednáškové pobyty na univerzitách v Německu, Rumunsku, na Slovensku a ve Španělsku. Zabývá se dějinami české politiky, komunistických režimů, demokratizací po roce 1989. Spolupracoval na nové edici Benešových pamětí (2007). Vydal kolektivní monografii Česká demokracie po roce 1989 (2012). Je autorem knihy Občanské fórum (2007). Publikuje v domácích a zahraničních politologických a historických vědeckých časopisech.

Ondřej Císař
texty Demokracie a občanská společnost a Politická participace a demokracie

Vystudoval politologii na Central European University v Budapešti a na Masarykově univerzitě v Brně. Nyní přednáší na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, kde garantuje postgraduální studijní program Sociologie. Od roku 2009 pracuje také v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR jako šéfredaktor české edice Sociologického časopisu / Czech Sociological Review. Spolupracoval na řadě projektů mimo akademickou sféru. Výzkumně působil na Columbia University v New Yorku, University of California v Irvine, Scuola Normale Superiore ve Florencii a Central European University v Budapešti. Zabývá se proměnami demokracie, sociálními hnutími a politickou mobilizací. Je autorem, spoluautorem nebo editorem řady knižních publikací a domácích i zahraničních odborných statí.

Petr Čáp
text Jak vnášet demokratické principy do života školy

Vystudoval obor Pedagogika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2006 se jako lektor, metodik a vedoucí projektů věnuje převážně oblasti rozvoje aktivního demokratického občanství jak u mladých lidí, tak u dospělých. V současné době spolupracuje jako konzultant občanského vzdělávání s Centrem občanského vzdělávání Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, které v letech 2011–2014 řídil.

Veronika Endrštová
lekce Důvěra v hlavní roli a Síla nerovností

Vystudovala obor Sociální a kulturní ekologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. V letech 2004–2013 působila jako lektorka a koordinátorka v oblasti neformálního vzdělávání a podílela se na přípravě vzdělávacích materiálů k posílení interkulturních kompetencí a týmové spolupráce mladých lidí. Od roku 2013 pracuje v programu Varianty společnosti Člověk v tísni, kde se věnuje globálnímu rozvojovému vzdělávání a výchově k aktivnímu občanství. Koordinovala projekty Active Citizens a Global Schools: Svět ve výuce, v rámci kterých se podílela také na tvorbě metodických materiálů. Je absolventkou kurzů Čtením a psaním ke kritickému myšlení a Filozofie pro děti.

Sylva Horáková
text Svoboda a demokracie ve světě

Původně vystudovala podnikovou ekonomiku na Univerzitě Tomáše Bati. Finanční řízení projektů ji dovedlo do neziskového sektoru, ve kterém přes deset let. Dlouhá léta strávila v rámci programového managementu rozvojovou a humanitární prací v postsovětských zemích (Rusko, Gruzie, Ázerbájdžán, Arménie, Abcházie). V letech 2014–2019 pracovala pro organizaci Člověk v tísni jako ředitelka Centra pro lidská práva a demokracii. Spolu se svými kolegy podporovala disidenty a lidskoprávní aktivisty působících v zemích s restriktivními režimy. V roce 2018 dokončila dálkové magisterské studium rozvojového managementu na The Open University ve Velké Británii.

Karel Jerie
ilustrace komiksů

Je český malíř a komiksový kreslíř, autor komiksů o Bohoušovi a Dáše. Absolvoval AVU v Praze. Je autorem komiksových alb Oidipus Rex (Garamond), Šifra mistra Hanky (scénář: Tomáš Hibi Matějíček, Garamond), komiksové trilogie Candide (BB art) nebo komiksu 1968 Jak Dubček v Moskvě kapituloval (scénář: Pavel Kosatík, Mladá fronta), spolupracoval na sbornících Inseminátor a O (ne)mrtvých jen dobré. V roce 2008 získal 1. cenu na Mezinárodním komiksovém festivalu v Lodži za komiks věnovaný historii českého komiksu Sbohem má lásko. V roce 2006 spoluzaložil občanské sdružení na podporu komiksu SEQENCE. Se vzdělávacím programem Varianty společnosti Člověk v tísni spolupracuje od roku 2006.

Jana Kolomazníková
lekce Hybridní režimy

Vystudovala učitelství geografie a biologie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Následně absolvovala doktorské studium sociální geografie se zaměřením na rozvojová studia na téže fakultě. Globálnímu rozvojovému vzdělávání se věnuje od roku 2009. V programu Varianty společnosti Člověk v tísni byla zapojena do celé řady projektů. Zaměřuje se na metodu filozofie pro děti, spolupracuje na přípravě metodických materiálů a školení učitelů. Zároveň učí na Vysoké škole obchodní v Praze. Absolvovala lektorský kurz Čtením a psaním ke kritickému myšlení.

Martina Novotná
lekce Politická participace

Vystudovala mezinárodní teritoriální studia na Univerzitě Karlově. 12 let vyučovala dospělé angličtinu, francouzštinu a češtinu pro cizince. V programu Varianty společnosti Člověk v tísni pracuje jako projektová koordinátorka, lektorka, metodička a výzkumnice a věnuje se převážně tématům globálního rozvojového vzdělávání, filozofie pro děti a aktivního občanství. V roce 2012 získala Fulbrightovo stipendium pro NNO a absolvovala stáž v USA ve vzdělávací instituci zabývající se vedením ve vzdělávání. Je absolventkou kurzu Čtením a psaním ke kritickému myšlení a typologie MBTI se zaměřením na vzdělávání.

Daniel Prokop
texty Nerovnosti a důvěra v demokracii
a Fragmentace společnosti a populismus

Absolvoval studium sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde působí jako výzkumník a doktorand. Od roku 2015 je součástí výzkumného týmu projektu Dynamika chudoby a sociálního vyloučení, ve kterém se specializuje na téma dopadů chudoby či nekvalitního bydlení na děti a život rodin. Takřka 10 let pracuje v aplikovaném výzkumu ve společnosti MEDIAN – v letech 2017 a 2018 na pozici ředitele výzkumu. Zabývá se zejména výzkumem volebního chování a politickými postoji české populace, analýzou a výzkumy chudoby a bydlení. Je autorem pokročilé metodiky volebních výzkumů v ČR, včetně využívání sekundárních ukazatelů v popisu volebního chování. Od roku 2015 publikuje na témata chudoby, veřejné politiky či populismu a volebního chování pravidelnou sérii Úvod do praktické sociologie v Salonu Práva, za kterou dostal v roce 2017 Novinářskou cenu za Solution Journalism.

Kateřina Sequensová
editace publikace

Vystudovala sociální pedagogiku a etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2011 pracovala v Multikulturním centru Praha, kde se věnovala koordinaci projektů globálního rozvojového a interkulturního vzdělávání a metodické podpoře škol (La Ngonpo, Světová škola aj.). Mezi roky 2017–2019 působí ve vzdělávacím programu Varianty společnosti Člověk v tísni jako koordinátorka projektu Školy k světu, v rámci kterého se podílí také na tvorbě metodických materiálů. Je absolventkou kurzu Čtením a psaním ke kritickému myšlení.

Petra Skalická
editace odborných textů

Vystudovala zeměpis a biologii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Vyučovala na gymnáziu i na základní škole. Od roku 2005 působí ve společnosti Člověk v tísni, kde se nejprve věnovala vzdělávacím projektům v rozvojových zemích, poté koordinaci globálního rozvojového vzdělávání a v letech 2008-2015 byla ředitelkou vzdělávacího programu Varianty. Podílí se na rozvoji a šíření programů Světová škola a Active Citizens a na tvorbě řady metodických materiálů. Je certifikovanou lektorkou programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Absolvovala kurzy Instrumentální obohacování Reuvena Feuersteina FIE – I, Filozofie pro děti, Persona Dolls. Spolupracuje s organizací Učitel naživo jako mentorka provázejících učitelů na pedagogických praxích.

Kateřina Sobotková
lekce 100 let českých zemí v pohybu
a Neziskovky jako „škola demokracie“

Vystudovala učitelství českého jazyka a literatury a pedagogiku na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 1998 vyučovala češtinu, výchovu k občanství a společenské vědy na Gymnáziu Jana Nerudy v Praze. Působila jako lektorka kurzů češtiny pro cizince a je akreditovanou lektorkou programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Od roku 2011 pracuje ve vzdělávacím programu Varianty společnosti Člověk v tísni, kde začínala jako metodička v projektu Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství. V současné době koordinuje projekt Světová škola a působí jako pedagogická konzultantka v projektu Pomáháme školám k úspěchu (The Kellner Family Foundation).

Kateřina Šafránková
editace metodických lekcí

Vystudovala bohemistiku s učitelským zaměřením na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Pracovala jako učitelka českého jazyka na gymnáziu, lektorka programů pro předškolní děti, šéfredaktorka časopisu Kritické listy a expertka na čtenářství a čtenářskou gramotnost v různých projektech. Tři roky vedla domácí školu. Nyní je certifikovanou lektorkou a koordinátorkou programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení, ředitelkou Kritického myšlení, pedagogickou konzultantkou v několika školách (v Litvínově, Chýni, Krnově a na Gymnáziu Oty Pavla v Radotíně), nakladatelkou (www.nakladatelstvi-safran.cz), členkou týmu čtenářského kontinua v projektu Pomáháme školám k úspěchu a vášnivou čtenářkou.

Robin Ujfaluši
editace odborných textů

Vystudoval češtinu a filozofii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Dlouhodobě působí v občanském neziskovém sektoru: stál například u zrodu projektu Fotbal pro rozvoj, vedl Sdružení dobrovolných aktivit INEX, pracoval jako hlavní manažer Strany zelených. Dnes je na volné noze, pomáhá mimo jiné neziskovým organizacím se strategickým plánováním. Externě vyučuje zahraniční studenty na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze politické myšlení disentu a středoevropské vztahy.

Blanka Zemanová
lekce Jak unášet demokratické
principy do života školy

Na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni vystudovala učitelství výtvarné výchovy, psychologii a primární prevenci sociálně patologických jevů. Od roku 2007 vyučovala výtvarnou výchovu, sociální výchovu, psychologii a občanskou nauku na střední odborné škole. Mezi roky 2012–2016 pracovala ve vzdělávacím programu Varianty společnosti Člověk v tísni, kde koordinovala vzdělávací projekty, lektorovala a poskytovala konzultace učitelům. Podílela se na vzniku metodických příruček pro učitele: Jak víme, že to funguje (2015), Bohouš a Dáša – Tváří tvář migraci (2016), Bohouš a Dáša mění svět – Jak vyzrát na komiks?! (2017).

Úvodní slovo editora

V roce 2018 jsme si připomněli výročí 100 let od vzniku samostatného československého státu. V roce 2019 slavíme 30 let znovuobnovené demokracie. Mnohé se za tu dobu v naší zemi zlepšilo, zároveň ale cítíme, že je liberální demokracie aktuálně doma i ve světě vystavena novým výzvám. Ještě začátkem 90. let 20. století jsme si mohli myslet, že vše vyřeší svobodné volby, dnes ale vidíme, že život v demokratické společnosti je mnohem složitější a vyžaduje konstantní péči, konstantní úsilí.

Tato publikace přináší různorodá východiska a různé profesní perspektivy, jak o demokracii přemýšlet, se zvláštním ohledem na českou společnost a naši historickou zkušenost. Neděláme si přitom iluze, že bychom složité a mnohovrstevnaté téma zvládli vyčerpat. Jde spíše o mozaiku přístupů, jak specifika demokracie ve 21. století chápat a jak o ní debatovat se žáky. Mezi jednotlivými přístupy lze snadno nacházet přesahy a souvislosti, stejně tak je možné jednotlivé kapitoly promýšlet a diskutovat o nich samostatně.

Úvodní dvě kapitoly nabízejí širší kontext – jednak globální, jednak historický. Sylva Horáková se nad demokracií zamýšlí v souvislosti s agendou lidských práv a občanských svobod ve světě. Lidskoprávní organizace (ale nejen ony) pozorují v posledních letech pozvolný, ale setrvalý trend poklesu svobod a posilování autokratických režimů. Zvláštní pozornost věnuje autorka režimům tzv. hybridním – ty poskytují svým občanům určitou míru svobody (cestovat, podnikat, účastnit se voleb apod.), ale zároveň jde o svobodu pečlivě kontrolovanou, pokřivenou, státem podmíněnou.

Ve druhé kapitole nás historik a politolog Jan Bureš provádí hlavními historickými milníky v uplynulém století a upozorňuje, že z demokracie jsme se těšili jen v jeho necelé polovině. Nejvíc prostoru autor věnuje parlamentnímu zřízení první republiky (1918–1938), poválečnému intermezzu před nástupem komunismu (1945–1948), pokusu o demokratizaci socialismu během roku 1968 a obnovené demokracii po roce 1989, včetně kritického zhodnocení ekonomické transformace.

Následující čtyři kapitoly od Ondřeje Císaře a Daniela Prokopa analyzují současný stav české demokracie ze sociologické perspektivy a své závěry dokládají řadou dlouhodobých i aktuálních průzkumů. Hned dva z těchto textů se věnují klesající důvěře v tuzemskou demokracii. Ondřej Císař se zaměřuje především na to, jaké faktory podporují důvěru ve společnosti obecně a jakou roli v tom sehrávají tradiční demokratické instituce (parlament, politické strany, nevládní organizace aj.). Daniel Prokop rozebírá hlavní typy nerovností v české společnosti a ukazuje, jak se tyto nerovnosti – příjmové, regionální či vzdělanostní – promítají do (ne)důvěry v demokratický systém. Oba autoři přitom docházejí k obdobným závěrům: pro stabilní demokracii je klíčové nenechat žádnou část společnosti na „vedlejší koleji“. Řešení tu bývají jen pracná a dlouhodobá: podpora zaostalejších regionů, vyrovnávání šancí ve vzdělávání, systémová podpora ekonomicky slabších skupin obyvatel apod.

Ve svém druhém textu se Daniel Prokop věnuje fragmentaci moderních společností, v nichž ekonomicky dominuje sektor služeb a socioekonomické postavení

obyvatel vyžaduje komplikovanější dělení, než tomu bylo v průmyslové éře. Tato „třídní fragmentace“ je zároveň zhruba posledních 20 let doprovázena fragmentací v oblasti komunikace – nástup sociálních médií společenskou debatu demokratizuje (tj. jednotlivé hlasy jsou více slyšet), ale zároveň polarizuje (tj. jednotlivá média vyostřeněji cílí na svá dílčí publika). V takové situaci snáze prospívá populismus. Jeho základem je podle Prokopa hledání společného, skutečného či domnělého nepřítele (může jít o kohokoli, kdo se nějak liší, nebo o tzv. elity stojící proti lidu), programové dělení společnosti a využívání těchto negativních emocí. Hledání věcných řešení reálných problémů jde přitom stranou.

V poslední kapitole sociologického bloku rozebírá Ondřej Císař formy a intenzitu politické participace v Česku i v mezinárodním srovnání. Postkomunistické země vykazují obecně nižší míru participace než etablované demokracie na západ od nás. Týká se to členství v politických stranách, nevládních organizacích či místních spolcích a v posledních letech to platí také o volební účasti – ta byla v porevolučních letech velmi vysoká, ale postupně a setrvale klesá. V závěru kapitoly se autor zvlášť zabývá mladou generací a tím, jak ona – i česká společnost obecně – občanské angažmá chápe.

Jak vnášet demokratické principy do života školy je tématem závěrečné kapitoly od Petra Čápa. Autor kombinuje teoretické přístupy k občanskému vzdělávání s konkrétními příklady dobré praxe na školách. Zdůrazňuje roli „autentického přizvání“ k participaci žáků a jejich zapojení nejen do fungování školy (např. ve formě žákovského parlamentu), ale i spolupráci s partnerskými institucemi mimo školu – s radnicí, místním domem pro seniory apod. Čím více příležitostí a důvěry mladí lidé dostanou v rámci školy pod pedagogickým vedením, tím samozřejměji budou občansky aktivní v běžném životě.

Sedm kapitol, sedm témat, sedm perspektiv, jak demokracii v dnešní turbulentní době chápat a dlouhodobě posilovat. Ať už si vyberete téma jediné, nebo vás zaujme témat více, doufáme, že v úvodních textech i v metodických výukových materiálech najdete dost inspirace pro sebe i své žáky.

Za autorský tým a vzdělávací program Varianty
Robin Ujfaluši

Úvodník

Milé čtenářky, milí čtenáři,

dobře si pamatuji úžasný pocit energie, radosti a dobré vůle během studentské stávky a Sametové revoluce. Z počátku jsme sice nedokázali analyzovat tak ostře, aby nám bylo jasné, že komunismus skončí každým dnem, ale cítili jsme, jak se hroutí. S trochu nadsázky řečeno jsme si uvědomovali, že pravda a láska vítězí nad lží a nenávistí. Navíc jsme nebyli jen pasivním objektem pohybu dějin, ale přece jsme trochu přispěli. Sám jsem měl úžasné štěstí, osud mi přidělil roli jednoho ze studentských vůdců, a tak jsem byl u toho z největší blízkosti.

Pocit, že se svobodou přichází také odpovědnost a že nemáme jen čekat pomoc, ale máme ji poskytovat tam, kde nemají takové štěstí, byl spolu s hodnotami Listopadu hlavním motorem založení společnosti Člověk v tísni. K humanitární pomoci v krizových místech brzy přibyla práce doma po povodních a závazek pomáhat lidem žijícím v sociálním vyloučení, podobně jako podpora aktivistů, disidentů, obhájců lidských práv či rodin politických vězňů po světě. Velkou inspirací pro nás od začátku byla pozice prezidenta Václava Havla, který na rovině filozofické, morální, ale i praktické prosazoval to, co jsme cítili i my, parta kamarádů, která začínala s Člověkem v tísni. Pokud můžeme, máme pomáhat tam, kde to lidé potřebují, děláme to ostatně nejen pro ně, ale i pro sebe.

Často slyším, že se věnujeme politice, pokud pomáháme lidem, kteří se ve své zemi snaží o slušnější stát, větší transparentnost, méně korupce či zneužívání moci, usilují o to, aby lidská práva a svobody byly respektovány. Ve skutečnosti je podpora občanské společnosti a lidí, kteří se nebojí pokládat nevítané otázky, požadovat dodržování zákonů, chtít, aby se mocní zpovídali občanům a aby stát a systémy existovaly pro lidi a ne naopak, jedním ze základů fungování demokracie. Za stejnou snahu o věci veřejné získávají aktivní lidé ve svobodných zemích podporu a uznání, v zemích, kde jsou lidská práva utiskována pak výhružky, pronásledování, někdy vězení či smrt.

Je to právě třicet let od konce komunismu. Jsem přesvědčen, že přes všechna negativa, kterých kolem sebe vidím dost, je to úspěšný příběh. Je co slavit, ale slavit nestačí.

Metodická příručka, která se vám právě dostává do rukou, vám může pomoci v tom, jak současným mladým lidem zprostředkovat, proč je důležitá a na čem stojí demokratická společnost. Jak rozvíjet demokratické principy ve škole i mimo ni, protože bez sdílené důvěry v jejich význam, můžeme být brzy svědky relativizace všech hodnot, na kterých dnes naše společnost stojí.

Šimon Pánek
ředitel organizace Člověk v tísni

1 Svoboda a demokracie ve světě

Svoboda a demokracie ve světě

Sylva Horáková

Žijeme v éře velkých možností, díky globalizaci je vše blíž, o událostech ze vzdálených koutů světa se prostřednictvím moderních technologií dozvídáme v přímém přenosu, pokrok pádí rychlým tempem a umožňuje nám neuvěřitelné věci. Kvalita života se z globálního hlediska dlouhodobě zlepšuje, jak uvádí například agentura pro Rozvojový program OSN (UNDP) v Human Development Report z roku 2016[1]. Zmiňuje menší chudobu a hlad, nižší úmrtnost, lepší dostupnost k sociálním službám či obecně vyšší kvalitu života díky moderním technologiím. Pro lepší kvalitu života je zásadní svoboda, a to nejen svoboda jedince zajistit si ekonomicky a sociálně svůj život, ale mít i možnost svobodně konat, realizovat své cíle a prosazovat své hodnoty. A právě na tuto svobodu, která se primárně týká občanských a politických práv, se v tomto textu zaměříme. První část se věnuje pojmu lidských práv, Všeobecné deklaraci lidských práv a rovněž globálním statistikám o současném stavu svobody a nesvobody ve světě a jejich dlouhodobých trendech. Další část textu se zaměří na fenomén takzvaných hybridních režimů (či neliberálních demokracií), které zažívají poměrně velký nárůst, jejich charakter a vztah k demokracii a autoritářským režimům.

Lidská práva – kontext a historie

Svoboda člověka je úzce spjata s lidskými právy. Vývoj konceptu lidských práv ušel dlouhou cestu a po mnoho století byl formován filozofickými, právními, náboženskými, politickými a kulturními vlivy a diskusemi. V moderní době, zhruba od poloviny 20. století, jsou lidská práva chápána jako přirozená ve smyslu jejich nezrušitelnosti (nemohou být zrušena státem), jsou univerzální (patří každému člověku), nezadatelná (člověk se jich nemůže vzdát ve prospěch někoho jiného) a nepromlčitelná (člověk se jich může dovolat vždy). **Všeobecná deklarace lidských práv** byla schválena Valným shromážděním Organizace spojených národů (OSN) 10. prosince 1948, přičemž z 58 hlasujících států jich 48 hlasovalo pro přijetí. Československo, v té době již součást komunistického východního bloku, se hlasování zdrželo stejně jako sedm dalších zemí včetně SSSR, Ukrajiny či Polska. Deklarace byla postupně přeložena do více než 500 jazyků včetně českého jazyka[2]. Jednalo se o právně nezávazný dokument, který byl nicméně zásadním podkladem pro OSN konvence o lidských právech (například Mezinárodní pakt o občanských a politických právech), jež postupně většina členských států OSN (v současnosti jich je 193[3]) vnesla do svých právních řádů.

Deklarace obsahuje 30 článků, jako je například právo na život, zákaz mučení, právo svobodného pohybu, svobodu vyznání, svobodu projevu, právo pracovat, právo na vzdělání atd. Dodržování většiny lidských práv obsažených v deklaraci je běžné ve většině demokratických států, které je ukotvují do svých ústav, zákonů či jsou nepsané a dodržované tradicí. V České republice jsou lidská práva garantována Listinou základních práv a svobod[4] jako součást ústavního pořádku ČR.

Za zmínku stojí mezinárodně rozšířené rozdělení lidských práv na tzv. **generační práva**, definovaná profesorem Karlem Vašákem[5] v 70. letech 20. století. Lidská práva první generace zahrnují práva občanská a politická a mají chránit před neoprávněnými zásahy státu do svobod jednotlivců. Zahrnují například právo svobody projevu, svobodu účastnit se politického života, svobodu vyznání, svobodu pokojného shromažďování a sdružování či právo na spravedlivý soud. Druhá generace lidských práv je spjata s ekonomickými, sociálními a kulturními právy. Týkají se kolektivní potřeby lepších životních podmínek obyvatelstva a zahrnují zaměstnání, důstojné bydlení či přístup ke zdravotní péči pro každého. V praxi se státy snaží o naplňování těchto práv, nicméně větší či menší část povětšinou zůstává na úrovni aspirace. Nejmladší práva jsou práva třetí generace a jsou spjata s kolektivním právem na sebeurčení, kulturní dědictví a udržitelný rozvoj. Jsou považována spíše za kontroverzní, neboť jsou poměrně vágní, široce pojatá a mohou být spojená s politickými cíli různých subjektů.

TEXT 1

Svoboda a demokracie ve světě

Vašákovo rozdělení lidských práv pomáhá pochopit neustálý vývoj tohoto konceptu, změny v chápání pojmu lidských práv a nárůst jejich počtu. Někteří akademici, jako například Scruton[5], poznamenávají, že dochází k „inflaci práv", kdy lidské právo je definováno jako požadavek a na státy se kladou stále větší nároky je zabezpečit. To může vést k nedosažitelnému závazku států a k rostoucím konfliktům mezi skupinami usilujícími o zabezpečení různých práv. Některá lidská práva totiž mohou být ve vzájemném rozporu.

Dá se tedy vyvodit, že na světě neexistuje stát, který by byl schopen zaručit dodržování všech lidských práv v jejich plné šíři, a není to pravděpodobně ani možné, nicméně **agenda lidských práv definuje ideální stav a státy by měly usilovat se k tomuto ideálu maximálně přibližovat**. Dvojnásob to platí u občanských a politických práv, jejichž dodržování je zásadní podmínkou pro docílení svobodné, demokratické společnosti. V posledních několika desetiletích bohužel vidíme nárůst počtu zemí, jejichž vlády tato práva porušují (více v následující kapitole).

Například právo na přístup ke zdravotní péči (článek 25 Všeobecné deklarace lidských práv) může být v rozporu s právem na ochranu duševního vlastnictví (článek 27). Na jednu stranu mají pacienti nárok na zdravotní péči včetně přístupu k lékům, na druhou stranu farmaceutické firmy mají právo na ochranu patentovaných léků dlouze a draze vyvíjených. V praxi pak nastávají případy, kdy si pacienti nemohou drahé léky a péči dovolit. Prvotní reakcí na tento problém může být, že právo na zdraví je důležitější než patentová ochrana, a z morálního hlediska je to zajisté pravda. Nicméně demokratické státy fungují v podmínkách svobodné tržní ekonomiky, a pokud stát nezaručí ochranu patentů, nemají firmy dostatečnou motivaci se vývojem nových léků zabývat. Státy tudíž musí usilovat o vytvoření férového, kompromisního systému, aby uspokojily obě strany.

Graf 1: Svoboda ve světě – stav podle zemí (celkový počet 195) a počtu obyvatelstva (celkem 7,4 miliardy)

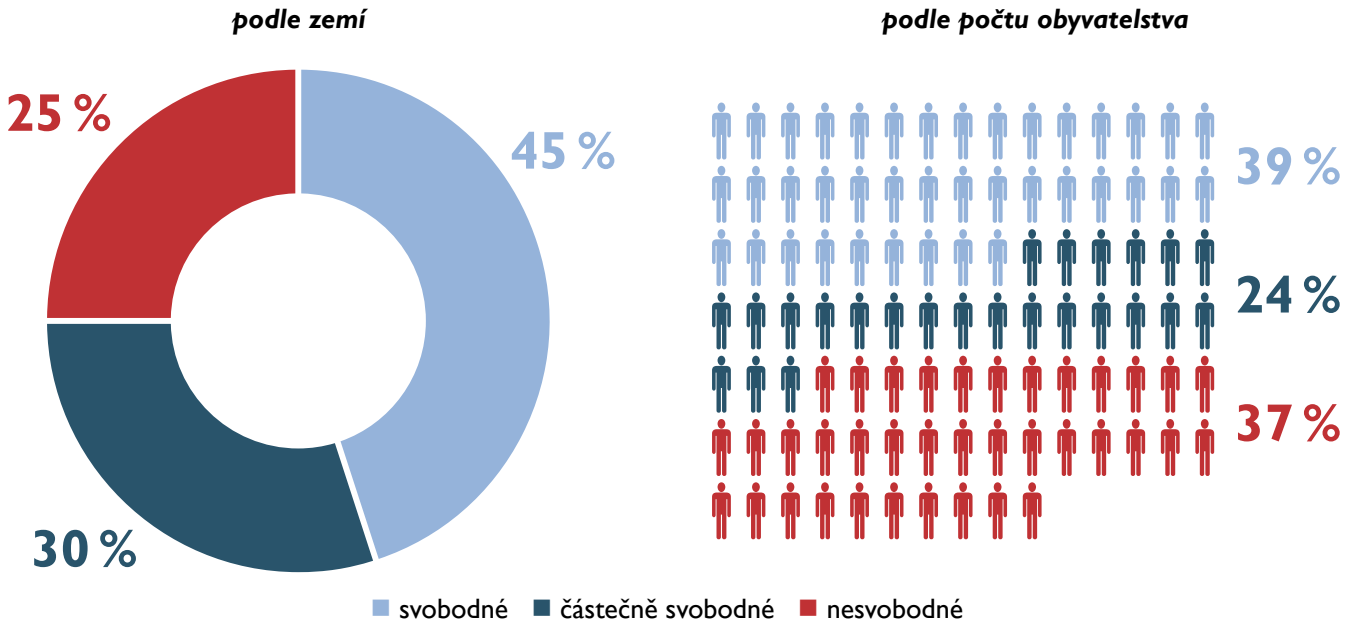

Zdroj: Freedomhouse, dostupné z: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2018_Final_SinglePage.pdf

Občanská a politická práva v současném světě

Jedno z nejcitovanějších a mezinárodně nejrespektovanějších hodnocení stavu svobody a demokracie ve světě představuje **každoroční zpráva „Svoboda ve světě“** americké neziskové organizace Freedomhouse, která **propracovaným systémem indikátorů hodnotí politická a občanská práva většiny zemí na světě**. Měření probíhá kontinuálně již od 70. let 20. století. Ve zprávě se u každé země hodnotí například volební proces, politický pluralismus, fungování vlády, svoboda projevu a přesvědčení, shromažďovací právo či fungování právního státu. Podle uděleného skóre na škále 1–7 jsou země rozděleny do jedné ze skupin (svobodné, částečně svobodné, či nesvobodné).

Zpráva globálních svobod za rok 2017 hodnotila 195 zemí a závěry jsou dosti ponuré. Demokracie ve světě je popsána jako „oslabená a otlučená“[6]. Zpráva hovoří o krizi demokracie posledních několik dekád, přičemž zmiňuje především útoky na svobodné a spravedlivé volby, porušování práv menšin, zmenšující se svobodu tisku či oslabování právního státu.

K nejvýraznějším změnám posledního období hodnotící zpráva řadí erozi demokratických norem ve Spojených státech amerických, pokračující agresivní expanzi Ruska a Číny, etnické čistky v Barmě či velký propad Turecka směrem k nesvobodě. K nejhorším z nejhorších patří v první pětici tyto státy, bohužel stálice v několika posledních letech: Sýrie, Jižní Súdán, Eritrea, Severní Korea a Turkmenistán.

V rámci Evropy převažují svobodné, demokratické země. Ve zprávě je hodnoceno 44 států, přičemž 86 % z nich je svobodných. Patří sem všechny členské země Evropské unie. Nicméně i v našem evropském prostoru se mluví o krizi liberální demokracie a absenci demokratických alternativ. V souvislosti s uprchlickou krizí z let 2015–2016 došlo k nárůstu popularity xenofobních, extrémně pravicových politických stran v zemích, jako je Německo, Francie nebo Holandsko. Pozornost je upřena na Maďarsko a Polsko – přestože jsou hodnoceny jako svobodné země, jejich současné vlády podnikají kontroverzní kroky k oslabování liberální demokracie.

Místní lídři obhajují své směřování jako návrat ke konzervativní politice, která má údajně bránit tradiční hodnoty země na národní, náboženské či kulturní úrovni. Ve skutečnosti se však jedná o zastrašování opozice či restrikce proti občanské společnosti. Premiér Orbán si vytvořil z uprchlíků a rétoriky namířené proti Evropské unii politické téma. Důsledkem Orbánovy kontroverzní politiky je mimo jiné nedávno přijatý diskriminační zákon, takzvaný „Stop Soros“, namířený proti neziskovým organizacím pomáhajícím uprchlíkům, který tuto činnost kriminalizuje[7]. Velkým tématem je rovněž akademická svoboda. Orbánova vláda zpochybňuje vybrané studijní obory (např. zakazuje genderová studia) a svou agresivní politikou prakticky vyštvává ze země jednu z nejlepších univerzit v regionu Středoevropskou univerzitu (CEU), která už ohlásila svůj přesun z Budapešti do Vídně. V Polsku, ale i za hranicemi země vzbuzuje pozornost sporná reforma soudního systému, nadměrně posilující pravomoci vládnoucí strany Právo a spravedlnost. Obdobně kontroverzně je vnímán vliv vlády na vysílání veřejnoprávních médií v Polsku.

Pokud se vrátíme ke globálnímu přehledu a podíváme se na trendy, autoři reportu vyzdvihují fakt, že v roce 2017 71 zemí zhoršilo své skóre v hodnocení občanských a politických práv, přičemž pouze 35 zemí je zlepšilo. Tímto pokračuje **negativní trend globálního poklesu svobod, který trvá již 12 let**, kdy pokaždé více zemí zhoršilo své skóre svobod ve srovnání s počtem zemí, které své svobody zlepšily. Od roku 2006, kdy tento pokles začal, **113 zemí zhoršilo své svobody a 62 zemí dosáhlo zlepšení.**

Navzdory těmto negativním zprávám někteří akademici situaci nevidí tak černě. Například politický badatel a spisovatel Joshua Muravchik upozorňuje, že je třeba se podívat na detaily hodnocení. U většiny zemí se totiž skóre posunulo jen mírně a tyto země tak zůstaly ve své kategorii svobodný, částečně svobodný, či nesvobodný. Uznává, že *„dochází k celosvětovému poklesu svobody, přesto ale většina změn není dramatická“*[8] a poukazuje

na potřebu se dívat na věci z delší časové perspektivy. Akademici z V-dem Institut, který působí při Univerzitě Gothenburg ve Švédsku[9], přišli s novou metodologií měření demokracie. Nesoustředí se jen na hodnocení volebních procesů (neboť demokracie nejsou jen volby, u nich to teprve všechno začíná), ale berou v potaz komplexitu demokratického systému. Do svého měření zahrnují různé principy demokracie, jako je volební, liberální, participativní, rozhodovací či princip rovnocennosti. Ve svém rozsáhlém výzkumu měřili demokracii ve více než 200 zemích od konce 18. století do současnosti[10]. Dobrou zprávou je, že podle jejich závěrů demokracie v dlouhodobém srovnání aktuálně stále setrvává silná a atraktivní pro mnoho zemí, **a většina zemí zůstává demokraciemi.** Výsledky rovněž vyzdvihují postupnou demokratizaci Afriky. Zároveň však výzkum upozorňuje, že **autokratizace je největší politickou výzvou 21. století**: jedna třetina globální populace (2,5 miliardy lidí) je negativně zasažena autoritářskými trendy a například svobodné pluralitní volby čelí riziku, že jako důležitý demokratický nástroj ztratí význam. Mezi velké země, ve kterých dochází k omezování občanských svobod, patří podle autorů Brazílie, Indie, Rusko, Turecko a Spojené státy americké. Další velký problém, který je nutno zmínit, je rostoucí vyloučení zejména obyvatel s nižším socioekonomickým statusem na participaci v politickém životě. Zpráva hovoří až o dvou miliardách chudých lidí, jejichž hlas není slyšet.

V závislosti na tom, z jak dlouhé historické perspektivy se na stav demokracie ve světě díváme, se pohledy akademiků a praktiků mohou rozcházet v tom, nakolik je stav vážný. Nicméně většina se shoduje na tom, že zažíváme období zmenšujících se svobod, a to jak v demokraciích, tak v nesvobodných režimech. Není možné tyto trendy přehlížet a konejšit se, že dříve bylo hůř. Demokracie je křehká a je bohužel překvapivě lehké sklouznout k poloautoritářským praktikám, pokud nezafungují mechanismy kontrol v podobě silných vyvažujících institucí, občanské společnosti či profesionálních, nezávislých médií.

Hybridní režimy

V posledních několika dekádách zažívají velký nárůst ve světě tzv. hybridní režimy. Nejsou to ani demokracie, ani autoritářské režimy, pohybují se někde mezi, v šedé zóně, a nesou v sobě prvky obou politických systémů. A rovněž mají různé názvy: hybridní režim, neliberální demokracie, pseudodemokracie, částečně svobodná země, soutěž autoritářství apod. Mezi akademickými odborníky panuje čilá diskuse, ale shoda na názvu a definici není. A je to obtížné, neboť ani koncept samotné demokracie není jasně vymezen. Existuje velké množství definic a nástrojů na měření demokracie, ale jednotný konsenzus, co demokracie je a co už není, v podstatě neexistuje. Podobně problematická je i teoretická definice různých typů autoritářských režimů. Není nicméně ambicí této publikace zabývat se podrobně různými pohledy a analýzami akademiků na hybridní režimy, zaměříme se pouze na jejich základní rysy.

Vzestup hybridních režimů

Pojem hybridní režim není úplně nový, Larry Diamond[11] zmiňuje, že již v 60. a 70. letech 20. století existovaly země s pluralitním volebním systémem v rámci nedemokratického režimu, a uvádí příklad Mexika, Singapuru či Jižní Afriky. Významný politický teoretik Samuel Huntington přišel s **konceptem demokratizačních vln**, na kterém se snažil vysvětlit, proč se některé země staly demokraciemi, když předtím byly nesvobodnými režimy. Třetí demokratizační vlna probíhala od 70. let a skončila v polovině 90. let, kdy nastal vzestup hybridních režimů. Mnoho zemí se v té době pohybovalo v transformační fázi směrem k demokracii, jako například některé země bývalého Sovětského svazu, ale zastavily se v tranzici a jejich státy začaly vnášet do své vlády autoritářské prvky. Nabízí se otázka, proč se zastavily, jednoznačná odpověď neexistuje, každý kontext a doba je unikátní. Povětšinou to byla ale kombinace důvodů jako slabé, nedostatečně reformované instituce, dominance autoritářských lídrů, ekonomické problémy země, slabá nebo neexistující nezávislá občanská společnost, role armády a policie, nacionalismus, vnější intervence, naivita v očekávání rychlé a bezbolestné transformace atd.[12]

Zdání svobody

Oproti autoritářským režimům hybridní režimy poskytují určitou úroveň svobody (například svoboda pohybu, svoboda podnikat či účastnit se voleb) nebo se snaží vzbuzovat zdání svobody. Jeden z největších rozdílů mezi současnými hybridními režimy a „klasickými“ autoritářskými či totalitními režimy představuje **existence pluralitní politické soutěže v hybridních režimech**. Může se například (ale nutně nemusí) jednat o limitované či kontrolované soutěže, naoko pluralitní,

ale ve skutečnosti pokřivené. Pluralitní volby pro autoritářský systém typické nejsou, v nich je většinou politická soutěž znemožněna či je to jen naprostá karikatura svobodných voleb. V autoritářských režimech mohou mít určitou, relativní svobodu některé entity, například církve, nicméně politická aréna je vyhrazena autoritářským elitám. Kvůli existenci politické soutěže se proto někdy hybridní režimy nazývají **volební autokracie**. Významná maďarská filozofka Ágnes Hellerová, která se zabývá autoritářskými systémy, potvrzuje současný trend: *„Myslím, že je to celosvětová tendence. Všichni tyrani se dnes dostávají k moci přes volby. Nejenom v Turecku a v Rusku, ale také v mnohých afrických a asijských zemích. Ve Venezuele byl diktátor – opravdu totalitní diktátor – zvolen v obecných volbách. Tohle je absolutně nová situace.“*[13]

Otázka ovšem je, nakolik jsou volby ve skutečnosti opravdu svobodné. Může totiž jít o vytváření demokratické iluze, kterou se režim snaží vytvořit, ale neposkytuje přitom opozici férové podmínky v politické soutěži. Příkladem je Rusko, kde nejvýraznějšímu opozičnímu politikovi Alexeji Navalnému je umožněno profilovat se jako opoziční politik, ale jen do té míry, která významným způsobem neohrozí vládnoucí režim. V roce 2017 tak nebylo Navalnému dovoleno kandidovat v prezidentských volbách na základě zpolitizovaného soudního procesu. Navalnému dal následně za pravdu i Evropský soud pro lidská práva, který došel k závěru, že politikovi bylo upřeno právo na spravedlivý soud.[14] Bohužel mu to nebylo nic platné, protože kandidovat v prezidentských volbách již nemohl, což bylo záměrem vládnoucího režimu.

Nabízí se otázka, proč některé restriktivní režimy připouští prvky demokracie. Jednoduše proto, že je to pro ně výhodné. Zjistily, že západní demokratické státy se ve svém volání po demokratizaci restriktivních režimů nechají uspokojit kroky vedoucími pouze k částečným svobodám. Jak Larry Diamond ve svém článku o hybridních režimech z roku 2002 uvádí, „prakticky všechny hybridní režimy jsou v současném světě úmyslně pseudodemokratické“.[11]

Příkladem může být Ázerbájdžán, postsovětský stát ležící na jižním Kavkaze s bohatými zásobami ropy a zemního plynu, pro jehož ekonomiku jsou dobré zahraniční vztahy zásadní. Země kontrolovaná prezidentem Ilhamem Alijevem a jeho rodinným klanem se dlouhá léta poměrně úspěšně prezentovala navenek jako svobodná. Režim se snažil budovat veřejnou image moderní, demokratické evropské země. Například pořádáním poněkud absurdních veřejných akcí se zahraničním přesahem, jako byly První evropské olympijské hry[15], či vytvářením iluze nezávislých médií a občanské společnosti. Populárním nástrojem (nejen) ázerbájdžánského režimu je zakládání nevládních neziskových organizací, které se tváří jako nezávislé, ve skutečnosti jsou kontrolovány režimem. Existuje dokonce ustálený termín pro tyto organizace – GONGO (z angličtiny „government organized NGO“). V této zemi občané mohou žít relativně svobodný život, mohou studovat, cestovat i podnikat. Zásadní podmínkou je ale režim v ničem nekritizovat (například všudypřítomnou korupci), neusilovat o systémové změny v jakékoli oblasti lidského života. Na mezinárodním poli Ázerbájdžán dlouhá léta čile uplatňoval takzvanou kaviárovou diplomacii a využíval kontaktů na západní politiky, mj. v rámci svého chytře vykalkulovaného členství v Radě Evropy, mezinárodní evropské organizaci zaměřující se na dodržování lidských práv, kvalitu demokracie a právního státu[16]. **Kaviárová diplomacie** zahrnovala dárky v podobě drahých koberců, kaviáru či úplatků za podporu zájmů ázerbájdžánského režimu, což mohlo například znamenat přivírat oči nad nemalým počtem politických vězňů v zemi. Tyto korupční aféry byly nedávno odhaleny[17] a stále se vyšetřují. V hodnocení základních svobod Ázerbájdžán ve skutečnosti zásadně propadá, podle Freedom House je země nesvobodná; občanská a politická práva za rok 2017 dosahují skóre 6 a 7 na sedmibodové škále, přičemž skóre sedm je nejhorší[6]. Otázkou zůstává, jak je možné, že evropští demokratičtí politici tak dlouho ignorovali ázerbájdžánské kupčení s demokracií. Pohodlnost, preference ekonomické diplomacie, naivita či prostě nezájem o porušování lidských práv – to všechno mohou být hlavní důvody, ovšem těžko je lze rozumně ospravedlnit. Možná i toto je jedním z důvodů, proč se liberální demokracie nachází v krizi.

Iluze alternativy k demokracii

Hybridní režimy jsou nebezpečné, neboť vytváří iluzi lákavé alternativy k demokracii. Silný lídr, řídící zemi pevnou rukou a tvářící se demokraticky, může vypadat pro některé přitažlivě, dokud ovšem nepoznají cenu, jakou za takového lídra zaplatí. Již Fareed Zakaria, který psal o konceptu neliberální demokracie koncem devadesátých let, varoval: *„Neliberální demokracie získávají legitimitu – a tím také sílu – ze skutečnosti, že jsou přiměřeně demokratické. Největším nebezpečím neliberální demokracie je – odhlédneme-li od neblahých důsledků pro vlastní obyvatelstvo –, že zdiskredituje liberální demokracii samotnou a vrhne stín na celé demokratické zřízení.“*[18] Bohužel to vypadá, že tato situace nastává. Sám Viktor Orbán, který byl v Maďarsku demokraticky zvolen, označuje směřování své země k neliberální demokracii za společensky žádoucí. Ágnes Hellerová je ke stavu ve své zemi velmi kritická: *„Maďarsko nelze označit za svobodnou zemi, protože se tam děje jen to, co chce premiér. A co nechce, to se neděje. Nepoužívám politické kategorie na to, abych popsala, jaké je Maďarsko, označuji ho starým řeckým slovem – tyranie. Takhle vypadá situace v Maďarsku.“*[13] Skvěle vystihl fungování hybridních režimů britský novinář Peter Pomerantsev na příkladu Ruska: ***„Záměrem Kremlu je vlastnit všechny formy politického diskursu, aby se vně jeho zdí nemohlo rozvinout žádné nezávislé hnutí. Jeho Moskva může působit ráno jako oligarchie, odpoledne jako demokracie, při večeři jako monarchie a na noc jako totalitní stát.“***[19]

Závěrem

Pokud si chceme demokracii udržet, je zapotřebí, aby se demokratické země nenechaly oklamávat zdáním demokratického chování nesvobodných režimů, a neupřednostňovaly pouze benefity z rychlé ekonomické diplomacie nad zpronevěřením se základním ideálům. O porušování základních svobod je zapotřebí mluvit, informovat mezinárodní společnost, tlačit na režimy, aby své chování změnily. Nesmíme zapomínat, že drtivá většina zemí na světě včetně hybridních režimů se ve svých zákonech a ústavách k respektování lidských práv zavázala. Demokratičtí politici by se při setkávání s představiteli hybridních režimů neměli vyhýbat citlivým tématům lidských práv. Velkým úkolem nejen pro politiky, ale pro celé společnosti v globálním měřítku, pokud si chtějí zachovat základní svobody, je boj proti hoaxům, propagandám, pololžím a polopravdám, které hybridní režimy často a rády využívají. Kvalitní mediální vzdělávání a podpora kritického myšlení zde hrají důležitou roli. **Je důležité aktivně ukazovat, že mezi skutečnou demokracií a tou hybridní je zásadní rozdíl.** Není to jednoduchý úkol, neboť jak poznamenal Václav Havel: *„Přirozenou nevýhodou demokracie je, že těm, kdo to s ní myslí poctivě, nesmírně svazuje ruce, zatímco těm, kteří ji neberou vážně, umožňuje téměř vše.“*[20]

Doporučené zdroje:

- *Všeobecná deklarace lidských práv.* (česky) Dostupné z: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=czc
- POMERANTSEV, Peter. *Nic není pravda a všechno je možné: surreálné srdce nového Ruska.* Přeložil Martin WEISS. Praha: Dokořán, 2016. ISBN 978-80-7363-704-0.
- SNYDER, Timothy. *Tyranie: 20 lekcí z 20. století.* Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Paseka, 2017. ISBN 978-80-7432-838-1.
- Freedom in the World 2018. Democracy in Crisis. (anglicky) *Freedomhouse*. Dostupné z: https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018
- Rozhovor s maďarskou filozofkou Ágnes Hellerovou o současné politické situaci v Maďarsku. *iRozhlas*, [online]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/madarsko-viktor-orban-demokracie-tyranie_1808311100_mos

Zdroje:

1 The United Nations Development Program. *Human Development Report* [online]. 2016, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

2 The United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (n.d.), *Všeobecná deklarace lidských práv v českém jazyce* [online]. [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=czc

3 The United Nations (n.d.). *Member States* [online]. [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: http://www.un.org/en/member-states/

4 Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. *Listina základních práv a svobod České republiky*. [online]. 1992, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html

5 The Open University. W822. *Business, human rights law and corporate social responsibility: Study Guide 1*. Milton Keynes: The Open University, 2012.

6 Freedom in the World. *Freedomhouse* [online]. 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2018_Final_SinglePage.pdf

7 DUNAI, Marton. Hungary approves 'STOP Soros' law, defying EU, rights groups. *Reuters* [online]. 20 June 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.reuters.com/article/us-hungary-soros/hungary-approves-stop-soros-law-defying-eu-rights-groups-idUSKBN1JG1VN

8 MURAVCHIK, Joshua. Svobody ve světě ubývá, zatím ne dramaticky [online], 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.forum2000.cz/novinky/svobody-ve-svete-ubyva-zatim-ne-dramaticky

9 V-dem Institute – Varieties of Democracy. *Democracy for All,* [online]. 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.v-dem.net/en/

10 V-dem Institute. *Democracy for all? V-dem Annual Democracy Report 2018* [online]. 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.v-dem.net/media/filer_public/3f/19/3f19efc9-e25f-4356-b159-b5c0ec894115/v-dem_democracy_report_2018.pdf

11 DIAMOND, Larry. Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. 2012, 13 (2), 21–35.

12 HOLZER, Jan a Pavel MOLEK. *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou Brno, 2013. Studie (Sociologické nakladatelství), s. 167–178. ISBN 978-80-7419-159-6.

13 MOŠPANOVÁ, Eva. Maďarsko je tyranie a Orbán je nebezpečný pro celou Evropu, říká maďarská filozofka. *iRozhlas*, [online]. 27. 8. 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/madarsko-viktor-orban-demokracie-tyranie_1808311100_mos

14 Navalnyj na prezidenta kandidovat nemůže, nejvyšší soud odmítl jeho odvolání. ČTK, *idnes* [online]. 2017, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/alexej-navalnyj-odvolani-nejvyssi-soud-rusko-volby-kandidatura-prezident-1ua-/zahranicni.aspx?c=A171230_130954_zahranicni_kha

15 DEMYTRIE, Rayhan. Azerbaijan`s price for hosting first European Games. *BBC News* [online]. 4 June 2015, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.bbc.com/news/world-europe-32977924

16 Council of Europe. *Council of Europe* [online]. 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.coe.int/en/web/portal/home

17 RANKIN, Jennifer. Council of Europe members suspected of corruption, inquiry reveals. *The Guardian*, [online]. 22 August 2018, [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: https://www.theguardian.com/law/2018/apr/22/council-of-europe-members-suspected-of-corruption-inquiry-reveals

18 ZAKARIA, Fareed. Vzestup neliberální demokracie. *Občanský institut* [online]. [cit. 15.10.2018]. Dostupné z: http://www.obcinst.cz/vzestup-neliberalni-demokracie/

19 POMERANTSEV, Peter. *Nic není pravda a všechno je možné: surreálné srdce nového Ruska*. Přeložil Martin WEISS. Praha: Dokořán, 2016. ISBN 978-80-7363-704-0.

20 80 let s Václavem Havlem. *Respekt* [online]. [cit. 15.10.2018]. Dostupné z https://www.respekt.cz/havel80

AKTIVITA 1

Hybridní režimy

Anotace:
Žáci se zabývají státy, které se pohybují na rozhraní demokracie a autoritářských režimům, tzv. hybridními režimy. Zkoumají podoby hybridních režimů a posoudí, jaké nebezpečí hybridní režimy představují.

Cíle:
- Žák si vybaví dosavadní znalosti o autoritářských režimech a uvede jejich příklady.
- Žák shrne vlastními slovy přečtený text, tvoří k němu otázky a diskutuje nad položenými otázkami.
- Žák posoudí, jaké nebezpečí hybridní režimy představují.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 45 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ, Zeměpis)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
lidská práva, demokracie, autoritářské režimy, hybridní režimy

Metody a formy práce:
skupinový brainstorming, čtení s otázkami, volné psaní

Pomůcky:
část textu *Demokracie a svoboda ve světě* (Příloha 1) pro každého žáka, volné papíry, psací potřeby, fixy, flipchartové papíry

Postup

EVOKACE

- Rozdělte žáky do skupinek cca po 4 osobách. Vyzvěte je, aby přemýšleli, které státy s nedemokratickým režimem znají. Své nápady žáci zapisují na flipchartový papír.
- Poté řekněte žákům, aby vypsané státy kategorizovali do několika skupin. Žáci vytvoří stručnou charakteristiku jednotlivých kategorií států.
- Dejte prostor jednotlivým skupinám ke stručné prezentaci vytvořených kategorií.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- K přiblížení problematiky hybridních režimů využijte text z příručky *Demokracie a svoboda ve světě* (Příloha 1). Rozdělte žáky do dvojic a řekněte jim, aby se s textem seznámili metodou čtení s otázkami.
- Dvojice se domluví, jak dlouhou část textu si přečte každý sám. Po přečtení zvolené části textu jeden z dvojice vlastními slovy stručně shrne obsah a druhý položí otázku k zamyšlení. (Pozor, nemělo by se jednat o otázku ověřující znalost obsahu.)
- Vyzvěte žáky, aby nad otázkou chvíli diskutovali. Poté si prohodí role a pokračují v další části textu (až do konce článku).
- Žáci by si měli zapsat alespoň dvě zajímavé otázky, o kterých diskutovali.

- Poproste žáky, aby ocenili otázky, které je zaujaly, a aby sdíleli momenty, na kterých se v rámci diskuse nemohli shodnout.
- Na závěr může některé otázky prodiskutovat celá třída.

REFLEXE

- Metodou volného psaní žáci odpovídají na otázku: *„V čem spočívá nebezpečí hybridních režimů?“*

METODA VOLNÉHO PSANÍ

1. Položte tužku na papír a pište.
2. Během psaní se nevracejte k tomu, co jste již napsali, nic neopravujte, nevylepšujte.
3. Nemyslete na pravopis ani na stylistiku.
4. Když vás nic k tématu nenapadá, napište klidně cokoli, co vás v tu chvíli napadne. Když budete mít své téma na paměti, uvidíte, že vás za chvilku k němu zase něco napadne.
5. Využijte celý vymezený čas. I když se vám zdá, že už opravdu k tématu nemáte co dodat, pište pořád dál, dokud neuplyne stanovený čas.

- Odměřte žákům 5 minut na psaní.
- Poproste dobrovolníky, aby volné psaní sdíleli s ostatními.

Zdroje:

- TEMPLE, Charles; STEELOVÁ, Jeannie L.; MEREDITH, Kurtis S.; WALTER, Scott: *Rozvíjíme kritické myšlení. Čtením a psaním ke kritickému myšlení*. Příručka II, Praha: o.s. Kritické myšlení, 2007.

Příloha 1

Hybridní režimy

V posledních několika dekádách zažívají velký nárůst ve světě tzv. hybridní režimy. Nejsou to ani demokracie, ani autoritářské režimy, pohybují se někde mezi, v šedé zóně, a nesou v sobě prvky obou politických systémů. A rovněž mají různé názvy: hybridní režim, neliberální demokracie, pseudodemokracie, částečně svobodná země, soutěž autoritářství apod. Mezi akademickými odborníky panuje čilá diskuse, ale jednotný konsenzus, co demokracie je a co už není, v podstatě neexistuje.

Vzestup hybridních režimů

Pojem hybridní režim není úplně nový, Larry Diamond[11] zmiňuje, že již v 60. a 70. letech 20. století existovaly země s pluralitním volebním systémem v rámci nedemokratického režimu a uvádí příklad Mexika, Singapuru či Jižní Afriky. Významný politický teoretik Samuel Huntington přišel s konceptem demokratizačních vln, na kterém se snažil vysvětlit, proč se některé země staly demokraciemi, když předtím byly nesvobodnými režimy. Třetí demokratizační vlna probíhala od 70. let a skončila v polovině 90. let, kdy nastal vzestup hybridních režimů. Mnoho zemí se v té době pohybovalo v transformační fázi směrem k demokracii, jako například některé země bývalého Sovětského svazu, ale zastavily se v tranzici a jejich státy začaly vnášet do své vlády autoritářské prvky. Nabízí se otázka, proč se zastavily. Povětšinou to byla kombinace důvodů jako slabé, nedostatečně reformované instituce, dominance autoritářských lídrů, ekonomické problémy země, slabá nebo neexistující nezávislá občanská společnost, role armády a policie, nacionalismus, vnější intervence, naivita v očekávání rychlé a bezbolestné transformace atd.[12]

Zdání svobody

Oproti autoritářským režimům hybridní režimy poskytují určitou úroveň svobody (například svobodu pohybu, svobodu podnikat či účastnit se voleb) nebo se snaží vzbuzovat zdání svobody. Jeden z největších rozdílů mezi současnými hybridními režimy a „klasickými“ autoritářskými či totalitními režimy představuje **existence pluralitní politické soutěže v hybridních režimech**. Může se například (ale nutně nemusí) jednat o limitované či kontrolované soutěže, naoko pluralitní, ale ve skutečnosti pokřivené. Pluralitní volby pro autoritářský systém typické nejsou, v nich je většinou politická soutěž znemožněna. V autoritářských režimech mohou mít určitou, relativní svobodu některé entity, například církve, nicméně politická aréna je vyhrazena autoritářským elitám. Kvůli existenci politické soutěže se proto někdy hybridní režimy nazývají **volební autokracie**. Významná maďarská filozofka Ágnes Hellerová, která se zabývá autoritářskými systémy, potvrzuje současný trend: *„Myslím, že je to celosvětová tendence. Všichni tyrani se dnes dostávají k moci přes volby. Nejenom v Turecku a v Rusku, ale také v mnohých afrických a asijských zemích. Ve Venezuele byl diktátor – opravdu totalitní diktátor – zvolen v obecných volbách. Tohle je absolutně nová situace.“*[13]
Otázka ovšem je, nakolik jsou volby ve skutečnosti opravdu svobodné. Může totiž jít o vytváření demokratické iluze, kterou se režim snaží vytvořit, ale neposkytuje přitom opozici férové podmínky v politické soutěži. Příkladem je Rusko, kde nejvýraznějšímu opozičnímu politikovi Alexeji Navalnému je umožněno profilovat se jako opoziční politik, ale jen do té míry, která významným způsobem neohrozí vládnoucí režim. V roce 2017 tak nebylo Navalnému dovoleno kandidovat v prezidentských volbách na základě zpolitizovaného

soudního procesu. Navalnému dal následně za pravdu i Evropský soud pro lidská práva, který došel k závěru, že politikovi bylo upřeno právo na spravedlivý soud. [14] Bohužel mu to nebylo nic platné, protože kandidovat v prezidentských volbách již nemohl, což bylo záměrem vládnoucího režimu.

Nabízí se otázka, proč některé restriktivní režimy připouští prvky demokracie. Jednoduše proto, že je to pro ně výhodné. Zjistily, že západní demokratické státy se ve svém volání po demokratizaci restriktivních režimů nechají uspokojit kroky vedoucími pouze k částečným svobodám. **Příkladem může být Ázerbájdžán**, postsovětský stát ležící na jižním Kavkaze s bohatými zásobami ropy a zemního plynu, pro jehož ekonomiku jsou dobré zahraniční vztahy zásadní. Země kontrolovaná prezidentem Ilhamem Alijevem a jeho rodinným klanem se dlouhá léta poměrně úspěšně prezentovala navenek jako svobodná. Režim se snažil budovat veřejnou image moderní, demokratické evropské země. Například pořádáním poněkud absurdních veřejných akcí se zahraničním přesahem, jako byly První evropské olympijské hry[15], či vytvářením iluze nezávislých médií a občanské společnosti. V této zemi občané mohou žít relativně svobodný život, mohou studovat, cestovat i podnikat. Zásadní podmínkou je ale režim v ničem nekritizovat (například všudypřítomnou korupci), neusilovat o systémové změny v jakékoli oblasti lidského života. Na mezinárodním poli Ázerbájdžán dlouhá léta čile uplatňoval takzvanou kaviárovou diplomacii a využíval kontaktů na západní politiky, mj. v rámci svého chytře vykalkulovaného členství v Radě Evropy, mezinárodní evropské organizaci zaměřující se na dodržování lidských práv, kvalitu demokracie a právního státu[16]. **Kaviárová diplomacie** zahrnovala dárky v podobě drahých koberců, kaviáru či úplatků za podporu zájmů ázerbájdžánského režimu, což mohlo například znamenat přivírat oči nad nemalým počtem politických vězňů v zemi. V hodnocení základních svobod Ázerbájdžán ve skutečnosti zásadně propadá. Otázkou zůstává, jak je možné, že evropští demokratičtí politici tak dlouho ignorovali ázerbájdžánské kupčení s demokracií. Pohodlnost, preference ekonomické diplomacie, naivita či prostě nezájem o porušování lidských práv – to všechno mohou být hlavní důvody, ovšem těžko je lze rozumně ospravedlnit.

Iluze alternativy k demokracii

Hybridní režimy jsou nebezpečné, neboť vytváří iluzi lákavé alternativy k demokracii. Silný lídr, řídící zemi pevnou rukou a tvářící se demokraticky, může vypadat pro některé přitažlivě, dokud ovšem nepoznají cenu, jakou za takového lídra zaplatí. Již Fareed Zakaria, který psal o konceptu neliberální demokracie koncem devadesátých let, varoval: *„Neliberální demokracie získávají legitimitu – a tím také sílu – ze skutečnosti, že jsou přiměřeně demokratické. Největším nebezpečím neliberální demokracie je – odhlédneme-li od neblahých důsledků pro vlastní obyvatelstvo –, že zdiskredituje liberální demokracii samotnou a vrhne stín na celé demokratické zřízení.“*[18]

Zdroj: HORÁKOVÁ, Sylva. Svoboda a demokracie ve světě. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 12–19.

2 Sto let demokracie v ČR

Sto let demokracie v ČR

Jan Bureš

V moderních českých dějinách to demokracie nemá snadné. Z uplynulého století české samostatnosti jsme ve skutečně demokratických podmínkách žili pouze 49 let (v letech 1918–1938 a 1989–2018). Celých 48 let našich novodobých dějin vyplnily režimy jasně nedemokratické (v letech 1938–1939 autoritativní druhá republika, v letech 1939–1945 totalitní nacistický režim protektorátu a v letech 1948–1989 komunistický režim). Mezitím jsou dvě období, u jejichž povahy nemáme zcela jasno, tedy období limitované demokracie třetí republiky (1945–1948) a krátké osmiměsíční období pražského jara v roce 1968, které by snad mohlo být považováno za první fázi pokusu o demokratizaci československé společnosti, násilně ovšem ukončenou vojenskou agresí států Varšavské smlouvy. S výjimkou protektorátu všechny tyto režimy cítily potřebu být legitimizovány a uznávány veřejností jako demokratické, ať už o sobě říkaly, že jsou demokracií liberální, lidovou či autenticky českou. Všechny tyto režimy se vzájemně ovlivňovaly a přebíraly dědictví minulosti, s nímž se různým způsobem vyrovnávaly. Pokusy o zpřetrhání jakýchkoli tradic byly opakovaně brzděny závislostí na těchto tradicích.

Z hlediska hloubky změny, kterou představovaly ve vztahu k předcházejícímu režimu, se zdají být nejvýznamnějšími převraty ten říjnový v roce 1918, protože přinesl samostatný stát, a poté listopad 1989, který znamenal ukončení diktatury komunistické strany a obnovení vnější suverenity, tedy plné nezávislosti Československa.

Samostatné Československo a tzv. první republika (1918–1938)

Říjen roku 1918 znamenal zásadní změnu v dějinách Čechů a Slováků nejen z toho důvodu, že skončila více než čtyři roky trvající válka, nejhorší masakr, jaký dosud lidstvo zažilo. Pro český národ znamenal obnovení staletími již zapomenuté státní samostatnosti, pro Slováky přinesl možnost žít ve svém vlastním národním státě vůbec poprvé v dějinách. Oba národy se zbavily nadvlády cizích národů, které – byť v odlišné míře – jejich národní svobody utlačovaly.

Politický systém první republiky a jeho problémy

Změny, uskutečněné novým demokratickým režimem, byly dalekosáhlé. **Po vzoru velkých demokracií Západu vytvářela ústava z roku 1920 v Československu parlamentní demokratický režim, založený na dělbě moci, svobodné soutěži politických stran, demokratických volbách, nezávislém soudnictví a garantovaných základních občanských právech a svobodách.** I když jako státní deklarovala pouze tzv. československý národ, velkoryse poskytla všechny svobody včetně záruk menšinových a jazykových práv také všem národnostním menšinám. Zásadní odpor českých Němců proti nové republice vedl k vytvoření specifických politických poměrů: česká a slovenská politická elita se rozhodla vládnout v nové republice sama. Proto **vznikaly nejčastěji tzv. vlády široké „všenárodní" koalice, tvořené většinou českých a slovenských politických stran, bez ohledu na jejich politickou ideologii. Tak se vlastně v Československu nikdy plně nerozvinul klasický princip koaličního vládnutí**, založený naopak na utváření vlád z programově blízkých stran. Aby bylo možné tyto různorodé všenárodní koalice uřídit a směřovat k prosazování jednotné vládní politiky, ustavili vůdci klíčových koaličních stran instituci tzv. Pětky, v níž se předjednávala stanoviska a hlasování o všech důležitých zákonech v parlamentu. Také díky této praxi se v Československu jako v jediné zemi střední Evropy podařilo až do září 1938 udržet fungující a vcelku liberální parlamentní demokracii. Od roku 1926 se do parlamentního i vládního života zapojily i největší demokratické německé strany. Setrvale v opozici nejen vůči vládě, ale do značné míry i vůči systému parlamentní demokracie a tržní ekonomiky zůstávali českoslovenští komunisté.

Ústava první republiky

Ústava z roku 1920 představovala moderní liberální konstitutivní text, inspirovaný ústavami tehdy nejvyspělejších demokracií – americké, francouzské, ale i rakouské či německé a švýcarské. Pro národnostní menšiny se snažila vytvořit snesitelné životní podmínky. Stát sám sebe nedefinoval nacionálně. Zásadní změnu politických práv občanů přinesly

liberální volební zákony. Aktivní volební právo (volit) bylo sníženo na 21 let a bylo přiznáno všem občanům bez rozdílu pohlaví či stavu. Československo se tak stalo jednou z prvních zemí Evropy, jež uzákonila volební právo žen. Snížení věkové hranice nutné pro získání pasivního volebního práva (být volen) na 30 let umožnilo, aby se do politiky zapojily také mladší generace. Zřejmě z výchovných důvodů byla zavedena povinnost chodit k volbám. Volební právo naopak neměli vojáci a policisté, kteří měli zůstávat politicky neutrální.

Československo se stalo typicky parlamentní republikou, v níž zejména dolní komora parlamentu (poslanecká sněmovna) byla skutečným centrem tvorby politiky. **Parlamentarismus první republiky však neměl dlouhodobé tradice a ani praxe neodpovídala vyspělému parlamentarismu.** Parlament byl v dalším průběhu první republiky vládou dále soustavně omezován, což se projevilo zejména ve 30. letech, kdy po vypuknutí hospodářské krize byl přijat tzv. zmocňovací zákon, posilující pravomoci vlády na úkor parlamentu. O silném postavení vlády v celém mocenském systému svědčí i fakt, že za celou dobu první republiky nebyla žádné vládě vyslovena v parlamentu nedůvěra. Jednou z nejspornějších otázek bylo zavedení dvoukomorového parlamentu, tedy zřízení senátu. Původní návrh ústavy počítal s odlišným volebním systémem do obou komor, aby senát mohl plnit roli ústavní pojistky. Senát měl být ze dvou třetin volen a jednu třetinu členů měl jmenovat prezident, zároveň se předpokládala nerozpustitelnost senátu. Politické strany však při projednávání ústavy odhodily odborné názory stranou a zavedením stejného volebního systému (a později v praxi reálně prováděným zkracováním volebního období senátu tak, že se vždy konaly souběžně volby do senátu i poslanecké sněmovny) do obou komor parlamentu a ustanovením práva prezidenta rozpustit obě komory senát prakticky ztratil smysl tzv. ústavní pojistky. I když se v dalších letech senát nestal brzdou pokrokových i radikálních návrhů, zůstal primárně místem pro „odložení" vysloužilých politiků. Tím ovšem výrazně ztratil na autoritě u veřejnosti.

I když ústava umožňovala realizaci prvků přímé demokracie (referendum), podmínky pro jejich použití byly nastaveny tak, že bylo velmi obtížné ji uvést do praxe. Referendum mohlo být vypsáno pouze v případě, že by se jednomyslně usnesli přítomní členové vlády, a to navíc bylo možné pouze v případě, že parlament zamítl vládní návrh zákona. Proto není divu, že žádné referendum nebylo nikdy v první republice uskutečněno. Je faktem, že většina politické elity včetně prezidenta Masaryka byla k tomuto institutu značně kritická. Vycházela při tom z představ klasických liberálů 19. století, že má-li být politika prováděna umírněně a rozumně, má být moc svěřena pouze do rukou volených profesionálů.

I když se obecně traduje, že prezident první republiky byl vybaven mimořádně silnými pravomocemi, ve skutečnosti si politické strany prosadily své vlastní dominantní postavení v politice a prezidentské pravomoci výrazně oslabily ve srovnání s představami T. G. Masaryka v exilu za první světové války. V důsledku toho prezident rozhodně nemohl plnit roli, kterou mu občané téměř zbožně často připisovali.

Nedostatky československé demokracie

Tendence k omezování parlamentní demokracie se v první republice projevovaly ve formě příliš silné role stranických elit a spíše pasivního členství v politických stranách. V ústavní a politické praxi tomu odpovídal systém vázaných kandidátních listin a vázaného poslaneckého mandátu. V Československu také existovala silná tradice stranicky ovládaného tisku, který udržoval podporu veřejnosti vůči systému. Zemi také charakterizovala silná sociální stratifikace společnosti, jednotlivé sociální vrstvy silně vnímaly svou kolektivní identitu a tomu v zásadě odpovídala i pevná vazba voličů na „své" politické strany, jež stavěly svou politiku přísně na obhajobě partikulárních zájmů daných společenských vrstev. Tomu odpovídala také politická praxe v parlamentu: politické strany byly nechvalně proslulé svou ideologičností, řevnivostí a bojovností, neochotou ke kompromisům, a naopak často náchylné ke štěpení na další menší „straničky". Tato situace musela být překonávána složitými mechanismy, jejichž účelem bylo dosahování politického kompromisu. Politické strany tak byly donuceny „vždy se dohodnout", přičemž tyto dohody v zásadě prezentovaly veřejnosti negativně, tj. jako bolestné ústupky v zájmu zachování stability. Vlády širokých „všenárodních" koalic však v očích veřejnosti výrazně relativizovaly význam demokratických voleb. Na konci první Československé republiky mnoho občanů kritizovalo skutečnou formu demokracie a vládnoucího politického systému, ale většina z nich podporovala demokratické politické strany až do roku 1938 (s výjimkou většiny etnických Němců). Nicméně v Československu po tzv. mnichovské dohodě (1938), po zkuše-

nostech s okupací a vznikem nacistického protektorátu (1939) a po druhé světové válce převládalo v roce 1945 přesvědčení veřejnosti a politiků o nemožnosti návratu ke zdiskreditovanému „státu stran" z doby meziválečné republiky. To také velmi usnadnilo přístup komunistů k moci. **Obecně můžeme tedy tento aspekt shrnout tak, že v roce 1945 sice – v případě Československa – existovala jistá zkušenost s parlamentní demokracií, ale ta byla jednak velmi krátká, jednak vzhledem k mnoha jejím systémovým nedostatkům nestačila a nemohla silněji zakořenit ve společnosti ani ve společenských a politických institucích. Navíc nebyla doprovázena demokracií hospodářskou, což bylo občany vnímáno jako jeden z jejích klíčových nedostatků.** Předválečný hospodářský systém byl vnímán jako silně elitářský, koncentrující velké bohatství do rukou úzké skupiny vlastníků a neumožňující výraznější podíl zaměstnanců na řízení podniků. Po druhé světové válce měly radikální změny v organizaci hospodářství (zejména znárodnění) tyto nedostatky odstranit.

Poválečné období tzv. třetí republiky (1945–1948)

S podobnými ambicemi byl také utvářen nový politický systém tzv. třetí republiky. Politickému systému předválečné republiky byly vytýkány mnohé nedostatky. Především se poukazovalo na to, že parlamentnímu systému první republiky nebylo dovoleno plně využít jeho možnosti – role poslanců byla do značné míry redukována na povinný souhlas s dohodami uzavíranými v úzkém kruhu stranických lídrů. Politická agenda opozice často vykazovala protisystémový a protistátní charakter. Senát jako druhá komora parlamentu neplnil svou roli ústavní pojistky a fakticky sloužil pouze jako „odkladiště" vysloužilých politiků. Nejčastěji užívaný formát vlád tzv. všenárodní koalice fakticky stíral výsledky jednotlivých voleb, protože ve vládách se bez ohledu na volební výsledky scházely téměř všechny československé pravicové a levicové strany, což vedlo k poklesu zájmu voličů o volby a udržení demokracie obecně. Stranický systém byl atomizován do mnoha relativně malých stran; fakticky vedle sebe existovalo několik stranických systémů, založených na národnostní bázi (český, slovenský, německý plus strany dalších národnostních menšin). Politické strany byly ovládány úzkou elitou, jež nedovolovala ani obměnu vedení stran, ani nedávala příliš prostoru aktivní účasti širší členské základny na tvorbě politiky. Stranické elity vybudovaly „stát stran", v němž strany expandovaly do všech sfér života společnosti, tedy především do médií, ekonomiky a státní správy. Poukazovalo se také na to, že strany nadřazovaly své vlastní zájmy nad potřebami společnosti a státu.

Radikální proměny československé společnosti

Po brutálním zážitku války, nacistické okupace a české kolaborace za druhé světové války se česká společnost zásadně změnila. Přes 360 000 obětí nacismu bylo příčinou i argumentem pro volání po radikálním rozchodu s minulostí. Někteří představitelé domácího odboje vážně navrhovali, aby v nové republice byly úplně zakázány všechny politické strany. Zemi ovládlo poválečné násilí, vyřizování osobních účtů, snaha po pomstě či alespoň spravedlnosti. To samo o sobě nemohly být dobré výchozí podmínky pro budování kvalitní demokracie. Nová politická elita se shodla na radikálních změnách dosavadního politického a ekonomického systému. Dominantní postavení ve vládě získaly levicové strany s programem redukce stranicko-politické plurality, zásadního přebudování ekonomické základny společnosti i s myšlenkou radikální proměny demografické struktury společnosti (odsun německé menšiny). **Klíčovým zahraničněpolitickým spojencem se stal Sovětský svaz, totalitní mocnost, jež rozhodně neměla zájem na posilování prvků liberální demokracie v Československu.**

Přísně regulovaná ekonomika

Kapitalismus měl být nahrazen smíšeným ekonomickým systémem, v němž měl ovšem od počátku hrát dominantní roli znárodněný, tedy státní sektor, a soukromé podnikání mělo být odsunuto do role pouhého doplňku v oblasti spotřebního průmyslu a služeb. Velkopodnikatelé měli být znárodněním potrestáni za podíl na Mnichovu. Národní hospodářství mělo být ochráněno před nežádoucí živelností svého vývoje (která byla chápána jako viník předválečné hospodářské krize) státní regulací, jejímž nástrojem se stal dvouletý plán. Tato strategie byla argumentačně podpořena také potřebou rychlého provedení poválečné rekonstrukce poničeného hospodářství. Cílem těchto změn mělo být především zamezit možnému opakování strukturální hospodářské krize ze 30. let.

Snížení významu parlamentu

Také **v oblasti médií** došlo k zásadní proměně. Vláda a jí zřízené ministerstvo informací prosadilo zákaz soukromých médií, zestátnění filmu, z první republiky převzala rozhlas jako státní instituci a v oblasti žurnalistiky a kultury prosadila ideu tzv. jednotných profesních svazů, jejichž členy mohly být fakticky pouze státem autorizované osoby. Novináři a umělci se tak stali státními zaměstnanci.

V politické praxi se prosadila idea utváření politických rozhodnutí metodou jednomyslného souhlasu namísto hlasování a většinového principu.

Režim limitované demokracie

Největší odklon od principů parlamentní a soutěživé liberální demokracie znamenalo vytvoření nového modelu organizace stranického systému, tzv. Národní fronty (NF). S tímto konceptem přišli, inspirováni Stalinovým doporučením, komunisté v Moskvě v březnu 1944. NF měla být vyjádřením konce politiky jako střetu mezi levicí a pravicí, jenž měl být nahrazen kooperací všech sociálních a národních (českých a slovenských) vrstev, sjednocených na bázi protifašistického odboje. Jejím základem se stal blok tří socialistických stran (komunisté, národní socialisté, sociální demokraté). Zároveň poválečná politická elita zdůrazňovala nutnost akceschopnosti výkonné moci při řešení složitých společenských problémů. Jednalo se tedy o dostředivý politický systém, v němž jsou na principu vzájemného kompromisu a nezbytné shody všechny klíčové spory řešeny spíše neveřejně a převážně dohodou politických lídrů všech stran. Tito lídři pak formulují zásadní strategii rozvoje společnosti. Vláda byla složena ze všech povolených politických stran, což vylučovalo možnost existence standardní politické opozice v parlamentu, a tedy skutečně demokratické kontroly vlády. Sama Národní fronta měla napříště rozhodovat o povolení existence dalších politických stran. To samo o sobě znamenalo negaci principu svobodné soutěže politických stran. Politická rozhodnutí neměla být vytvářena primárně na principu boje či konkurence mezi zájmy jednotlivých stran a voličských skupin, ale spíše na základě hledání celospolečenského konsenzu cestou solidární spolupráce různorodých zájmů. Tím byl ale fakticky vyloučen princip soutěživé demokracie.

Režim limitované demokracie

Politický a stranický systém měl doznat zásadní proměny cestou **redukce politických stran**, jejímž cílem bylo odstranit nežádoucí atomizaci stranického systému z doby první republiky. Kromě stran, reprezentujících dosud německou či maďarskou menšinu, měly být ze systému odstraněny i strany, které reprezentovaly před 2. světovou válkou zájmy velkého průmyslu (národně demokratická strana), živnostníků (živnostenská strana) a soukromých zemědělců (agrární strana). Agrární strana byla kvůli obvinění z výrazné angažovanosti svých politiků v politickém systému druhé republiky a následně i v české politické reprezentaci protektorátu obviněna z kolaborace s fašismem. Na potřebě redukce počtu politických stran se shodovaly také různé proudy domácího odboje. Byl tak vytvořen značně asymetrický stranickopolitický model, výrazně vychýlený ve prospěch levicových stran a v československém prostředí doplněný dvěma stranami občanského středu – českými lidovci a slovenskými demokraty. V ideové rovině znamenaly výše nastíněné změny především výrazné oslabení konzervativních a liberálních proudů.

Redukce počtu politických stran

Také nový, jednokomorový parlament měl primárně fungovat na principu Národní fronty. Tento politický systém tak v některých aspektech navazoval i na omezení, jež klasickému parlamentnímu režimu vtiskly politické elity první republiky. Zejména máme na mysli princip fungování tzv. Pětky, která redukovala přirozený konflikt zájmů jednotlivých politických stran (a jejich voličských skupin) na spíše dostředivě a konsenzuálně fungující systém dohod, činěných úzkou skupinou nejvyšších představitelů klíčových politických stran v parlamentu. Výraznou inspiraci našli politici poválečného systému také v prvorepublikovém formátu vlád všenárodní koalice. Nový politický systém také převzal praxi dominantního postavení stranických elit ve stranickopolitickém životě. I když poválečné elity otevřely své strany (někdy i masivnímu) přílivu nových členů, v praxi i nadále setrvávaly na spíše pasivní členské základně, jejíž úlohou je především podporovat rozhodnutí elit a napomáhat šířit myšlenky strany v širší veřejnosti či mobilizovat voliče před volbami. Politické strany také nadále disponovaly téměř absolutním privilegiem tvorby politické agendy. A nakonec můžeme hovořit i o významném vlivu změn, které přinesla nedávná válečná minulost, neboť výrazné redukci pluralitní povahy poválečného stranickopolitic-

kého systému napomohla i nedávná zkušenost české a slovenské společnosti s autoritářským režimem druhé republiky a totalitním režimem protektorátu, resp. válečného slovenského státu.

Všechna výše zmíněná opatření, přijatá během poválečných let, omezovala individuální lidské svobody ve prospěch práv kolektivních.

Komunistické Československo (1948–1989) a pokus o reformu během pražského jara

Únorem 1948 byla jednoznačně vyřešena otázka, zda se poválečným politickým elitám podaří vytvořit jakousi vylepšenou verzi předválečné demokracie, či zda tento pokus skončí – jako přirozený důsledek intenzivního bourání liberálně demokratických principů v předchozích třech letech – úplným zánikem politické demokracie. **V letech 1948–1989 nemůžeme v politické rovině hovořit o demokracii vůbec.** Je možno sledovat určité pokusy o reformy komunistického režimu i jeho reálné proměny v čase, můžeme hovořit o ryze totalitní fázi režimu (do konce 50. let) či následné fázi konzervativního byrokraticko-direktivního autoritářského modelu, v níž se hovořilo o praxi „dodržování socialistické zákonnosti" (tedy výrazně se omezila praxe státem realizovaného masového porušování jakéhokoli psaného práva). Částečně reformovaný československý komunistický režim v první polovině 60. let můžeme označovat jako demokratizovanou variantu autoritářského režimu.

Ve skutečnosti jediným vážně míněným pokusem o hlubší reformu reálně socialistického režimu v Československu bylo pražské jaro. To bylo období, v němž si poprvé od roku 1948 Komunistická strana Československa přibližně na půl roku poprvé a naposled získala silnou a zřejmě i upřímně míněnou oblibu a podporu veřejnosti za to, že slíbila nápravu chyb, kterých se v zemi v uplynulých dvaceti letech dopustila.

Pražské jaro jako pokus o liberalizaci režimu

Pražské jaro či „polednový obrodný proces", jak bude následující půlrok reformního snažení v československých dějinách pojmenován, ve skutečnosti znamenal vedle reforem M. Gorbačova v 80. letech nejrozsáhlejší pokus o reformu státně socialistické diktatury, který se za celou éru existence sovětského bloku objevil. V průběhu osmi měsíců došlo v Československu k tak prudkému společenskému pohybu, jaký tato společnost neprožila za komunismu nikdy předtím (od roku 1948), ani poté (od srpnové okupace až do roku 1989).

V průběhu ledna–března 1968 došlo k nebývalé politické aktivizaci vnitrostranického života, společenských organizací, médií i široké veřejnosti. Faktické zrušení cenzury rozproudilo otevřenou kritiku politických i ekonomických poměrů, umožnilo veřejnou debatu o celé řadě dosud zapovězených témat. Média, především tisk (Literární listy, Literární noviny), televize a rozhlas, se poprvé od roku 1948 do značné míry vymanila z vlivu KSČ a začala téměř svobodně formovat veřejné mínění.

Postupně se z pasivity probouzely i politické strany Národní fronty či odbory; činnost obnovil Junák a Sokol, a především samovolně vznikaly nové společenské organizace, jež chtěly vyjadřovat zájmy svých členů (K231 – organizace osob perzekvovaných podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky; KAN – Klub angažovaných nestraníků). **Tento proces emancipace československé společnosti byl se stále většími obavami pozorován vedoucími představiteli ostatních socialistických zemí, především Brežněvova SSSR, Polska, NDR, Bulharska a zpočátku sympatizujícího Maďarska.** Naopak reformní proces výrazněji podpořili představitelé Jugoslávie a Rumunska. Bouřlivý proreformní vývoj akceleroval po personálních změnách, provedených ve prospěch reformistů na zasedání ÚV KSČ ve dnech 1.–5. dubna 1968. Následovalo vytvoření nové vlády v čele s O. Černíkem, zvolení J. Smrkovského předsedou Národního shromáždění či F. Kriegla předsedou Národní fronty.

Akční program KSČ aneb seznam nesplněných slibů

Přijatý Akční program KSČ i program nové vlády představovaly rozsáhlé reformní záměry v oblasti politického systému, vnitrostranických poměrů, struktury a řízení ekonomiky i zahraniční politiky státu. Obecně se reformisté shodovali na potřebě demokratizovat rozhodovací procesy ve straně i státě, oddělit moc ústavních orgánů od rozhodovacích procesů v KSČ, na rozsáhlé nápravě nezákonností z 50. let včetně rehabilitací obětí a na federalizaci státu jako prostředku uspokojení ambicí Slovenska, ale i předpokladu další politické emancipace české

společnosti. Nový program strany sliboval odstranění všeobecně kritizovaného byrokratismu a centralismu. V ekonomické oblasti program sice předpokládal pokračování centrálního plánování a regulace „ekonomických a společenských procesů", zároveň ale prosazoval tzv. socialistické podnikání, jehož podstatou měla být větší samostatnost podniků a zvýšení jejich nezávislosti na státních orgánech. Ve vnitrostranických diskusích zmiňované povolení drobného soukromého podnikání ale nakonec do programu zahrnuto nebylo, stejně jako úvahy Z. Mlynáře o možné reformě politického systému povolením druhé socialistické strany, která by v omezeně soutěživých volbách mohla konkurovat KSČ.

Reformisté si ale také uvědomovali nutnost zvolnění diktatury, když v Akčním programu slibovali otevření prostoru „pro uplatnění různých zájmů lidí" jako východiska pro demokratickou tvorbu politických rozhodnutí. V části věnované kultuře a školství program sliboval odbourání všech restrikcí a administrativně byrokratických zásahů do kultury a vzdělávání, s ideou socialismu naopak nově ztotožnil „plnou svobodu vědeckého bádání" a zrušení cenzury. Všechny tyto slibované reformy souhrnně označili termínem **„socialismus s lidskou tváří"**, který si vypůjčili ze slovníku jugoslávských komunistů z počátku 50. let.

Zároveň straničtí představitelé, poučeni tragickými důsledky maďarské revoluce z roku 1956, zdůrazňovali meze reformního snažení: nemají být nikterak zpochybněny základní stavební kameny socialistického systému (společenské vlastnictví výrobních prostředků, mocenská dominance komunistické strany jako představitelky dělnické třídy, spojenectví se SSSR a z toho vyplývající mezinárodní zakotvení a závazky ČSSR vůči socialistickému světovému společenství).

Kam až komunisté povolí?

To byl ovšem **základní problém pražského jara, neboť nikdo z vedoucích představitelů pražského jara nedokázal odpovědět na otázku, kam až bude liberalizační fáze reformy sahat a kde se naopak zastaví**, pokud neměla překročit onu výše zmíněnou nepřekročitelnou mez. Právě tento rozpor nabýval v následujících měsících uvnitř strany na významu, především ve vztahu k obavě z možné reakce Brežněvova vedení. Otevřená kritika poměrů ve společnosti začala překračovat mez přijatelnou i pro reformisty, když se v tisku začaly objevovat antikomunistické výpady a postoje. Tento vývoj rozštěpil stranické vedení. Postupně se profilující (neo)konzervativní křídlo (V. Biľak, A. Indra, D. Kolder, J. Lenárt) se spojilo s dřívějšími příznivci A. Novotného. Zatímco na úrovni krajských organizací získali reformisté podporu, okresní tajemníci byli k reformistickému programu skeptičtější. K obavám konzervativců i reformistů přispívaly **stále tvrdší reakce sovětského vedení, které již v květnu 1968 otevřeně hovořilo o ohrožení Československa kontrarevolucí a o možnosti vojenské intervence**. Pokusy stranického vedení zbrzdit reformní radikalismus byly však odmítány širšími orgány strany (ÚV), členskou základnou KSČ, médii i veřejností. Na přelomu jara a léta 1968 byly učiněny další konkrétní reformní kroky: soudy začaly rozhodovat první případy rehabilitací, na 9. srpna 1968 byl svolán mimořádný XIV. sjezd KSČ, který měl rozhodnout o dalších personálních změnách a podrobnějším harmonogramu i obsahu reforem. Národní shromáždění přijalo řadu liberalizačních zákonů. V červenci byl schválen projekt federalizace státu a jako partner Slovenské národní rady vznikla Česká národní rada.

Pokus o liberalizaci zastaven zahraničními tanky

Na druhé straně pokus o obnovení sociální demokracie či vydání silně proreformní a protikonzervativní výzvy *Dva tisíce slov* na konci června oprávněně zvyšovalo ve společnosti obavy z možné reakce SSSR, protože právě tyto kroky L. Brežněv z Moskvy nejvíce kritizoval. Po odmítnutí závěrů tzv. varšavské schůzky, neúspěchu jednání československé a sovětské delegace v Čierné nad Tisou a po bratislavské schůzce představitelů šesti států Varšavské smlouvy se sovětské vedení spolu s představiteli NDR, Polska, Maďarska a Bulharska rozhodlo pro zastavení československého reformního procesu silou. Vojenská **okupace Československa 21. srpna však neuspěla v politické rovině, neboť vedení KSČ ji veřejným prohlášením ostře odsoudilo** (stejně tak vláda, Národní shromáždění, mimořádný XIV. sjezd KSČ v Praze-Vysočanech a také ministr zahraničí J. Hájek v Radě bezpečnosti OSN) a Sovětům se nepodařilo převzít moc v Praze prosovětskou skupinou československých komunistů. Ve společnosti se zvedla vlna všeobecného odporu proti okupaci a na podporu reformního hnutí.

Na následných jednáních s československou delegací v Moskvě proto Sověti museli akceptovat **politický kompromis**: československá strana odsouhlasila okupaci výměnou za setrvání stávajícího vedení KSČ ve svých

funkcích. I když Dubček a jeho spojenci ve vedení strany doufali, že se po uklidnění situace postupně podaří zachovat některé reformy pražského jara, následující vývoj svědčil o jejich postupném útlumu a zastavení. V souladu s **tzv. Moskevským protokolem** vedení KSČ postupně odvolalo většinu reforem, zajišťujících občanská práva a svobody, parlament zrušil liberalizační zákony, byla obnovena cenzura médií a zahájeny čistky ve stranickém vedení. Československo bylo nuceno odvolat svůj protest proti okupaci v OSN a usnesení vysočanského sjezdu nesoucí se v témže duchu byla taktéž odvolána.

Jediným trvalejším výdobytkem reformního hnutí se tak fakticky stalo přijetí zákona o československé federaci, jehož původní decentralizační smysl byl ale znehodnocen obnoveným monopolem strany na řízení celé společnosti.

Představitelé reformního hnutí ve straně museli nakonec opustit svá místa ve vedení KSČ i vlády. Po tragické a heroické sebevraždě Jana Palacha v lednu 1969 sice ještě došlo k opětovnému vzedmutí vlny národního odporu proti posrpnovým poměrům, ale to nemohlo změnit nic na záměru Sovětů zbavit se všech klíčových představitelů pražského jara. Po výtržnostech a provokacích v souvislosti s vítězstvím československých hokejistů nad Sověty byl osud A. Dubčeka zpečetěn. **Na zasedání ÚV KSČ dne 17. dubna 1969 jej ve funkci prvního tajemníka strany nahradil G. Husák. Začalo dvacetileté období tzv. normalizace**, charakteristické přítomností sovětských vojsk na našem území a represí vůči jakýmkoli formám politické opozice.

Budování demokracie po roce 1989

Pád komunistického režimu v Československu v roce 1989 byl do značné míry ovlivněn politickým pohybem v Sovětském svazu a ostatních zemích bloku, iniciovaným Gorbačovovým pokusem o reformu komunistického systému. Byl zároveň důsledkem specifické domácí situace, především pak zhoršujícího se stavu ekonomiky, neochoty normalizačního stranického vedení realizovat hlubší společenské a ekonomické reformy a zároveň jeho neschopnosti řešit narůstající protesty veřejnosti a opozičních skupin jinak než jejich násilným potlačováním. Zatímco v Maďarsku a Polsku stály konzervativní síly uvnitř vládnoucích stran již na okraji politického dění, v Československu naopak tvořily většinu uvnitř vedení KSČ.

Pád komunistického režimu v listopadu 1989

Po násilném potlačení studentské manifestace 17. listopadu 1989 na Národní třídě v Praze přetekl pohár trpělivosti dosud potlačovaných občanů. Násilí na bezbranných studentech, navíc v den 50. výročí nacistických represí proti studentům z roku 1939, sňalo ze zbytku populace strach z důsledků veřejného protestu proti režimu. **Poté, co se mocenský monopol komunistů zhroutil (už bez podpory Sovětského svazu), byla sice vytvořena Čalfova vláda jako dočasná koalice narychlo zformované opozice a komunistů, ale reálnou politickou moc již v rukou drželo především Občanské fórum**. To se také, v důsledku silné deziluze obyvatelstva z vývoje normalizačního režimu, odmítlo vydat cestou jakýchkoli pokusů o využití dědictví minulosti, například pražského jara, jako inspirace pro budoucí vývoj. Naopak jasně deklarovalo vůli po radikálním rozchodu s dosavadními pokusy o reformu socialismu a prosadilo vizi radikálního přechodu k systému klasické liberální soutěživé demokracie západního typu, v ekonomické či kulturní sféře pak k plnému obnovení kapitalistických (tržních) principů.

V Československu tak došlo k odstranění právních a systémových základů nedemokratického komunistického režimu a k prosazení ústavních a legislativních základů demokracie v průběhu necelých pěti měsíců. V listopadu a prosinci 1989 došlo následkem masových veřejných demonstrací proti režimu k jednáním mezi vládou a zástupci opozice (Občanského fóra) u kulatých stolů. U těchto jednání už ani nešlo o dosažení vzájemné dohody na společném postupu při prosazování reforem: fakticky se sjednalo o dohodu na předání moci do rukou opozice, která pak – s pomocí starorežimních poslanců – v průběhu ledna až března 1990 prosadila klíčové legislativní normy zahajující politické a ekonomické reformy. Parlament schválil na konci listopadu 1989 změny ústavy (především zrušení vedoucí úlohy KSČ a ideologie marxismu-leninismu ve společnosti). V lednu 1990 byl schválen zákon umožňující svobodné vytváření politických stran, v únoru pak byly přijaty demokratické volební zákony a v březnu byla schválena série liberalizačních zákonů, zajišťující základní politická práva a občanské svobody – svobodu slova, shromažďování, sdružování, petiční právo. Justice pomalu začala realizovat plné rehabilitace všech obětí komunistického režimu. Později byla liberalizace poměrů v zemi dovršena přijetím Listiny základních práv

a svobod v lednu 1991. Zákon o politických stranách nastavil velmi liberální podmínky pro založení politické strany či hnutí, jež bez významnějších změn zůstávají v platnosti dodnes, a stal se tak impulsem pro rozsáhlou pluralizaci stranického systému.

Hlavní postavou celého hnutí byl samozřejmě Václav Havel. Někteří jeho blízcí spolupracovníci se shodují, že vše vnímal především jako velké drama. Havel byl přirozeným lídrem Občanského fóra, požíval největší autoritu v disidentském hnutí a také se svými přáteli obklopil v OF. Václav Havel si svou autoritu a respekt dokázal získat zejména rozhodností a cílevědomostí, s jakou předkládal požadavky OF státní moci. Silnou pozici si zajišťoval i svou schopností ustoupit názorům jiných členů vedení opozičního hnutí. Později mu bylo vytýkáno, že listopadová změna proběhla příliš mírně, anebo že komunistická strana nebyla zakázána. Ve skutečnosti se však Havel a další představitelé OF zdráhali radikálního postupu především z obavy, aby nezpůsobili nové rozdělení právě sjednocené společnosti. Jestliže představitelé OF nepoužívali v listopadu a prosinci 1989 žádné radikální mocenské praktiky, které do té doby používali komunisté, bylo to pro ně v očích veřejnosti spíše výhodou.

První demokratické volby

První svobodné parlamentní volby v červnu 1990 potvrdily události a změny, které se v Československu odehrávaly od listopadu 1989, definitivně odsunuly představitele komunistické strany do opozice a legitimizovaly novou demokratickou politickou elitu.

Ekonomická reforma

S ekonomickou reformou, od níž si lidé slibovali výrazné zvýšení životní úrovně, byla veřejností vnímána jako nejdůležitější polistopadová změna. **Nezvratnost politických změn potvrzovaly také zásadní kroky v oblasti ekonomiky a zahraniční politiky**. Vlády zahájily kroky k realizaci radikální ekonomické reformy, dokončené až na konci 90. let. Česká republika patřila k zemím, ve kterých ekonomická i politická transformace proběhla nejrychleji v rámci bývalého sovětského bloku. Již v dubnu 1990 byly přijaty zákony umožňující rychlé obnovení soukromého podnikání (zákony o akciových společnostech, podnikání fyzických osob, o státním podniku). Scénář radikální ekonomické reformy cestou „šokové terapie“, prosazený V. Klausem v průběhu roku 1990, počítal s makroekonomickými, institucionálními i sociálními změnami. Vlastnické poměry měly být zásadně proměněny privatizací a restitucemi. Liberalizace cen, provedená v roce 1991, měla za úkol propojit velkoobchodní ceny s maloobchodními. Zavedení vnitřní směnitelnosti koruny umožnilo liberalizovat dovoz zboží do Československa, a tedy napojit zemi na západní trhy.

Současně s prováděnými makroekonomickými reformami se postupně měnila také sociální politika státu, systém sociálního zabezpečení, zaměstnanosti a státní sociální podpory. Důraz byl kladen i na některé specifické problémy, jako byla potřeba odstranit ekologické škody napáchané komunistickým režimem.

Ekonomická reforma byla založena na myšlence radikální a rychlé změny vlastnické struktury v ekonomice. Ta byla v České republice realizována v letech 1991–1997 formou masivní privatizace státních podniků do soukromých rukou a prostřednictvím restitucí majetku, zabaveného komunisty po únoru 1948.

Privatizace ekonomiky a její klady a zápory

Tzv. malá privatizace probíhající v letech 1991–1993 vcelku bezproblémově umožnila převedení drobného hospodářství (dílny, restaurace, obchody, služby) do soukromých rukou. Nejčastěji používanou metodou prodeje majetku byly veřejné aukce, jež byly relativně průhledné a férové, i když ani tento proces se nevyhnul podezřením z využívání tzv. špinavých peněz a jinak podezřelého kapitálu (peníze bývalých veksláků a dalších podnikavců, kteří zbohatli na nelegálních ekonomických praktikách ještě před rokem 1989 a formou malé privatizace mohli své zisky zlegalizovat). V rámci malé privatizace bylo prodáno celkem 24 359 provozních jednotek v hodnotě přes 33 mld. Kč.

Mnohem větší názorové i společenské konflikty vyvolávala tzv. velká privatizace, uskutečňovaná v letech 1992–1997. Bylo v ní privatizováno celkem 22 552 jednotek v hodnotě přesahující 964 mld. Kč. Velká privatizace se vyznačovala větší variabilitou zvolených metod. Největší množství ekonomických jednotek (15 350) bylo privatizováno formou přímého prodeje (vláda přímo určila, komu podnik prodá) či veřejnou soutěží (výběrové řízení) nebo v dražbě. Přes 5 258 jednotek bylo bezúplatně převedeno do majetku obcí. Nově transformované akciové společnosti v celkové hodnotě 713 mld. Kč byly převedeny do Fondu národního majetku, který potom v rámci kuponové privatizace tyto společnosti v hodnotě 341 mld. Kč bezúplatně pře-

vedl do rukou soukromníků, držitelů investičních kuponů (DIK). Polovina z těchto DIKů následně své kupony svěřila investičním privatizačním fondům. Problematická se zde jevila zejména otázka získání kapitálu na nákup privatizovaných podniků. Vzhledem k dominanci státem vlastněných bank v této době došlo k tomu, že banky byly státem de facto přinuceny spolupodílet se na velkém experimentu zvaném kuponová privatizace. Managementy těchto bank (dosazení zástupci státu jako majoritního akcionáře) ochotně schvalovaly nezajištěné, riskantní a občas i k neúspěchu předem odsouzené úvěry. V průběhu pěti let (do roku 1997) dosáhly tyto nedobytné pohledávky výše cca 300 mld. Kč. Tyto nedobytné úvěry následně od bank odkupovaly k tomu účelu zřízené státní instituce (Konsolidační agentura), čímž na sebe stát převzal břemeno těchto dluhů, jež musely být státem zaplaceny v letech 2000 a 2001, kdy česká vláda realizovala privatizaci největších bank.

V. Klausem prosazená ekonomická reforma byla úzce provázána s politickými záměry tehdejších stranických a mocenských elit. Pod heslem „ochrany rodinného stříbra" byla v rámci velké privatizace většina podniků převáděna do rukou českých vlastníků, a nikoli zahraničních firem. Tato nová vrstva českých velkopodnikatelů se následně stala oporou stranických elit, soustředěných kolem vládních stran, zejména ODS. Klausovu reformnímu scénáři bylo později oprávněně vytýkáno **přehlížení a podcenění institucionální stránky transformace,** protože realizované radikální ekonomické reformy nebyly vždy doprovázeny včasným vytvořením účinného právního rámce, jež by celou transformaci svázal pod přísný dohled práva. Původní reformní scénář byl dodržován v roce 1991. Nicméně kroky realizované v roce 1992 již ve scénáři předjímány nebyly a po roce 1993 se česká vláda pod Klausovým vedením začala řídit spíše krátkodobými koncepcemi, orientovanými ostře neoliberálně.

Zahraničněpolitické změny

V oblasti zahraniční politiky byly jednak odstraněny technické a legislativní bariéry pro cestování občanů na Západ, jednak byly učiněny klíčové kroky k obnovení plné vnější suverenity státu. Do června 1991 odešly z Československa sovětské jednotky. Mezinárodní suverenita zemí střední Evropy byla pak definitivně obnovena zrušením Varšavské smlouvy v červenci 1991.

Rozdělení Československa jako největší neúspěch listopadu 1989

Specifickým problémem se stalo **rozdělení Československa na dva samostatné státy**. Na jedné straně bylo pozitivně hodnoceno mírumilovné provedení tohoto rozhodnutí. Na straně druhé je však otázkou, zda více než uskutečněním touhy Slováků (a následně i značné části českých občanů) po národní a státní samostatnosti nebylo rozdělení společného státu spíše negativním důsledkem neochoty a neschopnosti tehdejších politických elit vyřešit vzájemné rozpory způsobem, který by zachování společného státu umožňoval, nikoli vylučoval.

Stabilizace politického a ekonomického systému

Přijetím liberalizačních zákonů na počátku 90. let, uskutečněním dvojích demokratických voleb (1990, 1992), zavedením poměrného volebního systému, přijetím Listiny základních práv a svobod v roce 1991, obnovením Ústavního soudu a přijetím liberální a demokratické ústavy v prosinci 1992 byla transformace ústavního systému v zásadě završena. České republice se podařilo vyhnout období politické nestability a častého střídání vlád, kterým ve stejnou dobu procházelo Polsko. **Stabilita a nezvratnost procesu demokratizace v ČR rozhodně nebyla samozřejmostí ve většině ostatních zemí střední a východní Evropy**. Po schválení Ústavy ČR zůstala některá její ustanovení dlouho nenaplněna. Senát jako druhá komora parlamentu byl ustaven až v roce 1996 po vleklých sporech politických stran o podobě volebního zákona pro Senát. Stát zůstával silně centralizovaný až do zřízení krajské samosprávy prvními krajskými volbami v roce 2000.

Přibližně v roce 1996 se stabilizoval systém politických stran, založený tehdy na šesti hlavních stranách: na silné liberálně-konzervativní pravicové Občanské demokratické straně, postupně sílící demokratické levici reprezentované Českou stranou sociálně demokratickou a dále dvou menších středových stranách (KDU-ČSL, ODA) a dvou stranách radikálních (KSČM a SPR-RSČ).

Zdroje:

- BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945–1948*. Přeložila Blanka PSCHEIDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-1399-0.
- BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918–1938*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-901059-6-3.
- BUREŠ Jan a kol. *Česká demokracie po roce 1989: institucionální základy českého politického systému*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4283-0.
- GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, ed. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-876-8.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Praha: Libri, 2000–2003. Dějiny českých zemí. ISBN 80-7277-119-1.
- KOPEČEK, Lubomír. *Éra nevinnosti: česká politika 1989–1997*. Brno: Barrister & Principal, 2010. ISBN 978-80-87029-98-5.
- PEHR, Michal. *Zápas o nové Československo 1939–1946: válečné představy a poválečná realita*. Praha: NLN, 2011. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 978-80-7422-082-1.
- RATAJ, Jan. *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky druhé republice 1938–1939*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-516-7.
- RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Praha: Oeconomica, 2010. ISBN 978-80-245-1696-7.
- SPĚVÁČEK, Vojtěch. *Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty*. Praha: Linde, 2002. ISBN 80-86131-32-7.

100 let českých zemí v pohybu

Anotace:
Žáci se zabývají problémem migrace v českých zemích v průběhu 100 let od vzniku Československa. Zkoušejí odhadnout, jaké události měly za následek pohyb obyvatel. Zkoumají infografiku a sledují trendy a souvislosti, které jsou s migrací u nás spojeny.

Cíle:
- Žák posoudí pravdivost předložených tvrzení, která se vztahují k migraci na území naší země.
- Žák najde v infografice potřebné informace a ověří pravdivost daných tvrzení.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 45 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ, Dějepis, Zeměpis)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
migrace

Metody a formy práce:
tabulka tvrzení, práce s citátem

Pomůcky:
lístky s citátem do dvojice, tabulka tvrzení pro každého (Příloha 1), infografika *100 let českých zemí v pohybu* pro dvojice velikosti A3 (Příloha 2), lístky „propustka“ – moje dnešní AHA, psací potřeby, flipchart nebo tabule, fixy

Postup

EVOKACE

- Žáci se rozdělí do dvojic a obdrží lístek s citátem z tisku (bez zdroje):
  „Čechové, kteří se v posledních dvou měsících vrátili ze zabraných území do omezené vlasti, těžce nesou název uprchlíků, jenž jim byl dán a jenž se v novinách všeobecně ujal. Z pochopitelných příčin to jméno odmítají. Jejich odpor k tomuto jménu měl by být respektován.“
  (úryvek z knihy od Jana Bendy)
- Zadejte žákům instrukce:
  - Zamyslete se, o jaké události v našich dějinách se zde píše, a zdůvodněte, proč si to myslíte?
  - Navrhněte, co bude asi tématem/cílem dnešní hodiny.
- Návrhy žáků zapisujte na tabuli.

- Každému žákovi rozdejte tabulku tvrzení (Příloha 1) a zadejte instrukce pro samostatnou práci s tabulkou:
  - Přečtěte si všechna tvrzení napsaná v tabulce, promyslete si, zda jsou pravdivá, či nikoli, a do levého sloupce napište svá rozhodnutí podle zadání:
    - A – pokud si myslíte, že je to pravda
    - N – pokud si myslíte, že to pravda není
    - ? – pokud opravdu nevíte, můžete jednou použít otazník
  - Pokud vás napadne nějaká otázka, máte pod tabulkou místo pro její napsání.
  - Po vyplnění tabulky sdílejte ve dvojicích. Zjistěte, kde se neshodujete nebo si oba nejste vůbec jistí.
- Zapisujte návrhy žáků do tabulky na tabuli a doptávejte se, proč žáci myslí, že daný výrok je pravdivý, či nepravdivý. Sbírejte také otázky, které si žáci zapsali. Varianta: Doptávejte se jen na nejistoty a nesouhlasy, případně tím začněte.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Rozdejte do dvojic infografiku *100 let českých zemí v pohybu* (Příloha 2) a nechte žáky, aby si schéma prohlédli a doptali se, pokud něčemu nerozumí. Zeptejte se žáků, co všechno schéma zachycuje, jaké informace z něj můžeme vyčíst.
- Požádejte žáky, aby prověřili v infografice tvrzení z tabulky a do její pravé části doplnili informace, pokud je tvrzení chybné nebo neúplné.
- Doplněná a opravená tvrzení žáci sdílejí nejdříve ve čtveřicích. Poté sdílejte v celé třídě na tabuli, vyzvěte žáky, aby vždy komentovali, v jaké části grafu informaci ověřovali.

REFLEXE

- Zeptejte se žáků, které informace v grafu je překvapily a které by potřebovali dovysvětlit či by se o nich rádi dozvěděli více. Pokud vznikly na začátku pod tabulkou tvrzení nějaké otázky, je zde prostor pro jejich případné zodpovězení.
- Vraťte se zpět k citátu na začátku hodiny a ověřte správnost odhadu z evokace. Vyzvěte žáky, aby se pokusili argumentovat, o jakou událost se jednalo a kolik lidí bylo takto přesunuto.
- Na závěr zadejte žákům, aby každý na lístek (propustku) dokončili větu:
  - Moje největší AHA z dnešní hodiny je...

Zdroje:

- BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2119-7.
- KOČÍ Petr a Jan Cibulka a Tereza Freidingerová. Interaktivní grafika ke století republiky: žádná lidská činnost neformovala naši zemi víc než migrace. [online]. 26. října 2018. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/data-interaktivni-mapa-100-let-cesko-slovenska_1810260711_cib
- *Bulletin pro školy* [online]. 2018, č. 2 [cit. 15.10.2019]. Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1128/file/bulletin-pro-koly-jen-2018.pdf

Klíč k Příloze 1:

1. ano
2. ne (už od r. 1933)
3. ne (2,8 milionu)
4. ne (více jich bylo po r. 1948)
5. ano
6. ano

Doplňující text pro učitele k příloze 2

Jen málokterá lidská činnost zformovala českou společnost tak jako lidské migrace. Dějiny české demokracie se z veliké části psaly ze zahraničí, a to nejen v době, kdy prezidenti Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš aktivně politicky působili v exilu a kdy se v exilu nacházelo i mnoho československých krajanů, o které se mohli opřít. Jazykové a národnostní složení země je výsledkem nucených migrací a masivních vnitrostátních pohybů. Naše mezinárodní vztahy a vazby jsou odrazem jak diplomacie, tak ekonomického přistěhovalectví a vystěhovalectví. A naše mentalita v sobě nese kolektivní vzpomínky na útěky, návraty i migraci hranic přes obyvatele samotné. Následující řádky a doprovodná infografika pouze nastiňují, jak moc se naše země a společnost vlivem migrace během uplynulých sta let proměnily. A spíše než o vyčerpávající výčet informací usilují o to podnítit uvažování o místě a politických rámcích, ve kterých žijeme, v mnohem širších a hlubších souvislostech.

Češi – migranti

Po téměř celé století byly české země místem, ze kterého lidé spíše odcházeli. Ať už dobrovolně z ekonomických příčin, nebo nedobrovolně, z důvodu nucené migrace a uprchlictví. Výjimkou byla období po první a druhé světové válce, kdy se vraceli reemigranti (krajané a potomci krajanů, kteří odešli ještě v 19. století) a repatrianti (navrátivší se lidé, kteří opustili zemi kvůli válce). Zlom přinesla až sametová revoluce, otevření českých hranic a pozvolný růst ekonomiky, jejichž vlivem se v 90. letech české země pozvolna proměnily z emigračních na imigrační. Nejenom během vlády Rakouska-Uherska, ale i po vzniku samostatné ČSR migrace patřila mezi běžné ekonomické strategie Čechů. Většina odcházela hlavně do dalších částí monarchie, Evropy, Ruska nebo USA, ale někteří našli nové domovy i ve vzdálených končinách Jižní Ameriky. Odhaduje se, že před 1. světovou válkou žilo v zahraničí okolo 1,2 milionů lidí, kteří se narodili v českých zemích (750 000 v monarchii, 100 000 v Sasku, 80–110 000 v Prusku, 30 000 v Rusku a okolo 180 000 v USA). Bezprostředně po vzniku ČSR se mnoho krajanů (hlavně ze zemědělských oblastí) vrátilo do vlasti s touhou budovat nový stát, ale i žít v příznivějších životních podmínkách. Zároveň však desetitisíce lidí odcházely za lepším životem do zahraničí, zejména do USA, Francie a Německa, a dá se předpokládat, že kdyby USA nezpřísnily imigrační pravidla, odešlo by jich ještě mnohem více. Reemigranti se ve větších počtech „vraceli“ do českých zemí ještě dvakrát. Po druhé světové válce v rámci dosídlovací akce českého pohraničí, kdy za asistence státu přesídlilo okolo 220 000 českých a slovenských krajanů. A podruhé v 90. letech, kdy byly v rámci vládního programu přijati krajané z běloruské a ukrajinské Volyně a z Kazachstánu, Ruska, Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a Moldávie. V menších počtech pokračují individuální „návraty“ krajanů po celou dobu od revoluce.

Když lidé migrovat nechtěli

V historii ČSR není události, která by neotřásla společností tak hluboko až k její podstatě, jakou bylo podepsání mnichovské dohody. Její přijetí spustilo několikaletou sérii nucených transportů, útěků, evakuací, návratů a hlubokých ran. Ještě téhož roku, v období nadcházející zimy, vyvolala vlnu vnitrostátního uprchlictví Čechů, Židů a antifašistických Němců a Rakušanů z pohraničí do vnitrozemí. Podle sčítání z roku 1930 žilo na odstoupeném území 858 000 Čechů a 2 830 000 Němců. V roce 1939 zde pobývalo již pouze 291 000 Čechů. V důsledku krizové situace, kdy během pár měsíců uprchlo okolo 500 000 lidí, byl zřízen Ústav pro péči o uprchlíky, který se měl starat o ubytování, stravování, ošacení a zaměstnání uprchlíků. Zajímavostí je, jak si všímá dobový tisk, s jakou nelibostí bylo označení „uprchlík“ těmito lidmi přijímáno: „Čechové, kteří se v posledních dvou měsících vrátili ze zabraných území do omezené vlasti, těžce nesou název uprchlíků, jenž jim byl dán a jenž se v novinách všeobecně ujal. Z pochopitelných příčin to jméno odmítají. Jejich odpor k tomuto jménu měl by být respektován.“ (Benda 2010).

Během černého období protektorátu bylo nedobrovolně transportováno z území českých zemí okolo 500 000 lidí. Dalších 650 000 bylo povoláno do Německa k totálnímu nasazení a 75 000 až 140 000 židů bylo nuceně transportováno z území. Následné poválečné protiněmecké nálady vedly k odsunu až 2,8 milionů německy hovořících obyvatel převážně z českého pohraničí. A série nedobrovolné emigrace pokračovala i po upevnění moci KSČ, v důsledku které zemi opustilo odhadem 420 000 až 550 000 lidí.

Migrace stála u zrodu československého státu a demokracie. Během dlouhých sta let vkládala otisk do podoby a povahy české společnosti. A dnes se naopak pro udržení demokratických hodnot a soudržnosti země stává velikou výzvou.

FREIDINGEROVÁ, Tereza. Bulletin pro školy. [online]. Praha: Člověk v tísni 2018, 2 [cit. 15.10.2019]. Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1128/file/bulletin-pro-koly-jen-2018.pdf.

Příloha 1

PŘED čtením	TVRZENÍ	PO čtení A/N	Poznámky (komentář/doplnění/upřesnění)
	1. Po vzniku samostatného Československa migrace patřila mezi běžné ekonomické strategie Čechů.		
	2. V důsledku mnichovské dohody u nás hledali útočiště Židé prchající z Německa a Rakouska.		
	3. Po roce 1945 bylo z našeho území odsunuto přes milion německy mluvících obyvatel.		
	4. V období 1945–1989 emigrovalo z naší země nejvíce lidí po r. 1968 v důsledku invaze vojsk Varšavské smlouvy.		
	5. Na konci roku 1989 v našich podnicích pracovali zahraniční pracovníci z Vietnamu a Kuby.		
	6. V současnosti žije v České republice přes půl milionu lidí, kteří nejsou občané České republiky.		

Napadla tě nějaká otázka? Napiš si ji:

PŘED čtením	TVRZENÍ	PO čtení A/N	Poznámky (komentář/doplnění/upřesnění)
	1. Po vzniku samostatného Československa migrace patřila mezi běžné ekonomické strategie Čechů.		
	2. V důsledku mnichovské dohody u nás hledali útočiště Židé prchající z Německa a Rakouska.		
	3. Po roce 1945 bylo z našeho území odsunuto přes milion německy mluvících obyvatel.		
	4. V období 1945–1989 emigrovalo z naší země nejvíce lidí po r. 1968 v důsledku invaze vojsk Varšavské smlouvy.		
	5. Na konci roku 1989 v našich podnicích pracovali zahraniční pracovníci z Vietnamu a Kuby.		
	6. V současnosti žije v České republice přes půl milionu lidí, kteří nejsou občané České republiky.		

Napadla tě nějaká otázka? Napiš si ji:

Příloha 2

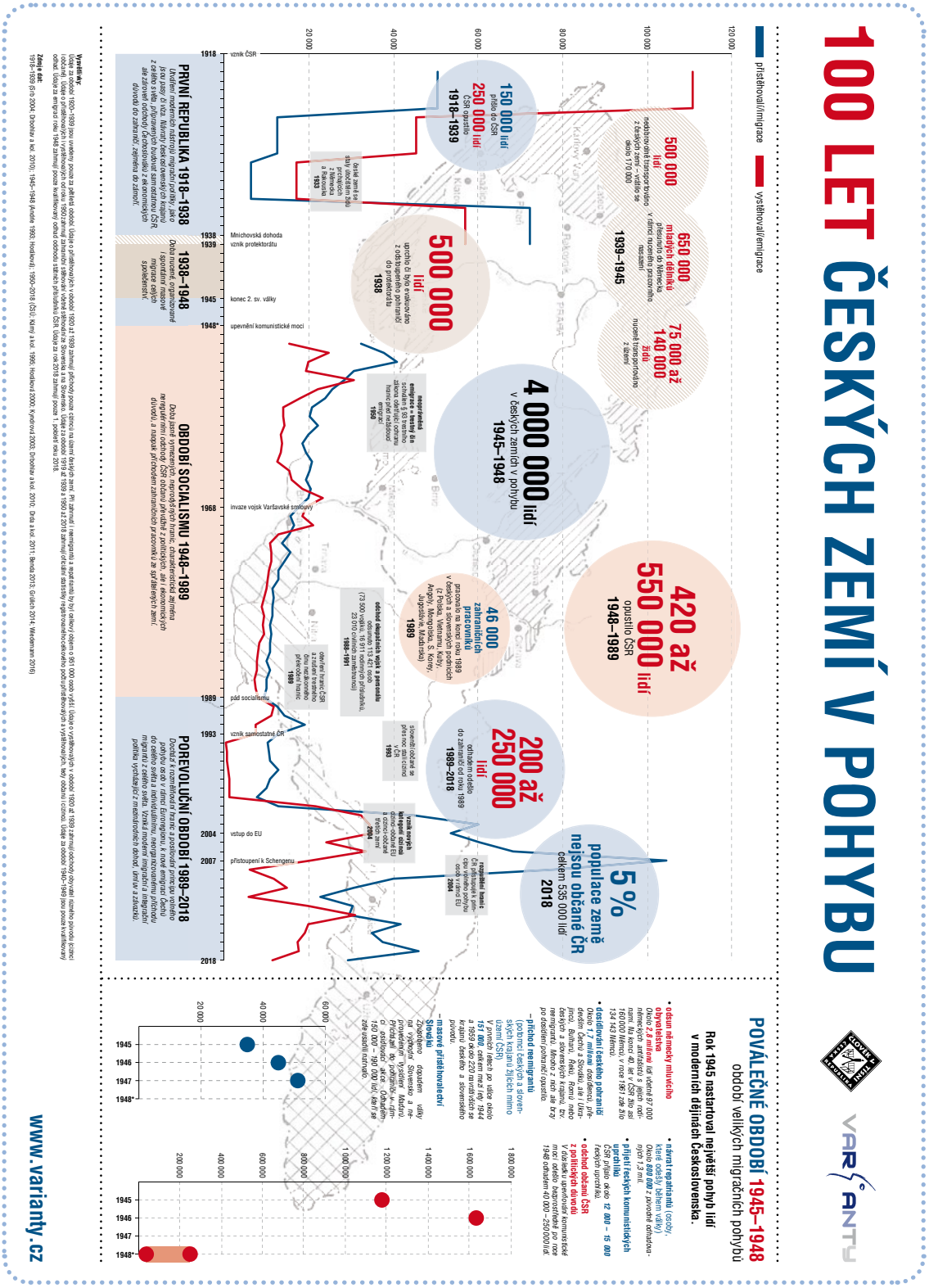

Dostupné z: https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1331/file/infografika-100-let-ceskych-zemi-v-pohybu.pdf

DOPORUČUJEME TISKNOUT VE VELIKOSTI A3.

Demokracie a občanská společnost

Ondřej Císař

Podle Immanuela Kanta a některých dalších filozofů si na základě práva dokáže vládnout i „národ ďáblů", pokud je schopen používat rozum, díky němuž se shodne na obecně přijatelných principech soužití. Dnes klademe důraz nejen na principy, instituce a pravidla vlády, ale také na občany, kteří v jejich rámci jednají. Stručně řečeno, stabilita demokracie nezáleží jen na fungujících institucích, ale také na občanech, kteří se nebojí veřejně angažovat. **Demokracie tak není v ohrožení jen tehdy, když se hroutí její instituce, ale i tehdy, když se vytrácí její podpora mezi členy společnosti.** Bez občanů, kteří podporují principy demokracie a v souladu s nimi jednají, se demokratický režim vyprazdňuje. To věděl již první československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk, když si povzdechl: „Tož demokracii bychom už měli, teď ještě nějaké ty demokraty, aby nám i zůstala."

Demokracie v postkomunistických zemích

O vyprchávání demokratického občanství se dnes mluví také ve vztahu k postkomunistickým zemím, především pak v období po roce 2004, kdy tyto země vstoupily do Evropské unie (dále jen EU). Zatímco před vstupem působila EU jako magnet, kterým byly tehdejší kandidátské země přitahovány, a díky tomu posilovaly institucionální pojistky liberální demokracie, období po vstupu do EU charakterizuje postupný rozpad konsenzu o neotřesitelnosti liberální demokracie a do určité míry i demokratické podpory. **Demokracie a její vnímání se začalo problematizovat, pro rostoucí skupiny občanů začíná být představitelné i jiné uspořádání než liberální demokracie**.

Označení liberální v názvu liberální demokracie přitom neznačí privilegování jedné politické ideologie, ale prostě jen respekt k ústavnímu pořádku, jehož součástí je ochrana práv každého jednotlivce bez ohledu na jeho politické preference, náboženské přesvědčení či sexuální orientaci. Zkuste si jen představit život ve světě, v němž většina diktuje všem, tedy i menšinám, které mohou chtít v rámci obecných právních norem žít jinak, jak se mají chovat. Kterých menšin by se to mělo týkat? Měli by všichni občané věřit v jednoho boha, milovat jen opačné pohlaví, a nakonec volit jen jednu politickou sílu? A jak by se mluvčí takové většiny lišil od skutečného diktátora?

Podle toho, co víme o fungování politických režimů, se tyranii většinového mínění a despotismu lze vyhnout jen tehdy, když ve společnosti existují **podmínky pro pluralismus a svobodné sdružování v organizacích**, které jsou nejen nezávislé na centrální moci, ale mohou ji také ovlivňovat. Například Alexis de Tocqueville (české vydání 2000), kterého v tomto ohledu považujeme za klasika, již v 19. století upozornil, že tato sféra občanské společnosti může vyvažovat potenciálně utlačující moc státu a zároveň občanům poskytuje prostor, ve kterém mohou získávat občanské kompetence. Občanské organizace tak slouží jako „škola demokracie". Těmito organizacemi jsou politické strany soutěžící ve volbách o moc a také další organizace občanské společnosti, jež vytvářejí prostor pro vzájemné setkávání a kolektivní koordinaci občanů, která je principem demokratické politiky. V řadě zemí a také v našem regionu v současnosti sledujeme úpadek demokracie a otevřené soutěže na úkor snah o koncentraci a monopolizaci moci.

Maďarský premiér Viktor Orbán mluví o neliberální demokracii, pro své politické kroky hledá inspiraci v autoritářském Rusku a společně s polskými konzervativci z politické strany Právo a spravedlnost chystá „konzervativní revoluci". Tu staví do přímého protikladu k hodnotám konstitucionalismu, tedy ústavní vlády a vlády práva, toleranci a uznání menšinových životních stylů. Svými kroky se tyto síly snaží omezovat ústavní pojistky, které zabraňují koncentraci politické moci a zajišťují otevřenou politickou soutěž (například omezují nezávislost médií, podřizují si kontrolní instituce, „reformují" volební systém ve svůj prospěch). **V současné době lze toto institucionální hroucení vlády práva**

a férové politické soutěže pozorovat nejlépe právě v Maďarsku a Polsku. Vyprazdňování demokracie z důvodu nižší podpory demokratických principů a nedostatku účasti na politice se ale podle převládajícího pohledu týká mnohem větší skupiny zemí včetně České republiky.

Demokracie jako hřiště a důvěra v pravidla hry

Ani v České republice obecná podpora demokracie nevzkvétá. Naopak spíše klesá (viz Graf 2) a roste podpora nedemokratických, autoritářských režimů. **Úpadek podpory demokracie ukazují různé výzkumy**, přestože část tohoto trendu se odvíjí od způsobu měření a jeho změn v posledních letech. Z výsledků výzkumů vyplývá, že skepse vůči demokracii v České republice čerpá jednak z nostalgie vůči minulému režimu (především u starších generací), jednak z nedůvěry ke komplikovaným mechanismům demokracie s jejími (podle kritických voličů zkorumpovanými) stranami, parlamenty a nedůvěryhodnými politiky. To dokládají také data o důvěře v jednotlivé demokratické instituce, v nichž stabilně parlamentní instituce (Poslanecká sněmovna a Senát Parlamentu ČR) a politické strany vykazují nejnižší důvěru. Podle průzkumu CVVM v září 2019 důvěřovalo Poslanecké sněmovně 31 % a Senátu 34 % občanů. Naopak politické instituce, které jsou občanům bližší a jejichž fungování pravděpodobně rozumí lépe, tj. obecní zastupitelstvo a starosta, vykazují mnohem vyšší stupně důvěry. Podle stejného průzkumu získalo zastupitelstvo 64 % a starosta 66 %, tedy dvakrát více než parlamentní instituce.

Otázka důvěry s geografickou blízkostí institucí příliš nesouvisí – Evropské unii v dubnu 2019 důvěřovalo 52 % Čechů, což se příliš neodchyluje od dlouhodobé úrovně, která se stabilně pohybuje kolem 50 % (výjimečně vysoká byla nepřekvapivě v období vstupu do EU v roce 2004 – 64 %, nejnižší v roce 2016 – výkyv na 37 %, CVVM 2019). Když se podíváme na jiné mezinárodní instituce, ve stejném měsíci roku 2019 důvěřovalo 63 % Čechů OSN a 61 % NATO.

Graf 2: Legitimita demokracie v ČR (1990–2016) (v procentech)

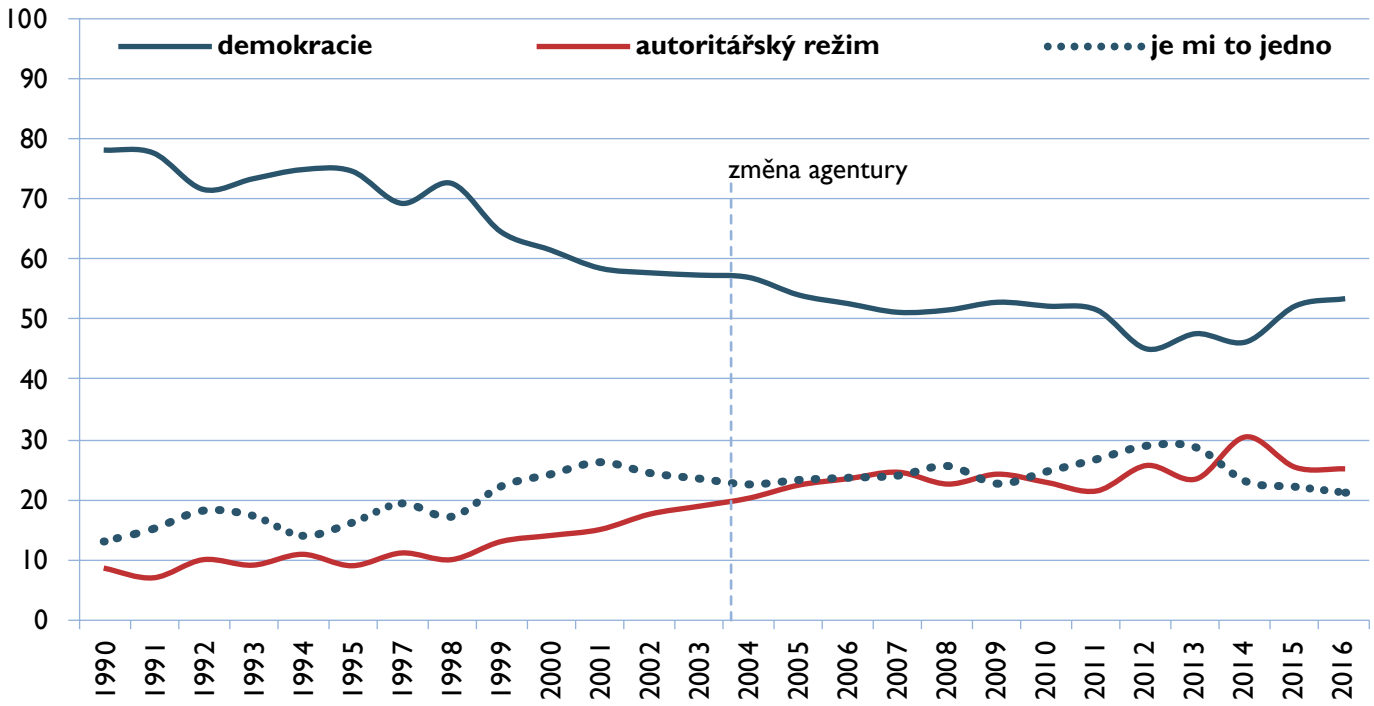

Zdroj: LINEK, Lukáš a kol. 2017, s. 29.

Demokracie jako hra týmů a důvěra v ně

Zatímco demokratické instituce poskytují pomyslné hřiště, na němž se demokratická hra různých společenských zájmů hraje, hráči symbolizují různé organizace. Jedná se o politické strany, které kandidují ve volbách, a také o občanskou společnost. Politické strany i některé organizace občanské společnosti charakterizuje sdružování jednotlivců za účelem ovlivnění politiky. **V každé demokratické společnosti žije celá řada jednotlivců a také různorodých skupin, jejichž zájmy nemusí být automaticky v souladu.** Například vysokopříjmové skupiny obyvatel prosazují nižší zdanění, nízkopříjmové skupiny budou preferovat lepší veřejné služby, a tedy budou tolerovat vyšší úroveň zdanění. Občané vyjadřují své zájmy zejména skrz **politické strany**, které patří k těm známějším aktérům demokracie. Politické strany prezentují svůj program vztahující se ke všem důležitým otázkám života společnosti a vystupují s ním v pravidelně konaných volbách. Vítěz voleb pak sestavuje vládu – v našich podmínkách se jedná zpravidla o koaliční vládu.

K podobnému účelu slouží také některé **organizace občanské společnosti**. Obecně občanskou společnost tvoří pestrá škála organizací od národní až po místní úroveň a od odborových organizací až po sportovní oddíly, hasiče nebo skauty. Z hlediska jejich organizačního modelu je občanská společnost tvořena především nejrůznějšími nevládními a neziskovými organizacemi (NNO), které na jedné straně poskytují občanům platformu pro vyjadřování názorů a politických pozic, na straně druhé poskytují celou řadu služeb. Z toho důvodu také z hlediska zájmu této kapitoly **rozlišujeme mezi dvěma základními typy těchto organizací** – advokačními a servisně orientovanými. Zatímco advokační organizace se primárně zaměřují na obhajobu práv určitých skupin populace, na ovlivňování politiky a veřejného mínění, servisní organizace se uplatňují například při poskytování sociálních a vzdělávacích služeb, fungují ve sférách sportu a rekreace nebo jako součást systému zdravotní péče. Ve skupině advokačních organizací dále rozlišujeme organizace prosazující sociálně-ekonomické zájmy určitých skupin populace (např. odbory) a organizace prosazující tzv. veřejný zájem. U druhé kategorie organizací nelze jasně identifikovat skupinu osob, která z jejich činnosti profituje. Příkladem mohou být organizace bojující proti znečišťování životního prostředí, za lidská práva anebo proti korupci. Tyto organizace neprosazují nějaký materiální zájem, ale spíše se ve své činnosti odvolávají na obecné principy a hodnoty.

V současnosti se pozice především advokačních organizací stala předmětem politického sporu. Někteří politici tyto organizace obviňují, že žijí na úkor společnosti, protože své konkrétní zájmy prosazují na základě prostředků čerpaných z veřejných rozpočtů. Jak ukazují veřejně dostupná data (viz Graf 3), největší podíl veřejných prostředků čerpají sportovní svazy a organizace poskytující sociální služby. Kategorie, které by mohly spadat mezi advokační činnost, tvoří jen zcela zanedbatelný podíl. Podle rozboru Centra pro výzkum neziskového sektoru, který je přílohou oficiálního dokumentu Vlády České republiky, bylo na sociální služby v roce 2016 vydáno téměř 3,8 miliardy korun a na sport více než 2,5 miliardy, zatímco na rovné příležitosti mužů a žen nebo boj proti korupci to bylo tisíckrát méně, 5 a 3,7 milionu korun (viz Graf 3).

Jak ukazuje Graf 4, důvěra v neziskové organizace se do roku 2015 pohybovala mezi 40 a 45 % a vykazovala poměrně stabilní úroveň (s výkyvem v roce 2012, kdy byla důvěra v neziskové organizace nejvyšší). Ve druhé polovině roku 2015 došlo k poklesu důvěry v neziskové organizace pod 40 % a následující měření pokles potvrdila (nejnižší hodnota 32 % byla naměřena v říjnu 2017). Tento trend bývá vysvětlován jako výsledek spojení neziskových organizací s pomocí uprchlíkům, která v prostředí České republiky po tzv. migrační krizi získala převážně záporné znaménko. Důvěra v neziskové organizace je vyšší u žen, mladých lidí, lidí s vyšším vzděláním a dobrou životní úrovní a těch, kteří se řadí k pravici (CVVM 2019).

Podmínky podpory demokracie

Obecně platí, že vyšší podporu demokracie v České republice nacházíme mezi mladšími lidmi, lidmi s vyšším vzděláním a těmi, kteří mají vyšší životní úroveň. Některou z forem nedemokratického režimu naopak podporují spíše starší lidé, lidé s nízkým vzděláním a ti, jejichž životní potřeby nejsou uspokojovány. Podle výzkumu týmu Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i. (Linek a kol. 2017) podporovali demokracii mezi lidmi s nejnižšími příjmy jen dvě pětiny občanů České republiky, zatímco mezi těmi nejbohatšími to byly tři čtvrtiny. Tomuto výsledku odpovídá vyšší podpora autoritářského vůdce mezi nejchudšími jedinci.

Graf 3: Objem dotací poskytnutých NNO v rámci státní dotační politiky ČR v roce 2016 dle hlavních oblastí (v mil. Kč)

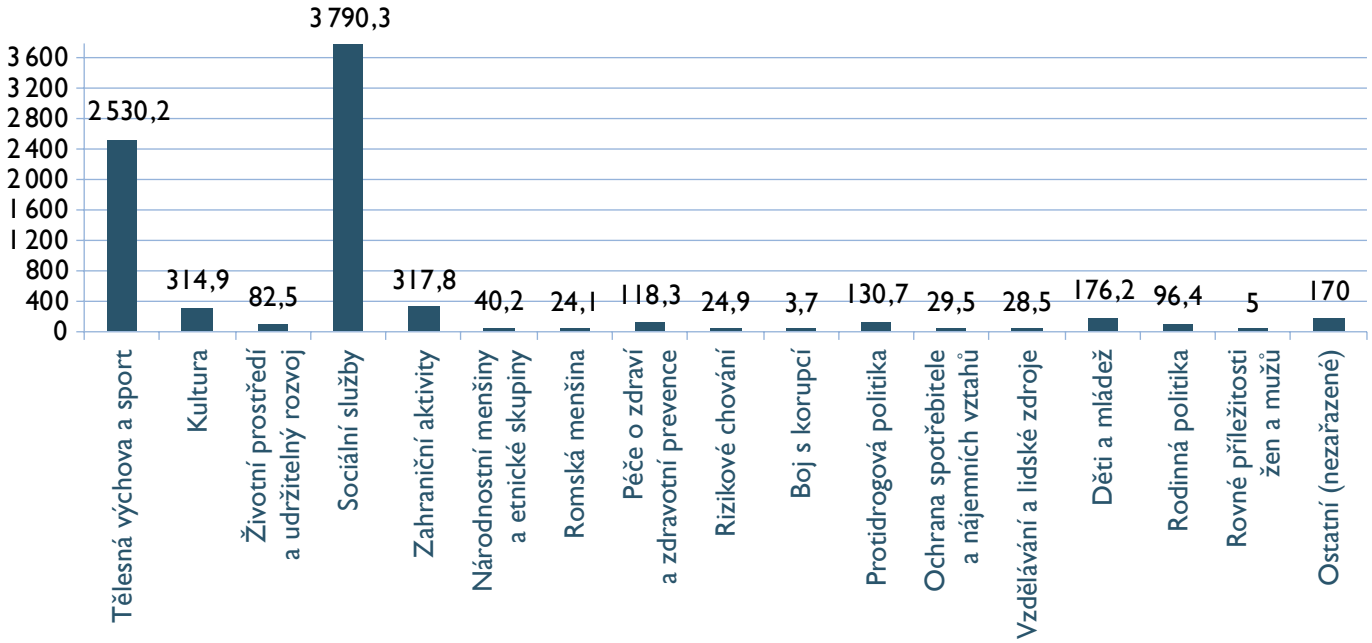

Zdroj: CVNS 2018, s. 56.

Graf 4: Důvěra a nedůvěra v neziskové organizace (2003–2019) (v procentech)

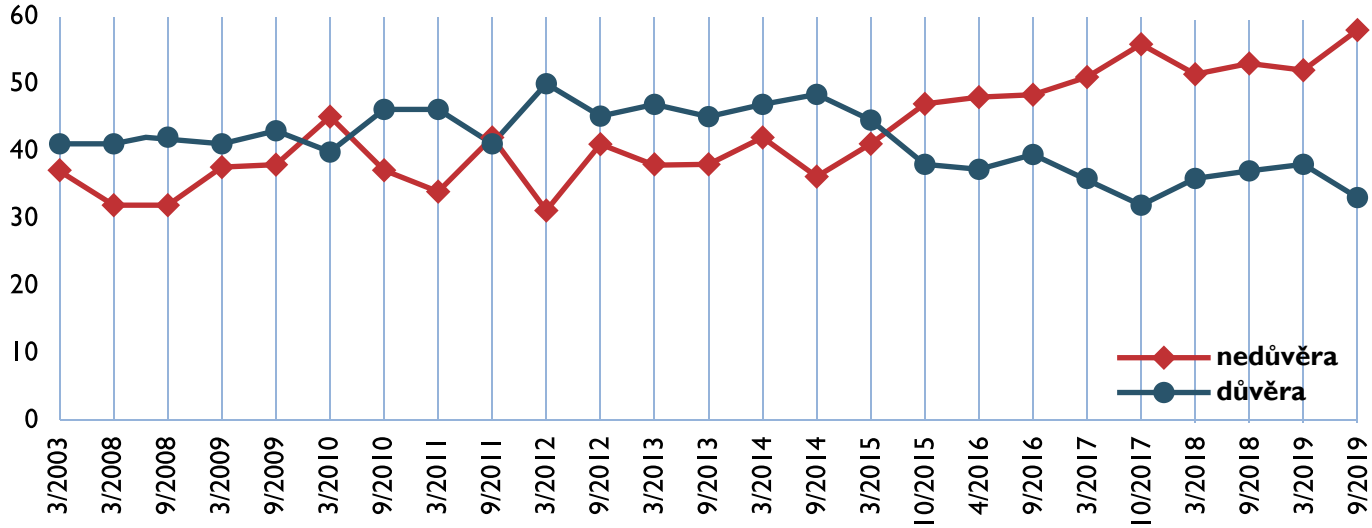

Zdroj: CVVM. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5011/f9/po191008.pdf

Podmínky podpory demokracie tak kromě dobrého vzdělání vytváří také spravedlivější distribuce statků. To potvrzují výsledky výzkumů o podpoře demokratických a nedemokratických alternativ z celého světa. Současný nástup politických uskupení, které se staví proti principům liberální demokracie, tak jen částečně souvisí s kulturním ohrožením migrací. Situace je složitější, protože vnímání tohoto kulturního ohrožení je mnohem silnější mezi těmi, kteří se cítí ohroženi také existenčně. Jinak řečeno, podpora populistických autoritářských stran, které dnes viditelně mobilizují proti migraci, souvisí s klesající ekonomickou jistotou částí populace průmyslově vyspělých zemí. O tuto jistotu lidé přicházejí kvůli rostoucím příjmovým nerovnostem a narušení kvalitních veřejných služeb a institucí sociálního státu, které poskytují existenční záchranu ekonomicky slabším občanům.

Zdroje:

- Text využívá a dále rozvíjí části publikace: LINEK, Lukáš, Ondřej CÍSAŘ, Ivan PETRŮŠEK a Kateřina VRÁBLÍKOVÁ. *Občanství a politická participace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, 2017. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7330-319-8.
- CVNS. Rozbor financování nestátních neziskových organizací z veřejných rozpočtů v roce 2016 [online]. 2018. RVNNO. Dostupné na www: http://www.vlada.cz/cs/rvk/rnno/publikace/publikace
- CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění). 2019. Různé výzkumy, dostupné na www: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4918/f9/pm190430.pdf, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5005/f9/pi191002.pdf> a https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5011/f9/po191008.pdf
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Vydání druhé. Přeložil Vladimír JOCHMANN. Voznice: Leda, 2018. ISBN 978-80-7335-539-5.

AKTIVITA 3

Neziskovky jako „škola demokracie“

Anotace:
Žáci si vyjasňují, že stabilita demokracie nezáleží jen na fungujících institucích, ale také na loajálních občanech, kteří se nebojí veřejně angažovat. Žáci zjišťují, jak vypadá státní dotační politika směrem k neziskovému sektoru a také, jak to vypadá s důvěrou k neziskovým organizacím.

Cíle:
- Žák objasní, co je nezisková nevládní organizace (dále jen NNO), k čemu NNO slouží a jakou mají funkci v občanské společnosti.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 90 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společensko-vědní základ)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
neziskový sektor jako důležitá součást občanské společnosti

Metody a formy práce:
myšlenková mapa, literární kroužky

Pomůcky:
část textu *Demokracie jako hra týmů a důvěra v ně* (Příloha 1) pro každého žáka, volné papíry, psací potřeby, flipchart nebo tabule, fixy

Postup

EVOKACE

- Napište na tabuli čtyři klíčové pojmy DEMOKRACIE, POLITICKÉ STRANY, NEZISKOVÉ ORGANIZACE. Dvojice žáků mají pět minut na to, aby si promyslely, jak se pojem NEZISKOVÉ ORGANIZACE (dále jen NNO) vztahuje k ostatním pojmům. Žáci mají určit vztah ke každému z těchto tří pojmů (např.: NNO získávají finance z dotací; NNO sdružují občany stejně jako politické strany; NNO jsou důležitou součástí demokratického systému). Také se jich zeptejte, co by mohlo být tématem hodiny.
- Nápady žáků můžete psát, a pokud neuhodnou, prozraďte jim, že spojujícím prvkem je téma hodiny – občanská společnost, konktrétně neziskové nevládní organizace.
- K tématu vytvořte myšlenkovou mapu. Začněte tím, že do středu tabule nebo flipu vepište do kruhu slovní spojení NEZISKOVÉ NEVLÁDNÍ ORGANIZACE. Předveďte žákům, jak se tvoří myšlenková mapa: zapište klíčové otázky: Co je to? Jakou mají pozici ve společnosti? Jak se dělí? Jaké příklady organizací známe? Čím se zabývají? Jak jsou financovány? apod.
- Žáci si tvoří mapu na papír, poté vytvořte jednu společnou i na tabuli.

- Když žáci sestaví myšlenkovou mapu se všemi údaji, které je napadnou, vyzvěte je, aby ukázali místo, o kterém se potřebují dozvědět víc. Napište velké otazníky k těm částem mapy, u kterých jim chybí jistota. Požádejte žáky, aby dávali dobrý pozor, až budou číst:
  - na ty pasáže, které potvrdí, co si třída myslela;
  - na pasáže, které jejich představy poopraví nebo vyvrátí;
  - na pasáže, které žákům dají odpovědi na otázky.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Rozdělte třídu do čtveřic. Každý obdrží text Demokracie jako hra týmů a důvěra v ně (Příloha 1). Můžete použít techniku, kdy na každý text nalepíte zezadu nějaký obrázek nebo nakreslíte barevné kolečko – vždy jeden typ obrázku/barvy na čtyři texty. Každý si vyhledá spolužáky do čtveřice podle obrázku nebo barvy.

METODA LITERÁRNÍ KROUŽKY

- Každá čtveřice žáků si mezi sebe rozdělí následující role:
  Vedoucí diskuse: vymýšlí otázky „do textu“ i „za text“, které by měla skupina prodiskutovat. Neměl by ulpívat na detailech, ale pomáhat ostatním pochopit hlavní myšlenky textu a sdílet své reakce. Nejlepší otázky většinou vznikají z myšlenek, pocitů a názorů, které vedoucího diskuse napadnou při četbě.
  Shrnovač: připraví krátké shrnutí textu. Na začátku diskuse přečte své shrnutí, které obsahuje klíčová slova, důležitá fakta a hlavní myšlenku textu.
  Vyhledávač slov: vyhledává nová, důležitá slova v textu. Pokud najde slova neznámá, označí si je během čtení a později k nim buď ze slovníku, nebo z jiného zdroje doplní definici.
  Webmaster: všechny informace, které jsou v textu, uspořádá do podoby grafického organizéru. Použije přitom klíčová slova, slovní spojení a příklady z textu. Může použít jakýkoli druh grafického organizéru, např. myšlenkovou mapu, tabulku, T-graf.
- Žáci samostatně čtou vždy jen část textu a po každé části ve čtveřicích společně nad textem diskutují. Každý z žáků během diskuze zastává předem přidělenou roli.

- Vysvětlete žákům, že budou číst text po částech a pracovat metodou Literární kroužky.
- Na prvním odstavci žákům modelujte, jak bude skupinová práce vypadat.

REFLEXE

- Vraťte se k myšlenkové mapě a nechte ji žáky doplnit a upravit, požádejte je, aby určitě zahrnuli nové informace, které text přináší o důvěře v NNO. Můžete žákům předložit seznam pojmů, které je třeba sestavit do myšlenkové mapy. Když jsou žáci hotovi, vyzvěte je, aby předvedli a vysvětlili ostatním, proč uspořádali pojmy do mapy právě tak, jak to udělali.

Zdroje:

- WILFONGOVÁ, L. G. Textmasters: Bringing Literature Circles to Textbook Reading Across the Curriculum. *JAAL*, 2009, říjen, 53(2).

Příloha 1 – Demokracie jako hra týmů a důvěra v ně (upraveno)

DEMOKRACIE JAKO HRA TÝMŮ A DŮVĚRA V NĚ

Zatímco demokratické instituce poskytují pomyslné hřiště, na němž se demokratická hra různých společenských zájmů hraje, hráči symbolizují různé organizace. Jedná se o politické strany, které kandidují ve volbách, a také o občanskou společnost. Politické strany i některé organizace občanské společnosti charakterizuje sdružování jednotlivců za účelem ovlivnění politiky. **V každé demokratické společnosti žije celá řada jednotlivců a také různorodých skupin, jejichž zájmy nemusí být automaticky v souladu.** Například vysokopříjmové skupiny obyvatel prosazují nižší zdanění, nízkopříjmové skupiny budou preferovat lepší veřejné služby, a tedy budou tolerovat vyšší úroveň zdanění. Občané vyjadřují své zájmy zejména skrz **politické strany**, které patří k těm známějším aktérům demokracie. Politické strany prezentují svůj program vztahující se ke všem důležitým otázkám života společnosti a vystupují s ním v pravidelně konaných volbách. Vítěz voleb pak sestavuje vládu – v našich podmínkách se jedná zpravidla o koaliční vládu.

K podobnému účelu slouží také některé **organizace občanské společnosti**. Obecně občanskou společnost tvoří pestrá škála organizací od národní až po místní úroveň a od odborových organizací až po sportovní oddíly, hasiče nebo skauty. Z hlediska jejich organizačního modelu je občanská společnost tvořena především nejrůznějšími nevládními a neziskovými organizacemi (NNO), které na jedné straně poskytují občanům platformu pro vyjadřování názorů a politických pozic, na straně druhé poskytují celou řadu služeb. Z toho důvodu také **rozlišujeme mezi dvěma základními typy těchto organizací** – advokačními a servisně orientovanými. Zatímco advokační organizace se primárně zaměřují na obhajobu práv určitých skupin populace, na ovlivňování politiky a veřejného mínění, servisní organizace se uplatňují například při poskytování sociálních a vzdělávacích služeb, fungují ve sférách sportu a rekreace nebo jako součást systému zdravotní péče. Ve skupině advokačních organizací dále rozlišujeme organizace prosazující sociálně-ekonomické zájmy určitých skupin populace (např. odbory) a organizace prosazující tzv. veřejný zájem. U druhé kategorie organizací nelze jasně identifikovat skupinu osob, která z jejich činnosti profituje. Příkladem mohou být organizace bojující proti znečišťování životního prostředí, za lidská práva anebo proti korupci. Tyto organizace neprosazují nějaký materiální zájem, ale spíše se ve své činnosti odvolávají na obecné principy a hodnoty.

Zdroj: CÍSAŘ, Ondřej. Demokracie a občanská společnost. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 41–45.

4 Nerovnosti a důvěra v demokracii

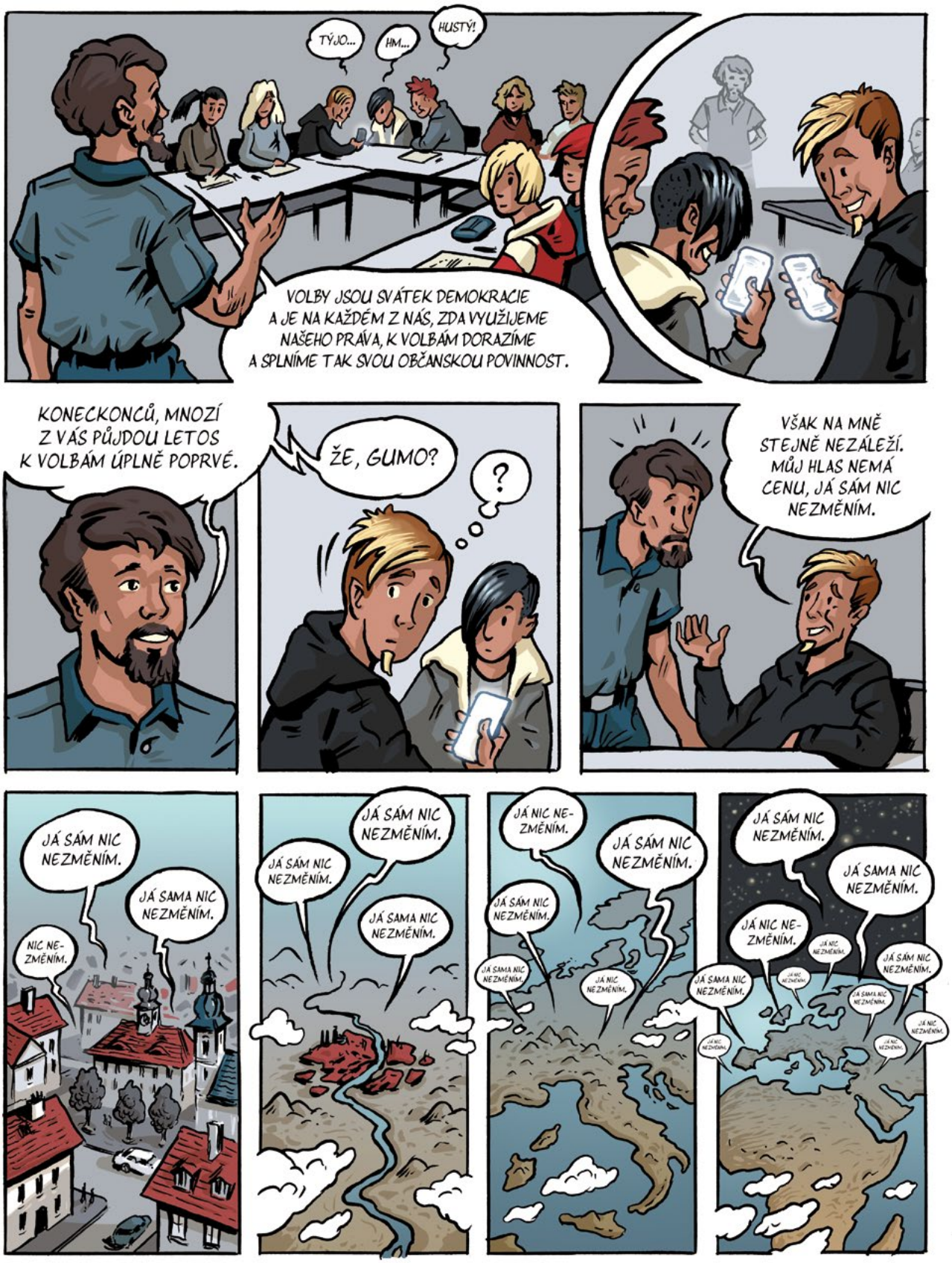

Nerovnosti a důvěra v demokracii

Daniel Prokop

Jak na tom jsme s vnímáním demokracie?

O vlažném vztahu Čechů k demokracii kolují legendy, ale jsme na tom skutečně tak špatně? Odpověď nabízí například pohled do výzkumu ISSP (International Social Survey Project), který se touto otázkou zabýval v roce 2014 ve 35 zemích světa. Na jedenáctibodové škále lidé mj. hodnotili, zda demokracie v jejich zemi funguje velmi špatně (0) až velmi dobře (10). Češi se s průměrnou známkou 4,5 umístili jako šestí nejhorší. Průměr však v podobných otázkách nemusí být nejlepším ukazatelem. Výzkumy v měření spokojenosti zákazníků či zaměstnanců firem proto používají ukazatel *net promoter score* (NPS).

> Při výpočtu NPS odečteme od počtu lidí, kteří jsou velmi spokojení (známky 9 a 10), počet nespokojených a nevyhraněných osob (hodnocení 0–6). Výsledek s vyšší hodnotou než 0, znamená, že loajálních zákazníků je více než těch nespokojených. Hodnoty NPS nižší než 0 ukazují na problémy s loajalitou. Je známo, že průměrný NPS zaměstnanců evropských firem se pohybuje okolo hodnoty 10, loajalita a spokojenost s dobrými službami je na tom mnohem lépe.

Jak si stojí demokracie? Celosvětově se NPS demokracie pohybuje okolo –48. Jen v pěti zemích ze 35 se NPS pohybuje okolo nuly či nad ní. Jedná se o tři skandinávské země (Dánsko, Norsko, Švédsko), Švýcarsko a Austrálii. Češi patří s hodnotou –77 mezi pět nejméně spokojených národů. Podobný výsledek se objevil pouze v několika dalších postkomunistických státech a ve Španělsku (viz Graf 5).

„Uživateli" demokracie jsou všichni obyvatelé zemí účastnící se výzkumu a nemohou si vybírat produkt na míru. Přesto je alarmující výrazná převaha osob nespokojených a zklamaných lokálním fungováním demokracie nad spokojenými. Tato situace má řadu důsledků: rozpad a oslabování tradičních stran, rychlejší rotace a vznik fragmentovaných vlád, posilování populistické argumentace (tedy důraz na distanci mezi „běžným lidem" a kulturním elitami, institucemi a minoritami) v nových hnutích i v zavedených stranách. Význam politických linií, které leží uvnitř demokracie (levice versus pravice, konzervatismus versus liberalismus), klesá a volební chování stále více ovlivňuje postoj k tomu, nakolik lze společenské problémy řešit demokratickou diskusí a nakolik vládou pevné ruky (osa autoritářství).

Občané zemí, které jsou v hodnocení své demokracie kritičtí, mají většinou i špatné očekávání stavu demokracie za 10 let. Některé země se sice takové prognóze vymykají (například Gruzínci jsou kritičtí, ale do budoucna se dívají pozitivně), Česko ovšem i v pohledu do budoucna patří mezi šest nejskeptičtějších zemí. Navíc patříme mezi země, ve kterých se mezi lety 2004–2014 důvěra v demokracii výrazně zhoršila. Je tedy nutné se ptát, proč demokracii nedůvěřujeme.

Kdo demokracii věří, a kdo ne

Obyvatelé České republiky s nízkou životní úrovní důvěřují demokracii méně než Češi s vysokou životní úrovní (viz Graf 6). Podle výzkumů CVVM není rozdíl v tom, že by se více klonili k autoritářské vládě, ale výrazně častěji říkají, že pro lidi, kteří mají podobnou životní úroveň jako oni, není demokracie příliš důležitá. Ve výsledku tak demokracii jako nejlepší způsob vlády označuje necelá třetina nemajetných lidí a takřka dvě třetiny obyvatel s vysokou životní úrovní.

Jaké jsou důvody výše zmíněných názorů? První důvod je pragmatický – přestože životní úroveň Čechů v posledních letech výrazně roste, asi 30 % domácností

Graf 5: Fungování demokracie (škále 0 velmi špatné – 10 velmi dobré)

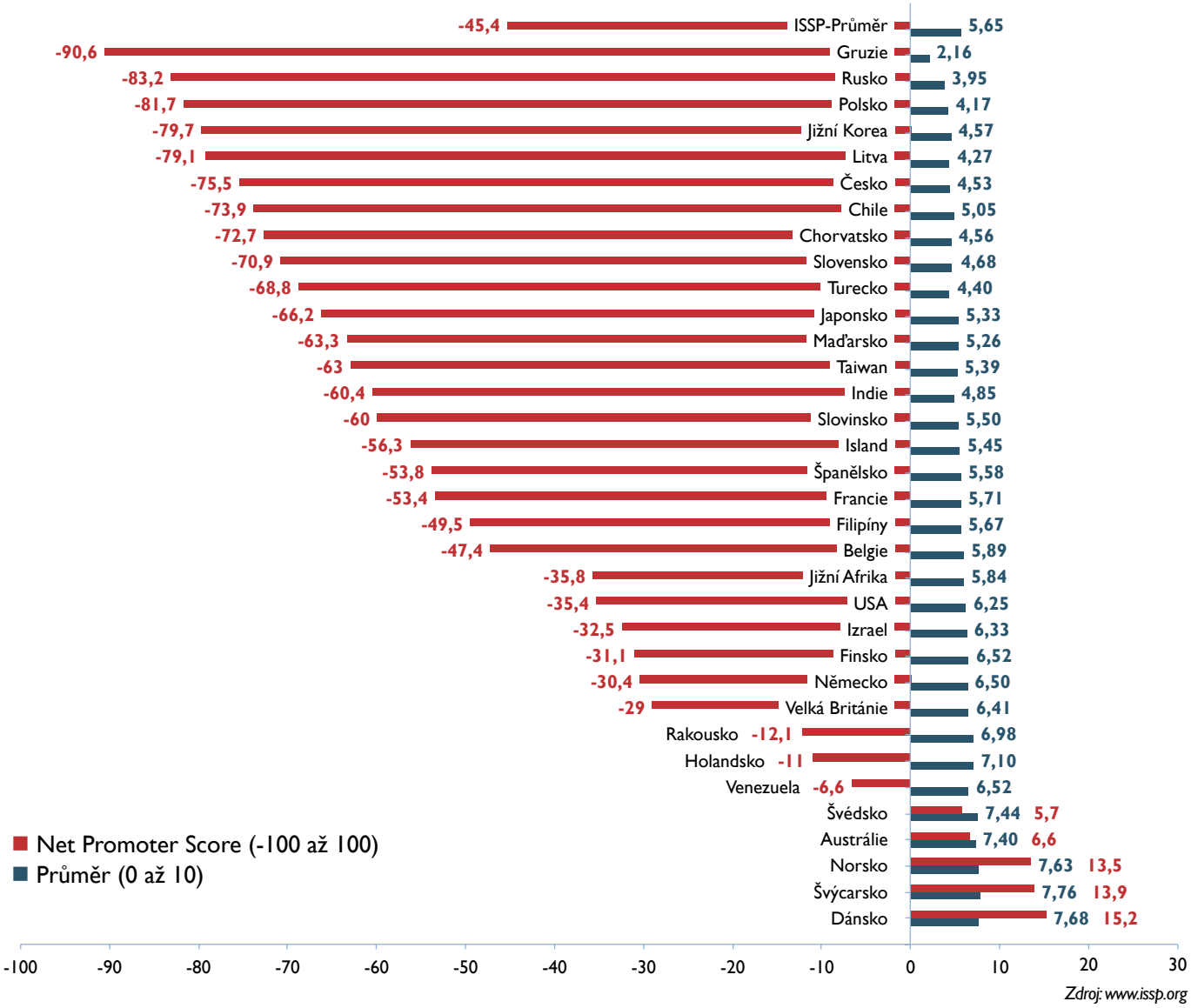

Zdroj: www.issp.org

si nemůže dovolit cestovat a kvůli neschopnosti hradit nenadálé výdaje ve výši 10 000 Kč ani finančně plánovat. Některé výhody demokracie, jako je svoboda cestovat, jsou pro ně tedy spíše hypotetické.

Češi s nízkou životní úrovní také méně důvěřují politické reprezentaci. Ve výzkumech CVVM výrazně častěji říkají, že nemohou ovlivnit řešení celostátních problémů a nemohou se efektivně vyjadřovat k problémům společnosti. Možná je to i proto, že některé problémy českého sociálního systému jsou v poslední patnácti letech stabilní bez ohledu na výsledky voleb. Ať už jde například o navyšování dluhů v systému jejich vymáhání a exekucí či o evropsky nadprůměrné zatížení nízkých platů odvody a daněmi.

Chudobou se ale nedá vysvětlit všechno. Zmíněný net promoter score demokracie je u lidí s čistým příjmem do 15 000 Kč výrazně nižší, a to až okolo –85 bodů. To ale neznamená, že by Češi s vyššími příjmy demokracii hodnotili výrazně pozitivněji. Český vysokoškolák a člověk s čistým příjmem nad 30 000 Kč je v hodnocení demokracie daleko skeptičtější než průměrný Evropan.

Graf 6: Hodnocení demokracie podle životní úrovně

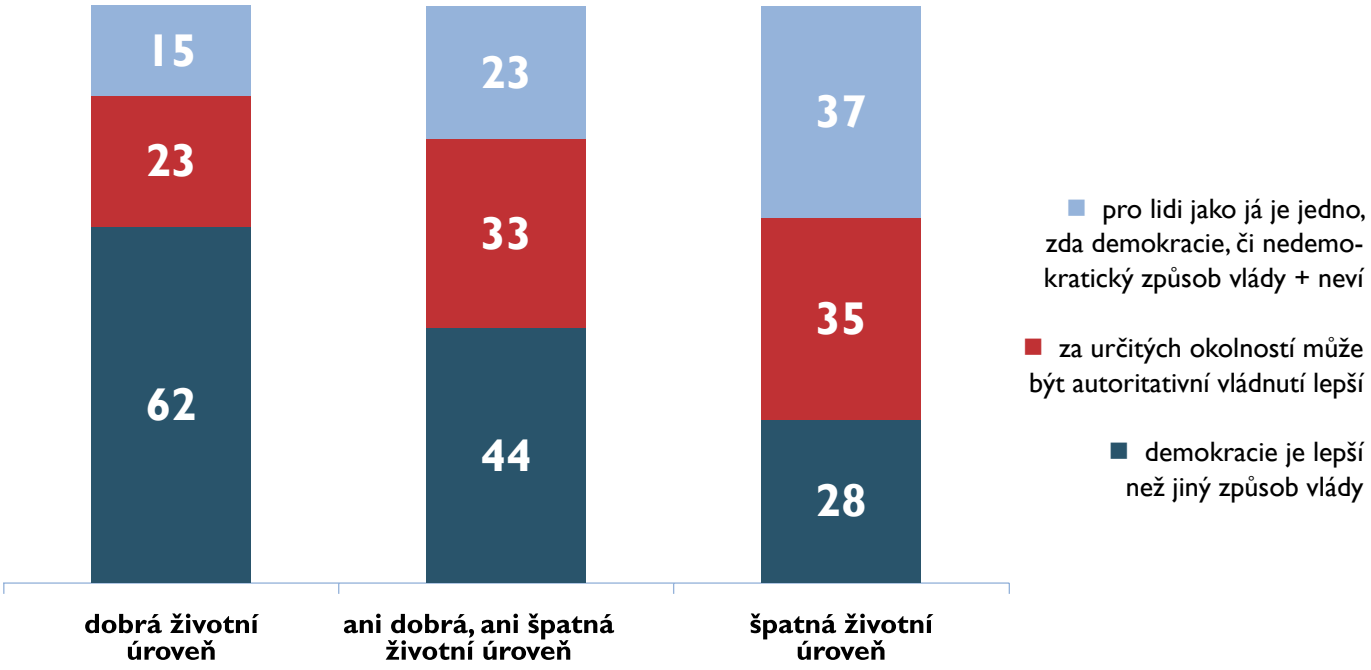

Zdroj: CVVM 2016.

Nerovnosti regionů

Jaké další skutečnosti hrají roli v hodnocení demokracie? Zaprvé to jsou regionální nerovnosti, které ovlivňují kvalitu života všech lidí v regionu. České kraje se velmi liší v tom, nakolik jsou jejich obyvatelé zasaženi chudobou, ale například také kvalitou vzdělání. Problémy se koncentrují zejména do Ústeckého, Karlovarského a částí Moravskoslezského kraje. Další nerovnosti vznikají na úrovni tzv. vnitřních periferií, tedy částí krajů, které mají daleko k regionálním centrům, což se negativně promítá do jejich pracovního trhu či nabídky služeb.

Analýza kvality života pro konferenci Aspen Institute srovnala na úrovni obcí 12 ukazatelů od exekucí a nezaměstnanosti, přes znečištění ovzduší, kriminalitu, rozvodovost a vymírání populace, až k nedostatečné dostupnosti některých typů služeb. Těmto problémům jsme přiřadili váhu mimo jiné podle toho, jakou závažnost jim lidé přisuzují. Výsledná celková kvalita života se v českých regionech velmi liší (viz Graf 7). V okolí velkých měst bohatších krajů a v některých venkovských oblastech je kvalita života dvakrát vyšší než v chudých krajích a na vnitřních periferiích.

Obyvatelé nejvíce zasažených krajů často hodnotí lokální kvalitu života negativně, ačkoli sami nepatří mezi nízkopříjmové. I proto v obcích s nízkou kvalitou života tvoří okolo 65 % obyvatel nevoliči a voliči stran, které se nejkritičtěji vyjadřují k polistopadovému směřování Česka a fungování demokracie (KSČM, SPD).

Vzdělání a další faktory

Různé generace v české společnosti se výrazně liší politickou reakcí na pocit nedůvěry v demokratické instituce a směřování. Mladší generace často rezignují na politickou participaci nebo se kloní k volbě nových autoritářských stran (SPD), starší častěji inklinují k volbě KSČM. Hlavní rozdíly v postojích k demokracii ale existují také uvnitř generací a jsou kromě zmíněných příjmů ovlivněny zejména vzděláním.

Především v rámci nejmladší generace je klíčové vzdělání. Studenti středních odborných učilišť (dále jen SOU) se ve výzkumech pro festival Jeden svět na školách (viz Graf 8) vyjadřují o demokracii výrazně skeptičtěji než gymnazisté. Za komunismu bylo podle více než poloviny z nich lépe či stejně jako v současnosti. České školství má navzdory výraznému podfinancování v testech PISA solidní výsledky, patří však v rámci OECD mezi ty země, v nichž výsledky studentů nejvíce závisí na socioekonomickém statusu. Studenti méně kvalitních SOU čas-

Graf 7: Kvalita života v ČR

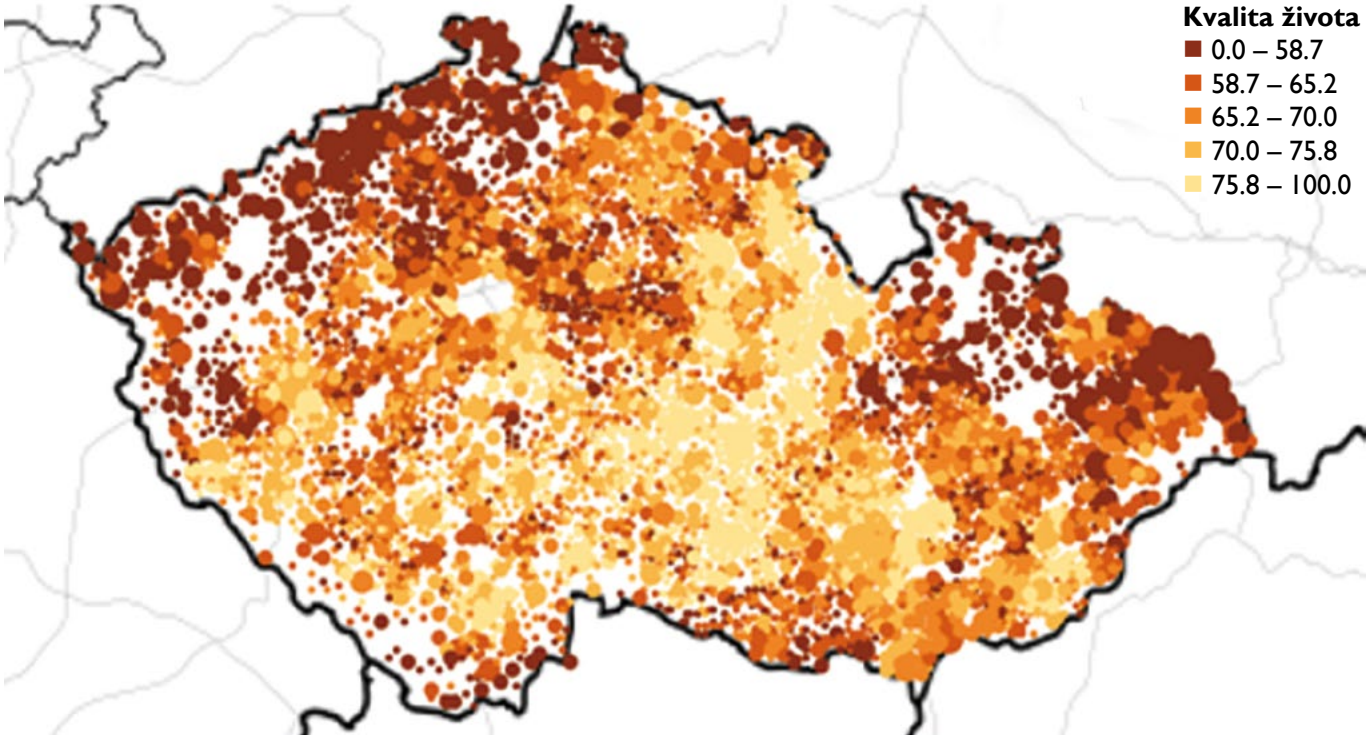

Zdroj: MEDIAN pro Aspen Institute, 2018.

to pocházejí z rodin s nízkými příjmy a nedostatečným vzděláním. Jejich okolí je k polistopadové realitě výrazně kritické a ve školách, v nichž studují, je méně akcentována výuka mediální gramotnosti a moderní historie.

Výsledkem podfinancování a nerovnosti v českém školství je přes veškerou snahu učitelů i to, že absolventi SOU mají podle dat dlouhodobého sociologického výzkumu MML-TGI nižší sociální kapitál (neboli menší úroveň produktivních společenských kontaktů) a jsou častěji ohroženi digitálním vyloučením (čili neumí produktivně využívat internet k vyhledávání informací). To zhoršuje jejich možnosti na trhu práce a omezuje sociální mobilitu v Česku. A právě sociální mobilita a šance, že se vymaníte ze socioekonomicky znevýhodněného prostředí, když se snažíte, s důvěrou v demokracii úzce souvisí.

Individualismus a nespolčování

Dosud jsme se podrobněji zabývali tím, jak nedůvěra v demokracii souvisí s nerovnostmi ve společnosti. Existují však postoje, díky kterým můžeme lépe porozumět obecné skepsi Čechů k demokracii a které souvisejí s politickou kulturou a často procházejí napříč sociálními skupinami. Co přesně Čechům na demokracii vadí a jak se v jejím hodnocení liší?

V řadě aspektů jsme v rámci zmiňovaného velkého výzkumu ISSP průměrní – například v hlavních typech politické angažovanosti (měřeno podepisováním petic, povídání si o politice s přáteli) či obecné společenské důvěře v ostatní. Češi se ale cítí proti „zbytku světa“ v politice málo informovaní. Za vstupem do politiky vidí drtivá většina z nich osobní kalkul politiků, čímž pro ně politika ztrácí smysl služby veřejnosti. Oproti zbytku zemí (a zejména těm západním), Češi také méně souhlasí s tvrzením, že dobrý občan by měl pozorně sledovat a hlídat činnost vlády. Podprůměrně zohledňujeme ekologickou či politickou odpovědnost výrobců při našich nákupech. Dobré občanství si příliš nespojujeme

Graf 8: Myslíte si, že život v socialistickém Československu (1948–1989) byl ve srovnání se současností lepší, či horší?

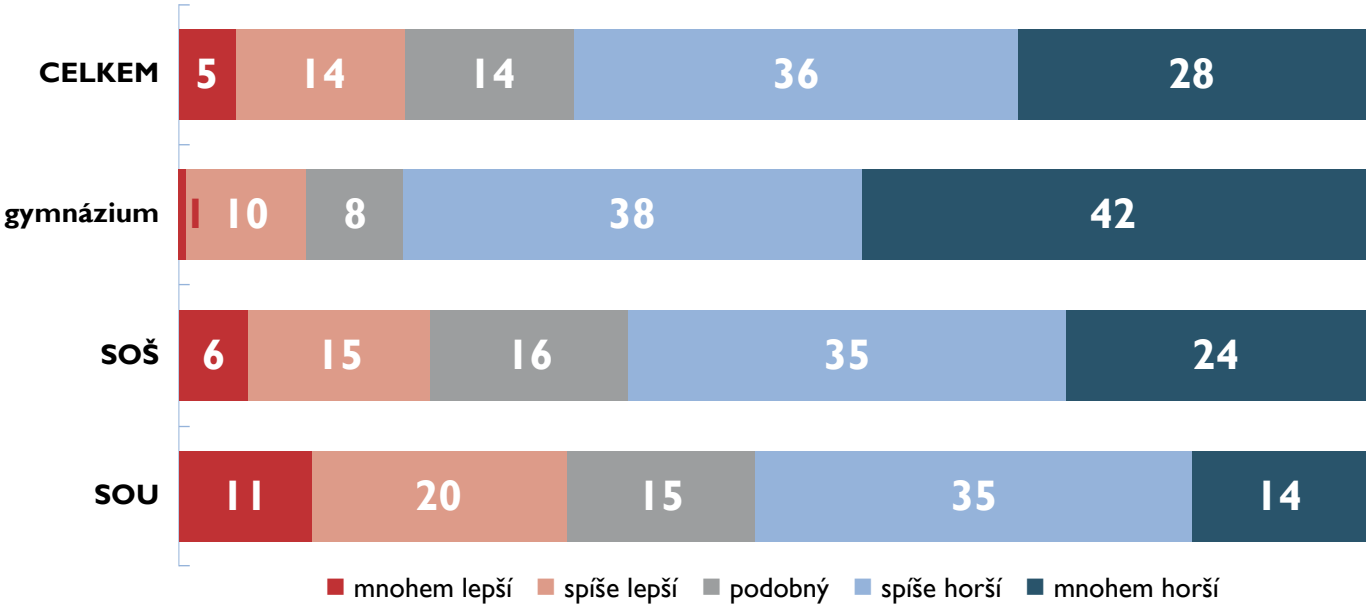

Zdroj: MEDIAN pro JSNŠ, 2017.

Graf 9: Aby byl člověk dobrým občanem, je důležité...
(známky 5–7 na škále 1 – vůbec není důležité až 7 – velmi důležité)

Zdroj: MEDIAN pro JSNŠ, 2017.

s pomocí ostatním, ať už ve vlastní zemi či v zahraničí (viz Graf 9). Češi také oproti obyvatelům většiny dalších zemí méně zastávají názor, že důstojné bydlení je demokratické právo. Výrazně méně jsme přesvědčeni o tom, že k demokracii patří také respekt vládních institucí k menšinám.

Hlavní problém tedy zřejmě není tvrzení, že jsme rovnostáři, jak se občas uvádí. Typickým politickým postojem Čechů je kombinace společenského individualismu a malý důraz na komunitní sdružování či etické chování při spotřebě. Tyto faktory se na mikroúrovni demokratického života pojí s nedůvěrou k politickým stranám, která se podle časových řad CVVM prohloubila zejména v letech ekonomické krize (2008–2013).

Co s tím?

Každý čtenář by si zřejmě analýzu nedostatků české demokracie doplnil dalšími faktory. Ty se mohou týkat zejména míry korupce, omezené vymahatelnosti práva, nezávislosti médií či schopnosti lokálních vlád spravovat města. Všechny tyto problémy jsou Čechy vnímány velmi citlivě. Léčba každopádně musí vycházet z diagnózy. Nespočívá v politické polarizaci a normativních soudech o společnosti, ale ve zvyšování občanské participace, snižování sociálně polarizujících problémů, které souvisí s pocitem nevymahatelnosti práva (systém exekucí), ve snižování nerovností mezi českými regiony, vyrovnáváním šancí ve vzdělávání, jeho zaměřením na nové kompetence (např. digitální a mediální gramotnost) a snahou o řešení dalších dílčích problémů, které s omezenou důvěrou v demokracii souvisí.

Zdroje:

- Text využívá a dále rozvíjí části publikace: PROKOP, Daniel. Cracks in the Facade. In Czechia, democracy is a product with disappearing customers. Varsaw. [online]. June 2018. Dostupné z: https://visegradinsight.
- CVVM – Centrum pro výzkum veřejného mínění, výzkumné oddělení Sociologického ústavu Akademie věd ČR, https://cvvm.soc.cas.cz/.
- ISSP – International Social Survey Programme (Mezinárodní program sociálního výzkumu, zaměřený na zkoumání postojů a hodnot), www.issp.org.
- MML-TGI – dlouhodobý výzkum spotřebního a mediálního chování a životního stylu populace, http://www.median.eu/cs/mml-tgi/.
- PISA – Programme for International Student Assesment (program pro mezinárodní srovnání studijních výsledků a předpokladů), http://www.oecd.org/pisa/.
- Aspen Institute – Kvalita života v ČR, analýza pro listopadovou konferenci Kam kráčíš, Česko?
- Jeden svět na školách – Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách z roku 2017, https://www.jsns.cz/nove/pdf/vyzkum_2017.pdf.

AKTIVITA 4.1

V hlavní roli důvěra

Anotace:
Žáci se zabývají tématem důvěry na osobní úrovni až po úroveň důvěry v demokracii. Společně se zamýšlejí nad tím, které faktory důvěru v demokracii posilují a které oslabují.

Cíle:
- Žák oceňuje hodnotu důvěry jako nezbytné podmínky pro utváření vztahů mezi lidmi a pro fungování demokracie.
- Žák vnímá a respektuje pestrost názorů a argumentů v diskusi s ostatními a reaguje svými vlastními příspěvky.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 45 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
důvěra, demokracie

Metody a formy práce:
prvky metodického přístupu Filozofie pro děti

Pomůcky:
nastříhané otázky (Příloha 1), nastříhané sady výroků podle počtu skupin (Příloha 2)

Poznámka: pro provedení aktivity je vhodné uspořádat učebnu se sezením v kruhu bez stolů, tedy tak, aby na sebe všichni viděli a mohli se volněji pohybovat po místnosti.

Postup

EVOKACE

- Řekněte žákům, že nyní se budou moci po určitý čas volně pohybovat po třídě. Úkolem každého žáka přitom bude nejprve si vylosovat lístek s otázkou (Příloha 1) a následně se potkat ve dvojici s někým dalším, získat odpověď na danou otázku a zároveň odpovědět na otázku, která mu bude položena. Poté si dvojice lístečky vymění a pokračují s novou otázkou k dalším spolužákům. Cílem není v tuto chvíli rozvíjet hlubší diskusi, ale získat v rámci třídy co nejširší paletu odpovědí „ano“, „ne“, popř. „nevím“.
- Po uplynutí 5 minut požádejte žáky, aby se posadili do kruhu a sdíleli se spolužákem po pravé ruce, co v rámci dotazování zjistili o druhých a o sobě. Při sdílení by měli zachovat anonymitu odpovědí.
- Požádejte žáky, ať se spojí do čtveřice a nechte je odhalit téma, které dané otázky spojuje, a to tak, že sami vymyslí otázku podobného charakteru. Otázky následně sdílí s ostatními a společně pojmenují téma hodiny, kterým je důvěra. Žáci mohou pochopitelně přijít i s příbuznými tématy, které v nich otázky evokují, např. *důvěryhodnost, důvěřivost, víra, sebedůvěra*.

Poznámka
Pokud nemáte dostatek času, stačí, když žáci odhalí téma bez vymýšlení dalších otázek.
Žáci také mohou přijít s námitkou, že některé otázky s tématem nesouvisí. Zkuste pak společně dohledat, jak by např. otázka „Jsi aktivním uživatelem některé ze sociálních sítí?" mohla souviset s důvěrou. Jednou z odpovědí může být, že jde o důvěru v to, že informace, které o sobě na síti prozrazuji, nebudou nikým zneužity.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Představte žákům, že sociální vědy rozlišují tři druhy důvěry – *sebedůvěru, interpersonální důvěru a systémovou důvěru* (tj. důvěru v konkrétní instituce zajišťující fungování systému i důvěru v abstraktní, např. politické, systémy). K představení můžete využít část pořadu Fokus Václava Moravce z 2. 8. 2018. Dostupné z: https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11054978064-fokus-vaclava-moravce/218411030530007/obsah/647714-definice-duvery. Pro ilustraci nechte žáky k jednotlivým typům důvěry připojit některé z předchozích otázek a sdělte jim, že důvěra je významným tématem právě i pro demokracii a vy se dnes budete věnovat hledání jejich vlastního pohledu na demokracii.
- Jednu z otázek, pomocí které čeští výzkumníci zkoumají míru důvěry v demokracii, si můžete prakticky vyzkoušet. Požádejte žáky, aby se rozmístili podle toho, který postoj je jim bližší. Zda je to tvrzení:
  - *„Demokracie je lepší než jiný způsob vlády."*;
  - nebo tvrzení: *„Za určitých okolností může být autoritativní vládnutí lepší."*;
  - nebo *„Pro člověka jako já je jedno, jestli žije v demokratickém, nebo nedemokratickém státě."*
- Jakmile jsou žáci rozdělení, vyzvěte je, aby si navzájem představili argumenty podporující jejich volbu. Tedy, proč se rozhodli právě pro danou odpověď. Zároveň nabídněte žákům možnost změnit své místo v případě, že by je některý z argumentů přesvědčil přejít k jiné skupině. Na závěr požádejte žáky, zda mohou uvést, který z argumentů je nejvíce zaujal a proč.
- Jak vyplývá z výzkumů uvedených v textu D. Prokopa „Nerovnosti a důvěra v demokracii" (viz s. 51–56), převažuje v ČR v současné době množství lidí nespokojených a zklamaných lokálním fungováním demokracie nad spokojenými lidmi. Jedním z důsledků tohoto stavu je příklon lidí k podpoře stran prosazujících autoritářské formy vládnutí. Důvěra v demokracii je důležitým předpokladem pro stabilitu demokracie. Je proto důležité zamyslet se nad tím, které faktory důvěru v demokracii spíše posilují a které oslabují. Společně se zamyslete nad některými faktory (životní úroveň, vzdělání) ovlivňujícími důvěru lidí v demokracii. Které další faktory důvěru v demokracii ovlivňují (např. míra korupce, nezávislost médií)? Podrobněji se tématu věnuje následující lekce.
- Požádejte žáky, aby se rozdělili do skupin po cca 5–6 lidech. Úkolem každé skupiny bude společně seřadit situace (Příloha 2) na škále od těch, které posilují důvěru lidí v demokracii, po ty, které na ni mají spíše negativní vliv. Sdělte žákům, že aktivita nemá jedno správné řešení – záleží nyní na jejich pohledu a způsobu hodnocení. Pravidlem je pouze to, že by výroky měly mít ve finále jasné pořadí, na kterém se skupina shodne, a skupina by měla být schopná podložit svou volbu argumenty či důvody, proč se takto rozhodla.
- Po uplynutí času si žáci vytvořené škály navzájem představí, a pokud máte dostatek času, mohou se pokusit o sestavení jedné společné škály.

REFLEXE

- V závěru hodiny požádejte žáky o krátkou reflexi. Nechte je vytvořit dva soustředné kruhy tak, aby každý měl před sebou jednoho partnera. Položte jim společnou otázku: *Co konkrétně by se změnilo ve tvém životě, kdybys nemohl/a nikomu důvěřovat?* a požádejte je, aby odpověď sdíleli ve dvojici. Následně vyzvěte žáky stojící ve vnějším kruhu, aby se posunuli o jedno místo doprava a položte skupině druhou otázku: *Co konkrétně by se změnilo ve tvém životě, kdyby většina lidí ztratila důvěru v demokracii?*

Zdroje:

- PROKOP, Daniel. Nerovnosti a důvěra v demokracii. *Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou*. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 51–56.
- Fokus Václava Moravce. Dostupné z: https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11054978064-fokus-vaclava-moravce/218411030530007/obsah/647714-definice-duvery, ze dne 2.10.2018, Česká televize.

Příloha 1

Věříš, že když někdo spáchá v ČR trestný čin, bude spravedlivě potrestán?

Poslal/a jsi (nebo poslal/a bys) něco cenného v balíku poštou?

Věříš, že když svěříš kamarádovi/kamarádce tajemství, tak ho neprozradí?

Věříš, že když se jako třída domluvíte na dodržování pravidel, budete je všichni dodržovat?

Věříš, že politická strana, kterou bys (jsi) volil/a, dodrží v případě zvolení předvolební sliby?

Věříš, že politické strany dodržují předvolební sliby?

Piješ bez obav vodu z kohoutku?

Věříš, že v případě nebezpečí nebo ohrožení stát dokáže ochránit své občany?

Věříš, že u vás ve škole funguje systém spravedlivého hodnocení žáků?

Věříš, že když přispěješ na humanitární sbírku, peníze budou použity na správný účel?

Věříš, že když se ocitneš ve složité situaci, rodina a přátelé ti pomohou?

Věříš, že budeš mít v budoucnu vlastní důstojné bydlení, rodinu a dostatek peněz pro její zajištění?

Věříš, že můžeš ovlivnit něco na tom, jak funguje vaše škola?

Věříš, že nebudeš nijak postihován/a za účast na demonstraci, která neporušuje platné zákony?

Máš pocit, že se můžeš ve svém okolí plně spolehnout alespoň na tři lidi?

Existuje někdo, komu jsi svěřil/a nějaké své tajemství?

Necháváš na ulici nezamčené kolo?

Věříš, že když požádáš na ulici cizího člověka o pomoc, tak ti pomůže?

AKTIVITA 4.1

V hlavní roli důvěra

Důvěřuješ tomu, že ti v případě zranění či nehody bude poskytnuta včasná a odborná pomoc?

Máš nebo chystáš se mít účet v bance?

Požádal/la jsi někdy na ulici cizího člověka o pomoc?

Věříš sám/ sama sobě?

Jsi aktivní na některé ze sociálních sítí?

Věříš, že současná vláda byla zvolena legitimním způsobem?

Věříš, že můžeš změnit něco ve svém okolí?

Věříš, že policie jedná nezávisle na politicích či jiných vlivových skupinách?

Věříš, že vždy můžeš říkat, co si skutečně myslíš?

Věříš, že lidé vstupují do politiky s čestnými úmysly?

Existuje politik/politička, které/mu věříš více než ostatním?

Věříš, že skupina lidí má šanci ovlivnit politickou situaci v zemi?

Věříš, že dobrý občan by měl pozorně sledovat a hlídat činnost vlády?

Věříš tomu, že má smysl vstupovat do politiky?

Myslíš si, že aby byl člověk dobrým občanem, je důležité pomáhat lidem v ČR, kteří se mají hůře než ty?

Myslíš si, že aby byl člověk dobrým občanem, je důležité pomáhat lidem v zahraničí, kteří se mají hůř než ty?

Myslíš si, že k demokracii patří, aby vládní instituce respektovaly menšiny?

Příloha 2

NOVÝM ZÁKONEM JE PŘIJATA POVINNOST STÁTNÍCH ÚŘADŮ A VLÁDY ZVEŘEJŇOVAT SMLOUVY S DODAVATELI ZAKÁZEK.

ČLEN VLÁDY PŘIZNÁ, ŽE OBVINĚNÍ Z NEVĚRY JSOU OPRÁVNĚNÁ, VEŘEJNĚ SE OMLUVÍ, ALE Z FUNKCE NEODSTOUPÍ.

VELKÁ ČÁST SPOLEČNOSTI SE OCITÁ V EXEKUCI A NENÍ SCHOPNÁ SVÉ DLUHY SPLÁCET. LIDÉ SE CÍTÍ BEZMOCNÍ A FRUSTROVANÍ.

ZASTUPITELSTVO OBCE ZVE PRAVIDELNĚ SVÉ OBČANY NA ZASEDÁNÍ.

ČLEN VLÁDY JE OBVINĚN Z KORUPCE A POSLANECKÁ SNĚMOVNA HO VYDÁ K TRESTNÍMU STÍHÁNÍ. POLITIK ODMÍTÁ REZIGNACI.

ČLEN VLÁDY JE PODEZŘELÝ Z KORUPCE. NA SVOU FUNKCI REZIGNUJE.

MÉDIA INFORMUJÍ O PŘÍPADECH PODEZŘELÉHO FINANCOVÁNÍ POLITICKÉ STRANY. SVÁ ZJIŠTĚNÍ PODKLÁDAJÍ DŮKAZY.

VLÁDA PŘIJME OPATŘENÍ ZVYŠUJÍCÍ ROZVOJ V KRAJÍCH S NEJVYŠŠÍ MÍROU NEZAMĚSTNANOSTI.

POLITICKÁ STRANA PODNĚCUJÍCÍ RASOVOU NESNÁŠENLIVOST USPĚJE VE VOLBÁCH DO PARLAMENTU.

VE ŠKOLÁCH JE POVINNĚ ZAVEDENA MEDIÁLNÍ VÝCHOVA.

V ZEMI EXISTUJE DOSTATEK NEZÁVISLÝCH MÉDIÍ.

VRCHNÍ SOUD OZNÁMÍ, ŽE PŘÍPAD KORUPCE BYL ÚSPĚŠNĚ UZAVŘEN A ODSOUZENÍ NASTUPUJÍ VÝKON TRESTU.

CELOSTÁTNÍ MÉDIA VLASTNÍ LIDÉ S VAZBAMI NA VYSOCE POSTAVENÉ POLITIKY. ZPRAVODAJSTVÍ JE PROKAZATELNĚ JEDNOSTRANNÉ.

AKTIVITA 4.2

Síla nerovností

Anotace:
Žáci se prostřednictvím televizního pořadu, grafů a textů seznamují s některými aktuálními příčinami rostoucí nedůvěry lidí v demokracii v ČR. Následně se zamýšlí nad možnými řešeními.

Cíle:
- Žák pojmenuje některé příčiny nedůvěry v demokracii v ČR a vlastními slovy vysvětlí, jak jednotlivé typy nerovností ve společnosti přispívají k oslabení důvěry v demokracii.
- Žák popíše data zobrazená v grafu a interpretuje je v souvislosti s tématem (ne)důvěry v demokracii v ČR.
- Žák navrhne, jaká opatření by mohla zvýšit důvěru lidí v demokracii.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 45 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
příčiny nedůvěry v demokracii, sociální nerovnosti, chudoba, kvalita života, přístup k informacím

Metody a formy práce:
V-CH-D, práce ve skupinách

Pomůcky:
3 tvrzení (Příloha 1), barevně vytištěné grafy pro skupiny (Příloha 2), vytištěné texty pro skupiny (Příloha 3), interaktivní tabule/ dataprojektor a počítač

Postup

EVOKACE

- Promítněte žákům na interaktivní tabuli následující tři tvrzení (Příloha 1) a nechte je určit, které z nich pravdivě popisuje současnou situaci v ČR (rok 2018).
  a) V mezinárodním srovnání patří Češi mezi šest zemí, jejichž občané jsou nejméně spokojení s fungováním demokracie.
  b) V pohraničních regionech je důvěra lidí v demokracii silnější.
  c) Bohatší lidé jsou v průměru méně spokojení s demokratickým režimem než chudší lidé.
- Tipy následně sdílejte v celé třídě a podělte se o argumenty, které mohou odhad podpořit, či vyvrátit. Sdělte žákům správné řešení, kterým je tvrzení a). Data vyplývají z průzkumu ISSP International Social Survey Programme z roku 2014 (International Social Survey Programm z roku 2016 in Prokop 2018). Vy se nyní pokusíte společně přijít na některé z příčin tohoto stavu.
- Žáci si nakreslí na list papíru tabulku V-CH-D (vím / chci vědět / dozvěděl jsem se) a do prvního sloupce napíší vše, co ví (nebo si myslí, že ví) o možných

společenských příčinách nedůvěry lidí v demokracii, a do druhého sloupce, co víc by chtěli o tomto tématu vědět. Otázku je možné přiblížit také položením souvisejících otázek, jako např.: *Proč lidé nechodí k volbám? Proč někteří lidé ve volbách preferují strany se sklony k autoritářskému vládnutí?* Následně žáci sdílí své odpovědi ve dvojicích. Poté sdílejte informace na tabuli.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Pusťte žákům pořad *DVTV Apel Daniela Prokopa*, ve kterém sociolog pojmenovává několik faktorů ovlivňujících rostoucí nedůvěru lidí v demokracii. Žáci během sledování zachycují několik věcí:
  - *Jaké tři faktory Daniel Prokop pojmenovává?*
  - *Jak popisuje spojitost mezi určitým faktorem a důvěrou v demokracii?*
  - *Dozvídáme se v Apelu, kdo je Daniel Prokop a proč bychom měli/ neměli jeho slovům věnovat pozornost?*

- Následně nechte žáky v menších skupinách (cca po čtyřech) sdílet odpovědi na otázky. Žáci mohou vytvořit jednoduché schéma či myšlenkovou mapu zachycující argumentaci D. Prokopa. Pokud máte dostatek času, můžete pustit Apel ještě jednou, aby si žáci mohli schéma doplnit či opravit.
- Ve spotu zazněla řada tvrzení, ve kterých se autor odkazuje na výsledky z výzkumů. Žáci se nyní pokusí jeden z faktorů podrobněji prozkoumat s pomocí grafů. Rozdejte žákům do skupin vytištěnou Přílohu 2 a požádejte je, aby je přiřadili k jednomu z faktorů pojmenovaných v Apelu. Následně rozdejte skupinám texty interpretující grafy (Příloha 3), nechte žáky, aby je spojili s příslušným grafem a v textu zvolili z nabízených variant tu správnou.
- Závěry sdílejte v rámci celé třídy.

REFLEXE

- Žáci si zapíší zjištěné informace o některých celospolečenských příčinách nedůvěry v demokracii do posledního sloupce tabulky V-CH-D.
- Žáci se ve skupinách zamyslí nad možnými opatřeními, která by mohla přispět ke snížení nerovností (sociální nerovnost, nerovnost šancí a nerovnost v přístupu k informacím). Ke každé z nich uvedou alespoň jeden návrh a sdílí s ostatními ve třídě.

Zdroje:

- PROKOP, Daniel. Nerovnosti a důvěra v demokracii. *Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou*. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 51–56.
- DVTV Apel Daniela Prokopa. [online]. 18.11.2018. Dostupné z https://video.aktualne.cz/dvtv/prokop-nalhavame-si-ze-v-cesku-neexistuje-chudoba-pritom-pra/r~940535d03a1a11e7ba1d0025900fea04/,

Příloha 1

a) V mezinárodním srovnání patří Češi mezi šest zemí, jejichž občané jsou nejméně spokojení s fungováním demokracie.
b) V pohraničních regionech je důvěra lidí v demokracii silnější.
c) Bohatší lidé jsou v průměru méně spokojení s demokratickým režimem než chudší lidé.

Příloha 2

Graf 6: Hodnocení demokracie podle životní úrovně (CVVM 2016)

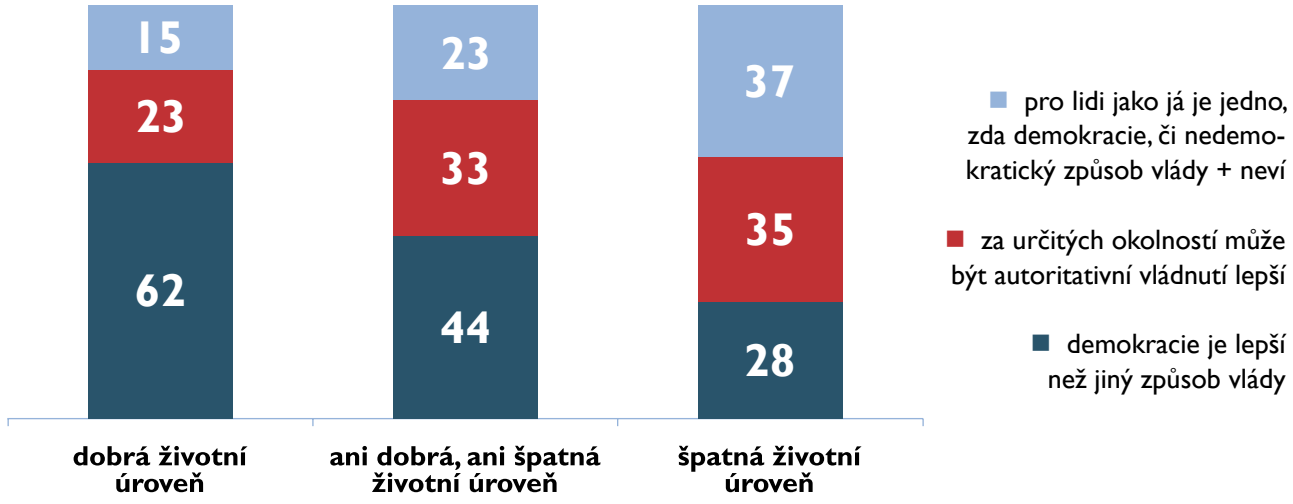

Graf 7: Kvalita života v ČR (zdroj: MEDIAN pro Aspen Institute, 2018)

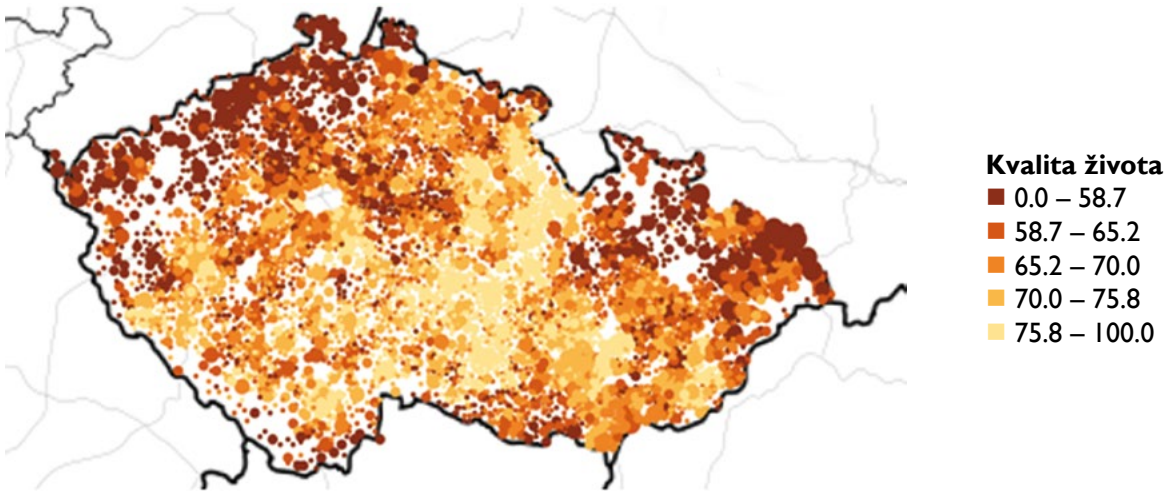

Příloha 3

TEXT A

Přiřaďte text ke správnému grafu. Podle dat uvedených v grafu vyberte správnou variantu ve zvýrazněné části věty.

Obyvatelé České republiky s nízkou životní úrovní důvěřují demokracii **méně/více** než Češi s vysokou životní úrovní. Neznamená to zároveň, že by se více klonili k autoritářské vládě, ale výrazně častěji říkají, že pro lidi, kteří mají podobnou životní úroveň jako oni, není demokracie příliš důležitá. Ve výsledku tak demokracii jako nejlepší způsob vlády označuje necelá **třetina/polovina** nemajetných lidí a takřka **devadesát procent/dvě třetiny** obyvatel s vysokou životní úrovní.
Jedním z důvodů výše zmíněných názorů je, že i přesto, že životní úroveň Čechů v posledních letech výrazně roste, asi 30 % domácností si nemůže dovolit cestovat a kvůli neschopnosti hradit nenadálé výdaje ve výši 10 000 Kč ani finančně plánovat. Některé výhody demokracie, jako je svoboda cestovat, jsou pro ně tedy spíše hypotetické.
(Upraveno na základě textu: PROKOP, Daniel. Nerovnosti a důvěra v demokracii. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 51–56.)

TEXT B

Přiřaďte text ke správnému grafu. Podle dat uvedených v grafu vyberte správnou variantu ve zvýrazněné části věty.

Regionální nerovnosti ovlivňují kvalitu života všech lidí v regionu. České kraje se velmi liší v tom, nakolik jsou jejich obyvatelé zasaženi chudobou, ale například také kvalitou vzdělání. Problémy se koncentrují zejména do **Středočeského, Ústeckého a Zlínského kraje / Ústeckého, Karlovarského a částí Moravskoslezského kraje**. Další nerovnosti vznikají na úrovni tzv. vnitřních periferií, tedy částí krajů, které mají daleko k regionálním centrům, což se negativně promítá do jejich pracovního trhu či nabídky služeb.
Výsledná celková kvalita života se v českých regionech velmi liší. V okolí velkých měst bohatších krajů a v některých venkovských oblastech je dvakrát **nižší/vyšší** než v chudých krajích a na vnitřních periferiích.
Obyvatelé nejvíce zasažených krajů často hodnotí lokální kvalitu života negativně, ačkoli sami nepatří mezi nízkopříjmové. I proto v obcích s nízkou kvalitou života tvoří okolo 65 % obyvatel nevoliči a voliči stran, které se nejkritičtěji vyjadřují k polistopadovému směřování Česka a fungování demokracie.
(Upraveno na základě textu: PROKOP, Daniel. Nerovnosti a důvěra v demokracii. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 51–56.)

TEXT 5

Fragmentace společnosti a populismus

Daniel Prokop

Fragmentace a deindustrializace společnosti jako zdroj politických změn

Debaty o populismu a problémech současné politiky občas sklouzávají k hodnocení „prohřešků" jednotlivých politiků a pocitu, že tuto populistickou politiku nastolilo pár lidí a nové propagandistické nástroje. Pro opravdové pochopení rozpadu tradičních politických linií levice-pravice, liberalismu-konzervatismu a nástupem populismu mobilizujícího proti elitám a menšinám je ale třeba pochopit společenské trendy, které na Západě probíhají do 70. let. Jedná se zejména o fragmentaci společenské struktury a deindustrializaci.

Když mluvíme o struktuře společnosti, často zůstáváme u poučky o nižší, střední a vyšší sociální třídě. Tato struktura vznikla v první polovině 20. let 20. století a odpovídala struktuře tehdejší ekonomiky. Do nižší sociální třídy patřila většina pracujících z tradičních sektorů zemědělství, průmyslu a výroby a další občané s nízkým příjmem. Do střední třídy se řadili odborní pracovníci a tzv. bílé límečky ze sektoru služeb. Do úzké vyšší třídy vlastníci a řídící pracovníci. Toto pracovní rozřazení do velké míry kopírovalo strukturu příjmů, odpovídalo vzdělání, společenskému statusu a kontaktům. Pak přišla **deindustrializace** spojená s dlouhodobým úbytkem zaměstnanců v průmyslovém sektoru.

Graf 10: Vývoj pracovního trhu v Británii od 18. století (v procentech)

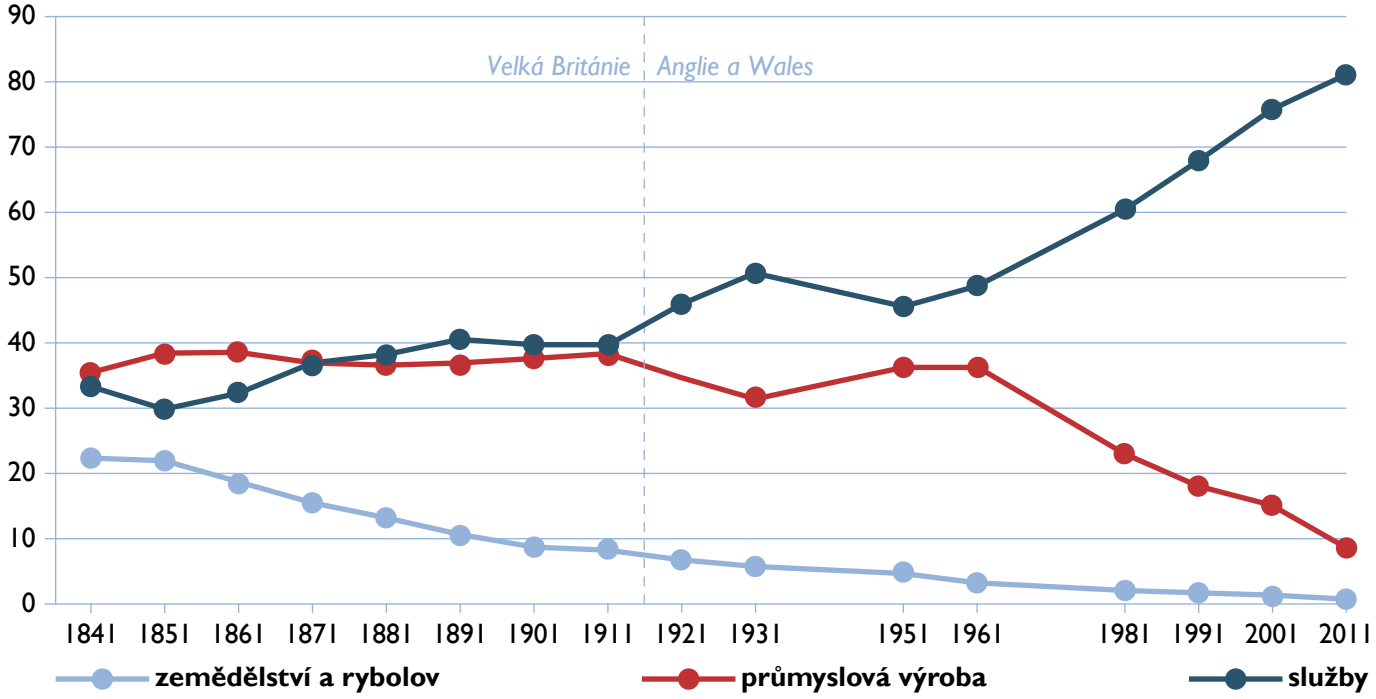

Tabulka 1: Nespokojenost voličů stran se společenskou situací a stavem politiky

MML-TGI, 2017	ANO 2011	ODS	Piráti	SPD	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	TOP09	Další strany
Nespokojení se společenskou situací i stavem politiky (%)	30 %	27 %	40 %	54 %	50 %	26 %	25 %	25 %	36 %

Zdroj: http://www.median.eu/cs/mml-tgi/

Ještě v roce 1960 pracovala ve Velké Británii většina lidí ve zmíněných tradičních sektorech – v zemědělství, průmyslu, ve výrobě a stavebnictví. Dnes to je méně než 20 % a zastoupení sektoru služeb se brzy přiblíží 85 %. Česko se pohybuje podobným směrem. Ačkoli je jednou z nejprůmyslovějších zemí Evropy, i zde pracuje ve službách přes 60 % lidí. V Evropě je to v průměru okolo 75 % pracujících.

Typ práce souvisí s životním stylem a perspektivou, s níž se díváme na vývoj společnosti – zejména právě na deindustrializaci a přínosy globalizace. A to vytváří nové nerovnosti mezi generacemi a regiony. V Londýně pracuje ve službách přes 90 % lidí, v některých částech Británie stále jen 70 %. V tradičních sektorech pracují častěji starší lidé. Podobné nerovnosti mezi Prahou a průmyslovými regiony a částečně mezi generacemi lze vysledovat i v Česku. V zemích jako Británie a USA se k tomu často přidává fakt, že v tradičních sektorech pracuje často méně vzdělaná část bělošské populace. Tito starší obyvatelé chudších regionů jsou často hodnotově konzervativní a dlouhodobě nepříznivý vývoj ekonomiky se u nich může pojit s obavou z proměňující se kulturní identity zemí.

Právě tyto regiony a obyvatelé zřejmě proto nejčastěji hlasují pro kandidáty a hnutí slibující kulturní i ekonomický návrat k časům minulosti. Brexit měl v Británii nejvyšší podporu právě v regionech a v částech populace, které v deindustrializaci a jevech s ní spojených nejvíce ztrácejí půdu pod nohama. Volba Donalda Trumpa více než s příjmem souvisela s pracovní strukturou regionu – americký prezident dostával hlasy v okrscích, ve kterých je vysoké zastoupení manuálně pracujících a kvůli vývoji ekonomiky i nízká sociální mobilita (tedy šance, že si během svého života výrazně sociálně polepšíte). V Česku se obdobný trend projevuje tak, že lidé nejvíce kritičtí k vývoji polistopadové společnosti a ke globalizaci často volí KSČM a SPD Tomia Okamury. A regionálně podporu těchto stran podle analýzy Medianu pro Aspen Institute zvyšuje velká závislost obce na práci v průmyslu, a to i když kontrolujeme nezaměstnanost, exekuce a další sociální podmínky.

Dalším důsledkem deindustrializace je právě fragmentace společnosti. Dominující sektor služeb není homogenní. Zahrnuje zaměstnání s vysokou prestiží i platem na jedné straně, na druhé straně však také podřadné „joby“, kde se ani jednoho nedostává. Na různé typy prací a pozice ve společnosti jsou navázány rozdílné společenské konexe, typy trávení volného času, životního vkusu, módy a postojů.

Francouzský sociolog Pierre Bourdieu pro jedince ve složité společnosti, která již není dána jen penězi, používal **teorii o třech druzích kapitálu**. První je kapitál ekonomický – tedy příjmy a bohatství. Druhý je kapitál kulturní – tím se rozumí vzdělání a kompetence důležité pro uplatnění ve společnosti. Třetí je kapitál sociální – tedy produktivní kontakty a známosti ve společnosti. Kapitály lze mezi sebou směnit. Kulturní a sociální kapitál lze za jistých okolností přetavit v ekonomický zisk – kompetence a dobré kontakty vám umožní získat lepší zaměstnání a v něm lepší pozici. Velké investice elit do společenských akcí a vzdělání dětí lze popsat jako převedení části ekonomického kapitálu do kapitálu sociálního a kulturního, který pomáhá stabilizovat a rozšiřovat ekonomické zisky rodiny v budoucnosti. Český sociolog Ivo Možný ve stati *Proč tak snadno?* vysvětlil snadnost sametové revoluce tím, že části elit *komunistického režimu více či méně úspěšně vsadily na to, že přetaví svůj sociální kapitál (kontakty) na ekonomický (zisky v transformaci).*

Šest až sedm sociálních tříd s různými zájmy

Kombinace tří druhů kapitálu každopádně určuje pozici člověka ve společnosti. Pro popis nové třídní struktury je proto použil v roce 2013 sociolog Mike Savage. Ve velkém šetření vyčíslil kulturní, sociální a ekonomický kapitál Britů a zjistil, že britská společnost je z hlediska jejích kombinací tak rozmanitá, že pro dobrý popis je třeba využít sedmi tříd, které ve stručnosti definuje následující přehledová tabulka.

SEDM TŘÍD BRITSKÉ SPOLEČNOSTI PODLE GREAT BRITISH CLASS SURVEY

Elity – velmi vysoké všechny druhy ekonomického kapitálu (příjmy, úspory, majetek), vysoký sociální kapitál (kontakty) i kulturní kapitál. V Británii tvoří cca 6 % populace.

Zavedená střední třída – vysoký ekonomický kapitál, ale menší majetek než elity, dobrý sociální kapitál (kontakty) a kulturní kapitál. Zajištění, ale ne elitně bohatí. V Británii 25 %.

Technická střední třída – vysoký ekonomický kapitál, ale menší majetek než elity, relativně menší sociální kapitál (málo kontaktů) a průměrný kulturní kapitál. V Británii 6 %.

Noví nadprůměrně příjmoví pracující – solidní ekonomický kapitál, ale kontakty zejména v chudší části společnosti, kulturně zaměřeni spíše na novou a populární kulturu. V Británii asi 15 %.

Nastupující pracovníci služeb – nízký ekonomický kapitál (průměrné příjmy, ale bez majetku). Střední sociální a kulturní kapitál (zaměření na nové typy kultury). V Británii 19 %.

Tradiční pracující třída – průměrný ekonomický kapitál (nižší příjmy, ale mají nemovitosti), velmi nízký sociální kapitál (málo kontaktů) a kulturní kapitál (vzdělání a orientace v kultuře). V Británii 19 %.

Prekariát – velmi nízké všechny typy kapitálu (malé příjmy, kontakty i vzdělání a orientace v kultuře). V Británii 15 % společnosti.

ŠEST TŘÍD ČESKÉ SPOLEČNOSTI PODLE VÝZKUMU ČESKÁ SPOLEČNOST PO 30 LETECH (výzkum Prokop, Tabery, Buchtík a spol. pro ČRo)

Zavedená střední třída – má vysoké příjmy i majetek, ale pouze průměrný kulturní a lidský kapitál (jazyky, ICT schopnosti), protože se vzdělávala ještě před dobou digitalizace a globalizace. Zhruba 22 % Čechů.

Nastupující kosmopolitní třída – má nadprůměrné příjmy, ale ne tak vysoký majetek jako zavedená střední třída. Proti ní má však více kontaktů (sociální kapitál), jazykových a ICT kompetencí (lidský kapitál) a vyšší orientaci a aktivitu v kultuře. Zhruba 12 % Čechů.

Tradiční pracující třída – odpovídá stejně pojmenované třídě v Británii. Má solidní příjem a majetek, ale velmi málo kontaktů či nových kompetencí, což ji činí zranitelnou do budoucnosti. Zhruba 14 % Čechů.

Třídní místních vazeb – obyvatelé rurálních oblastí, kteří mají majetek (dům) a hodně kontaktů na lidi, kteří jim mohou pomoci v různých oblastech. Zhruba 12 % Čechů.

Ohrožená třída – skupina Čechů, kteří mají solidní sociální kontakty, kulturní a lidský kapitál, ale ekonomicky neprosperují kvůli podprůměrně placeným zaměstnáním, exekucím, chudobě regionů apod. Zhruba 22 % Čechů.

Strádající třída – analogie britského prekaritátu, která však v ČR není typická jen prekarizací (nestabilita práce apod.), ale také velmi špatně placenou prací a malými kompetencemi. Mají nízké všechny druhy kapitálů. Tvoří ji okolo 18 % Čechů.

Graf 11: Fragmentace zdrojů před americkými volbami

Fox News dominovaly jako hlavní zdroj informací o prezidentské kampani mezi voliči Trumpa. Mezi voliči Clintonové žádný jeden zdroj informací takto silně nepřevažoval.

% voličů, kteří jmenovali jako svůj hlavní zdroj informací o prezidentské kampani 2016

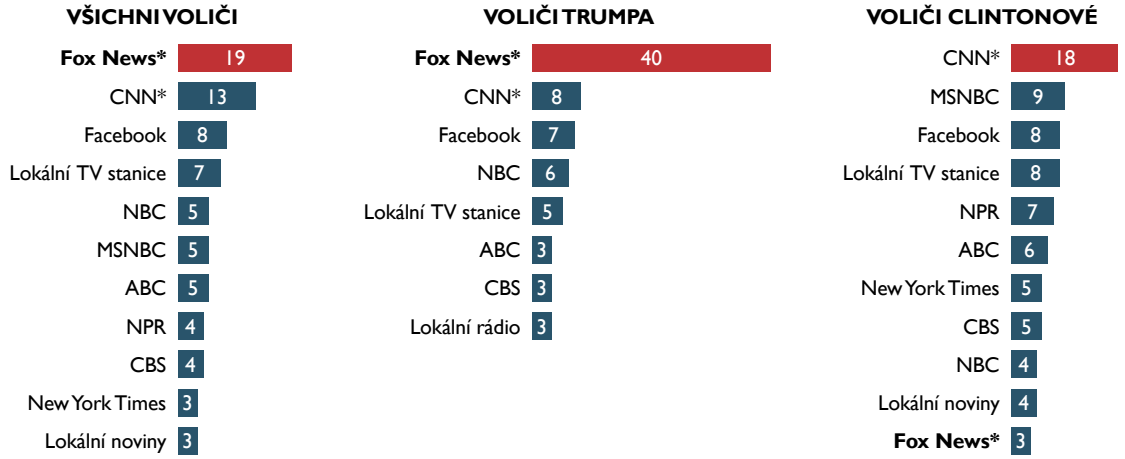

* Mezi touto skupinou voličů byl tento zdroj jmenován výrazně častěji než zdroje pod ním.
Poznámka: Informační zdroje uvedené v grafu jsou ty, které jmenovaly alespoň 3 % respondentů z každé skupiny. Výsledky jsou založeny na odpovědích na otevřené otázky tj. respondenti mohli uvést jakýkoli zdroj.

Zdroj: Pew Research Center.

Česko se od Británie liší tím, že nemá širokou vrstvu, která by obsahovala všechny typy kapitálů – ta se v Británii formovala staletí a u nás znovu vzniká od revoluce. Místo toho se v Česku oddělují dva typy vyšší střední třídy – jedna již nahromadila majetek, ale nemá tolik nových kompetencí a druhá naopak tyto neekonomické zdroje má, ale majetek ještě nezabezpečila. Stejně jako Britové máme chudinu, které všechy zdroje chybí, a tradiční pracující třídu se solidními příjmy, ale nízkými novými kompetencemi a společenskými kontakty.

Pak tu jsou ale dvě třídy specifické pro postkomunistický prostor. Jednou je třída místních vazeb – lidé často bydlící na venkově, kteří mají dům a sociální kapitál, tedy spoustu známostí a lidí, kteří jim mohou pomáhat. A tzv. ohrožená třída, což jsou lidé, kteří mají poměrně solidní vzdělání, kontakty a kompetence, ale jsou ekonomicky sraženi prací v pomáhajících profesích, exekucemi, chudobou svých regionů či vysokým rozdílem mezi platy mužů a žen (často se jedná samoživitelky).

Sociální třídy se liší svými zájmy a postoji. Vyšší střední třídy jsou spokojené a spíše prozápadní, ale nastupující kosmopolitní třída je díky vybavenosti dovednostmi důležitými v globalizovaném světě otevřená novým trendům a migraci. Tradiční pracující třída se naopak změn velmi obává – nyní se má realtivně dobře, ale v měnící se společnosti může jen ztrácet – a kvůli nízkým společenským kontaktům má také pocit, že nemá příliš vliv na chod společnosti. Ohrožená třída cítí svou ekonomickou deprivaci – je méně uzavřená než tradiční pracující, ale vyčítá svou pozici nedokonalostem v porevoluční ekonomice a sociálním systému. Strádající třída je pak obecně nejvíce nedůvěřivá a nejčastěji říká, že „pro lidi jako jsem já nezáleží na tom, zda je, či není demokracie“.

Rozpad velkých publik

Od 90. let 20. století přibývá další důležitý prvek, a tím je rozpad velkých mediálních publik – tedy velkých skupin obyvatel, které kdysi čerpaly informace z jednoho významného média. Ještě v 80. letech čerpala velká část amerických voličů informace o volbách majoritně ze tří velkých televizí a ti informovanější z tisku. **S nástupem nových médií došlo k fragmentaci zdrojů.** Výzkumy

Pew Research uvádí, že dva nejvýznamnější zdroje informací před volbami amerického prezidenta v roce 2016 – televize CNN a Fox News – byly hlavními zdroji pro necelou třetinu americké populace. Zbytek byl velmi rozdrobený mezi sociální sítě, další televize, weby, noviny a lokální média obecně.

Fragmentace médií a publik vede kromě jisté demokratizace (možnost ověřovat si informace) k jejich polarizaci. V době, kdy masová média zasahovala velké části všech voličů, nutila je snaha o zachování přízně diváků k vyváženosti a objektivitě informací. Ve fragmentovaném světě skupin a publik ale média často píší a vysílají majoritně pro jednu společenskou skupinu. Televize Fox News tak byla majoritním zdrojem pro 40 % voličů Trumpa a zcela minoritním pro voliče Clintonové. A naopak CNN a New York Times výrazně častěji konzumovali voliči Clintonové. To vytváří tlak na polarizaci médií, která od doby zvolení Donalda Trumpa ještě posílila.

Graf 12: Pozice voličů stran podle vztahu ke globalizaci a zařazení na ose levice – pravice

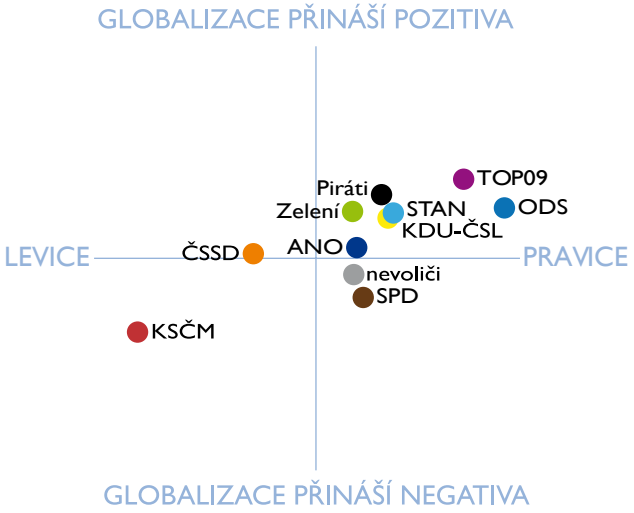

Zdroj: Median a TNS Kantar pro ČT, 2017.

Populismus jako strategie spojování fragmentované společnosti novým negativním příběhem

Nárůst populismu v politice za posledních 5 let souvisí podle autorů jako Hanspeter Kriesi s poklesem důvěry v demokratické instituce a tradiční strany po ekonomické krizi v letech 2008–2013. **Nové a radikálnější strany skutečně volí lidé, kteří tradičním demokratickým institucím nedůvěřují**. Jsou zde ale dlouhodobější trendy.

Zaprvé **pojítkem populistické argumentace je vytváření distance mezi „běžným lidem" a kulturními elitami, popřípadě mezi „běžným lidem" a tzv. outgroups** (minority a další skupiny údajně ohrožující společnost zespoda). Výzkumy přitom ukazují, že žádný běžný lid srocený za kandidáty, kteří tento argument využívají, neexistuje. Například jen okolo 10 % Čechů souhlasilo v roce 2016 s Miloš Zemanem ve všech zhruba 8 zásadních bodech jeho politiky. Lidé podporující Donalda Trumpa často velmi negativně vnímají daňovou reformu, omezování programů ve zdravotnictví, návrhy na omezení legálnosti potratů či části prezidentovy zahraniční politiky.

Vytváření opozice ke kulturním elitám či outgroups je rétorickou strategií, jak tyto rozpory vlastních voličů překonat a skupiny voličů spojit v odporu vůči nepříteli. Důsledkem této strategie je, že politik není hodnocen na základě dílčích kroků a opatření, ale podle toho, co symbolizuje a proti komu se vyhraňuje. Podpora Donalda Trumpa je kvůli tomu nejpolarizovanější mezi sociálními a politickými skupinami a také nejstabilnější od dob Eisenhowera. Podobně je tomu u Miloše Zemana ve srovnání s Václavem Klausem a Václavem Havlem.

Spojovat různé typy voličů „velkým příběhem" se snažil socialismus slibující emancipaci pracujících i neoliberalismus slibující spásu prostřednictvím mechanismů volného trhu. Jak si však všimli už postmodernisté jako Lyotard, tyto velké příběhy i příběh o pokroku zaručeném vědou, začaly od 80. let pomalu umírat. Zmiňovaná fragmentace společnosti popsaná v Británii Mikem Savagem a výzkumem ČRo v Česku navíc směřuje k tomu, že společnost se skládá ze skupin, které se v některých částech politiky shodnou a v jiných věcech naopak vůbec.

Dobře se to ukazuje i na výzkumu společností Median a TNS Kantar pro ČT z doby před volbami 2017. Voliči nejsilnějších stran v něm hodnotili **4 základní dimenze dnešní politiky** – 1. zda se cítí jako levicoví, či pravicoví, 2. zda hodnotově patří mezi konzervativní, či liberální, 3. zda by se podle nich chod společnosti měl řídit demokratickou diskusí, nebo spíše pevnou rukou autorit a 4. zda lidé jako oni spíše vydělávají, nebo naopak prodělávají na globalizaci a moderních trendech společnosti. Ukazuje se, že neexistují dvě strany, které by se na všech těchto osách alespoň základně shodly.

Například KDU-ČSL a SPD Tomia Okamury jsou takřka totožní z hlediska kdysi zásadních pohledů levo-pravosti a míry konzervatismu, ale naprosto se liší mírou autoritářství a nedůvěrou v globalizaci. TOP 09 a Piráti se shodují v parametrech liberálnosti a demokratičnosti, ale voliči TOP 09 jsou pravicovější a více důvěřují globalizaci. A takto by se dalo pokračovat.

Populismus – tedy převedení všech témat do souboje proti kulturním a intelektuálním elitám a outgroups – je jednou z posledních strategií, jak spojit nesourodé typy voličů. Tento typ argumentu nepoužívají zdaleka jen politici, které označujeme jako populisty. **Rizikem populismu není pouze přímý či nepřímý útok na tradiční demokratické instituce, ale zejména to, že kulturními válkami odvádí pozornost od řešení skutečně důležitých ekonomických a sociálních problémů společnosti**, které zůstávají neřešeny či se v nich mohou realizovat lobbistické zájmy.

Zdroje:

- KRIESI, Hanspeter. *European populism in the shadow of the great recession*. Colchester: ECPR Press, 2015.
- SAVAGE, Mike. *Social Class in the 21st Century*. London: Pelican Press, 2015. ISBN: 9780241004227
- BBC: Great British Class Survey Calculator. Dostupné z: https://www.bbc.com/news/magazine-22000973
- LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Praha: Filosofia, 1993. ISBN 80-7007-047-1.
- KELLER, Jan. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-044-5.
- SARTORI, Giovanni. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press, 1976.
- Pew research: Trump, Clinton Voters Divided in Their Main Source for Election News. 2016. Dostupné z: http://www.journalism.org/2017/01/18/trump-clinton-voters-divided-in-their-main-source-for-election--news/
- MML-TGI – dlouhodobý výzkum spotřebního a mediálního chování a životního stylu populace. Dostupné z: http://www.median.eu/cs/mml-tgi/.
- Průzkumy společností Median a TNS Kantar pro ČT k volbám do Poslanecké Sněmovny 2017.
- PROKOP, Daniel a kol. *Rozděleni svobodou – Česká společnost po 30 letech*. Brožura k výzkumu ČRo. 2019. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/sites/default/files/documents/4cb643625998e931d8f0a9aa34bbb254.pdf

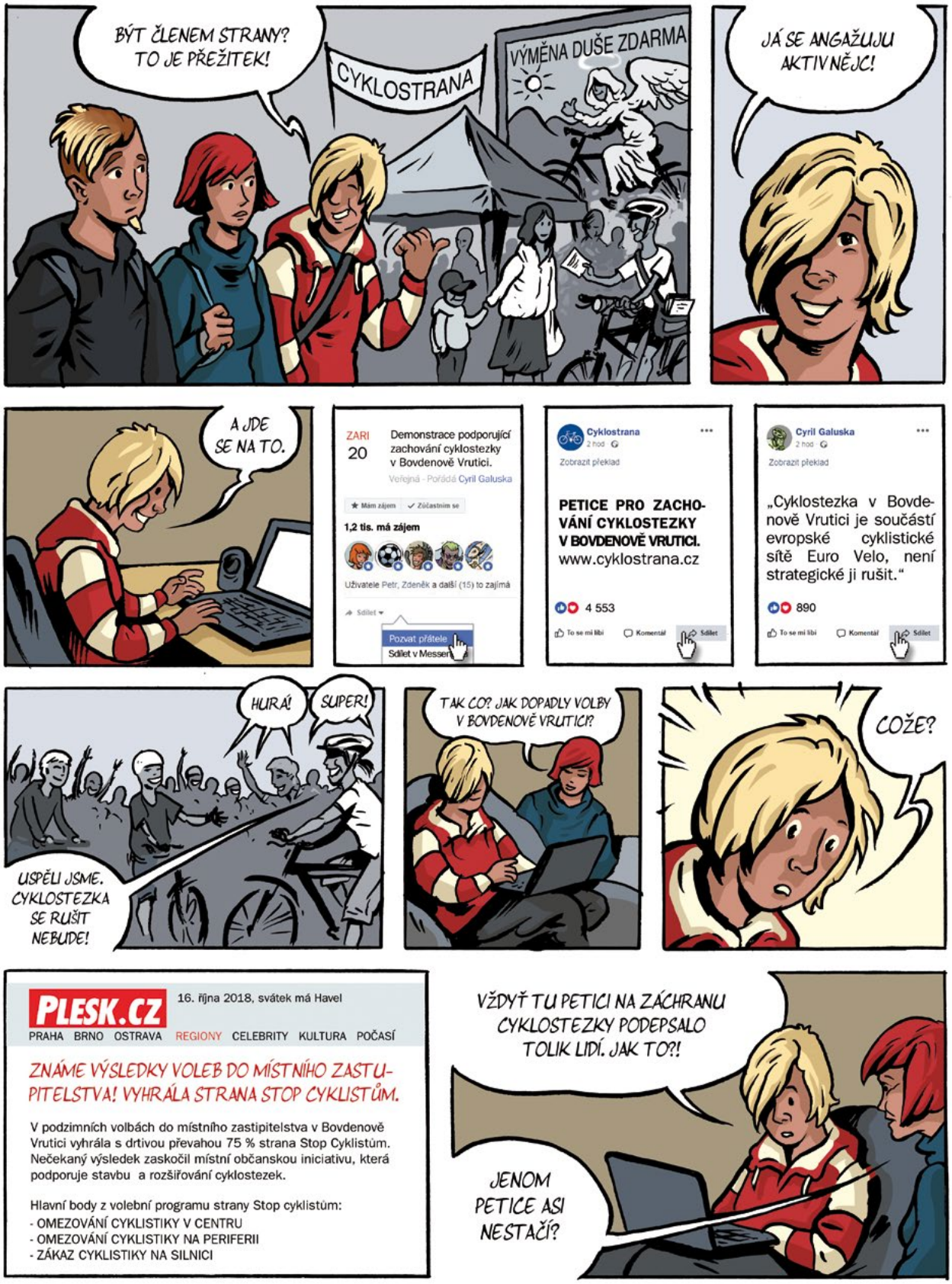
BÝT ČLENEM STRANY? TO JE PŘEŽITEK!
CYKLOSTRANA
VÝMĚNA DUŠE ZDARMA
JÁ SE ANGAŽUJU AKTIVNĚJC!
A JDE SE NA TO.
ZÁŘÍ 20
Demonstrace podporující zachování cyklostezky v Bovdenově Vrutici.
Veřejná · Pořádá Cyril Galuska
Mám zájem
Zúčastním se
1,2 tis. má zájem
Uživatele Petr, Zdeněk a další (15) to zajímá
Sdílet
Pozvat přátele
Sdílet v Messen
Cyklostrana
2 hod
Zobrazit překlad
PETICE PRO ZACHOVÁNÍ CYKLOSTEZKY V BOVDENOVĚ VRUTICI.
www.cyklostrana.cz
4 553
To se mi líbí
Komentář
Sdílet
Cyril Galuska
2 hod
Zobrazit překlad
„Cyklostezka v Bovdenově Vrutici je součástí evropské cyklistické sítě Euro Velo, není strategické ji rušit."
890
To se mi líbí
Komentář
Sdílet
HURÁ!
SUPER!
USPĚLI JSME. CYKLOSTEZKA SE RUŠIT NEBUDE!
TAK CO? JAK DOPADLY VOLBY V BOVDENOVĚ VRUTICI?
COŽE?
PLESK.CZ
16. října 2018, svátek má Havel
PRAHA BRNO OSTRAVA REGIONY CELEBRITY KULTURA POČASÍ
ZNÁME VÝSLEDKY VOLEB DO MÍSTNÍHO ZASTUPITELSTVA! VYHRÁLA STRANA STOP CYKLISTŮM.
V podzimních volbách do místního zastupitelstva v Bovdenově Vrutici vyhrála s drtivou převahou 75 % strana Stop Cyklistům. Nečekaný výsledek zaskočil místní občanskou iniciativu, která podporuje stavbu a rozšiřování cyklostezek.
Hlavní body z volební programu strany Stop cyklistům:
- OMEZOVÁNÍ CYKLISTIKY V CENTRU
- OMEZOVÁNÍ CYKLISTIKY NA PERIFERII
- ZÁKAZ CYKLISTIKY NA SILNICI
VŽDYŤ TU PETICI NA ZÁCHRANU CYKLOSTEZKY PODEPSALO TOLIK LIDÍ. JAK TO?!
JENOM PETICE ASI NESTAČÍ?

TEXT 6

Politická participace a demokracie

Ondřej Císař

Politickou participací rozumíme účast na politickém životě. **V postkomunistických zemích se potýkáme s nižší úrovní participace, která odráží nižší zájem o politiku než v etablovaných demokraciích.** Zatímco první porevoluční okamžiky po roce 1989 charakterizoval velký zájem o politiku, tato revoluční euforie brzy vyprchala a volební účast má obecně klesající tendenci. Ve srovnání se zeměmi s již zavedenou demokracií jsou východoevropští občané popisováni jako apatičtí a politicky pasivní. Zdá se, že jejich politické chování odráží jejich politické postoje, apatii a odcizenost. Postkomunističtí občané tak komparativně vykazují menší zájem o politiku, neúčastní se tolik politického života, nevstupují do politických stran ani do jiných organizací občanské společnosti jako jejich protějšky v tradičních demokraciích. Výše uvedené skutečnosti přispívají k tomu, že občané nejen chodí méně k volbám, ale také jsou obecně politicky méně aktivní. Volební a nevolební politickou participaci občanů v postkomunistických zemích vzhledem k vybraným tradičním demokraciím představuje Graf 13.

Z hlediska srovnání je úroveň účasti na politickém životě v České republice na nízké úrovni, podobně jako i v jiných postkomunistických zemích. Volební účast je o 10 až 20 % nižší než v zemích, ve kterých má demokracie delší tradici. Jak ukazuje Graf 13, volební účast v po-

Graf 13: Volební a nevolební politická participace napříč zeměmi

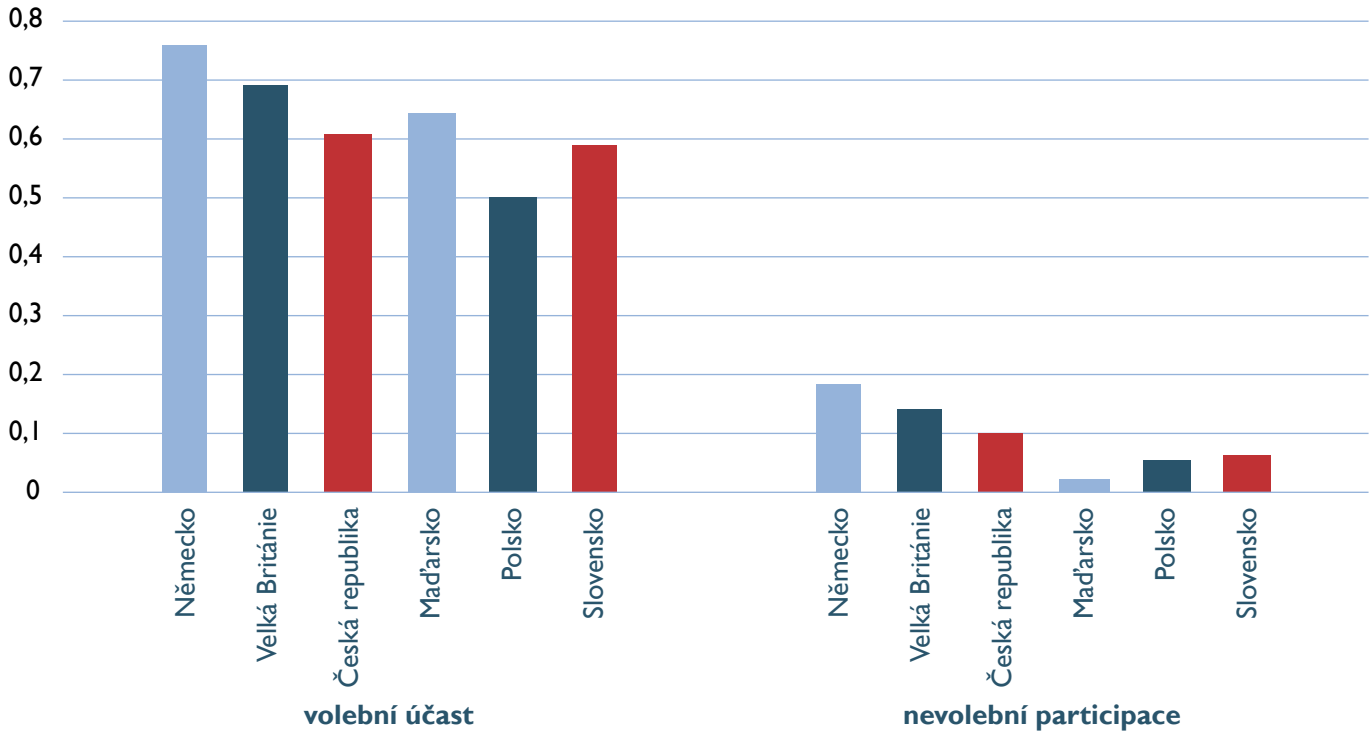

Zdroj: LINEK, Lukáš a kol. 2017, s. 201.

Poznámka: Prezentovány jsou údaje o volební účasti a individuálním nevolebním aktivismu. Účast je vyjádřena v procentech převedených do škály od 0 do 1. Nevolební aktivismus vyjadřuje národní průměr počtu nevolebních politických aktivit, které jednotliví občané ze sledovaných 8 činností uskutečnili. Například hodnota 0,25 na ose Y znamená, že každý občan dělá v průměru 2 z 8 sledovaných aktivit.

sledních parlamentních volbách v roce 2017 v Německu byla 76 % a ve Velké Británii 69 %. V Polsku a na Slovensku se voleb zúčastnilo méně než 60 % občanů. V Česku se volební účast pohybuje kolem 60 % a v čase klesá (viz Graf 14).

Rozdíl mezi zeměmi s déle zavedenou demokracií a postkomunistickými demokraciemi existuje i v nevolebních formách politické participace (pro jejich formy viz Graf 15). Počet lidí, kteří chodí na demonstrace, bojkotují výrobky nebo podepisují petice, je v tradičních demokraciích větší než v České republice. Jak je shrnuto v závěru knihy autorského týmu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. (Linek a kol. 2017: 201): *„V Německu a Velké Británii běžně podepisuje petice okolo třetiny populace, v České republice podepisuje petice od patnácti do dvaceti procent lidí. Kolem deseti procent lidí se v západních demokraciích účastní demonstrací, zatímco v České republice je to pouze okolo pěti procent. V porovnání s ostatními postkomunistickými zeměmi vykazuje ale Česká republika naopak vyšší míru politické participace. V rámci této skupiny zemí je Česko ve většině politických aktivit první a přibližuje se úrovni participace v zemích, jako je Belgie, Nizozemí nebo Portugalsko.“*

Členství ve stranách a organizacích

Občané v postkomunistických zemích se účastní života politických stran méně než občané v etablovaných demokraciích, i když o rozvazování vztahu mezi voliči a stranami se tradičně mluví také v souvislosti se západoevropskými trendy. Na rozdíl od vyspělých demokracií ale politické strany začaly v postkomunistických zemích vznikat jako nečlenské (pokud tedy nezdědily členskou základnu jako česká KSČM), tzn. procesem rozvazování vztahu se členy neprošly, protože jim členové chyběli od počátku. Existují samozřejmě výjimky, kromě již zmíněných někdejších komunistických stran se jedná zejména o maďarskou pravici, která si na rozdíl od řady jiných stran vybudovala silnou sociální základnu a vazby v občanské společnosti. V České republice se vyjma KSČM může stabilní členskou základnou pyšnit již jen KDU-ČSL. Pokud ostatní strany považujeme za subjekty, jimž téměř chybí masová členská základna, a tedy i „zapuštění kořenů“ ve společnosti, nejvýrazněji se to týká „nových“ subjektů, jako je politické hnutí ANO 2011, nebo SPD T. Okamury, které jsou organizacemi s komparativně malým počtem členů.

Graf 14: Vývoj volební účasti v ČR (v procentech)

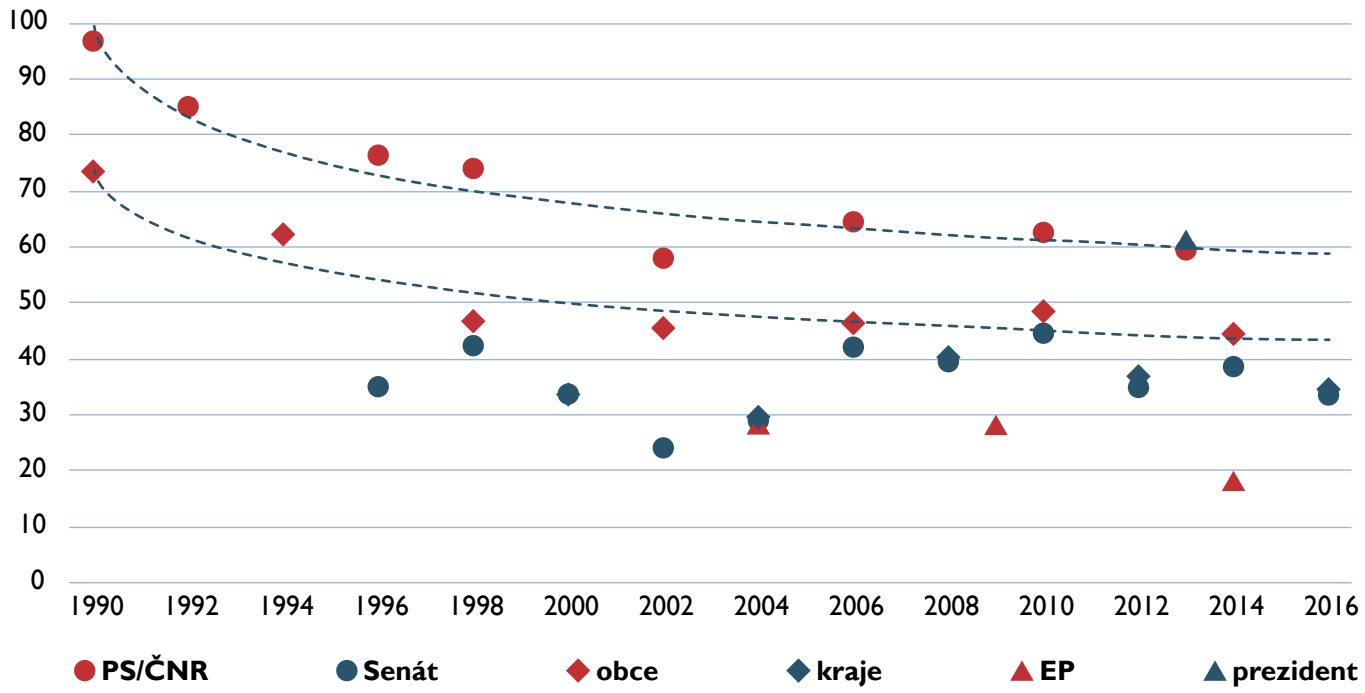

Zdroj: LINEK, Lukáš a kol. 2017, s. 134.

Absence silné základny se týká nejen politických stran, ale i dalších organizací občanské společnosti, spolků a jiných uskupení. Také do těchto organizací vstupují občané postkomunistických zemí méně než v zemích s tradiční demokracií. Tato sdružení sice také řeší problém aktivismu bez členů, ale podobně jako v případě politických stran můžeme říct, že **i postkomunistické organizace občanské společnosti vznikly rovnou jako nečlenské subjekty**, pro které se vžilo označení „transakční aktivisté" (ze slova transakce – výměna informací a dalších zdrojů – mezi jednotlivými organizacemi občanské společnosti bez zapojení individuálních členů). V některých sektorech (např. obhajoba lidských práv nebo ochrana životního prostředí), tvoří tyto organizace většinu všech existujících skupin. Namísto jednotlivců existenčně závisejí na externím financování a pro participaci příležitosti neposkytují, což také vede k současnému zpochybňování jejich legitimity (tj. politické oprávněnosti a možnosti ovlivňovat veřejné mínění). Přesně tato diskuse o jejich závislosti na veřejných a jiných externích zdrojích (nejčastěji je financují nadace a zahraniční fondy) byla zmíněna v kapitole o demokracii a občanské společnosti (str. 41–45).

Volby a zklamání z demokracie

Z hlediska politické participace představuje její základní a specifickou formu účast (nebo neúčast) občanů ve volbách. Na rozdíl od ostatních forem politické participace u voleb víceméně panuje rovnost mezi jednotlivci z hlediska příležitostí a zdrojů k tomu, aby se tohoto aktu mohli účastnit. Také pro volby přitom platí výše uvedená obecná charakteristika málo aktivních občanů, z hlediska volební účasti jsou občané z postkomunistických zemí považováni za spíše pasivní demobilizované a výzkumy si všímají klesající volební účasti v regionu. Volební účast byla sice na počátku transformace při národních volbách vyšší než v zemích s tradiční demokracií, ale v následujících volbách klesala. To platí i pro Českou republiku (viz Graf 14, který znázorňuje pokles u všech typů voleb).

V této souvislosti se hovoří o efektu **„zklamání z demokracie"**, který je vysvětlován jako výsledek rozdílu mezi vysokými očekáváními spojenými s demokracií a jejím fungováním na počátku demokratizace (tedy těsně po roce 1989) a negativním hodnocením skutečného fungování těchto nových demokratických režimů s jejich ekonomickými problémy, korupcí a nejistotou. Někteří autoři stejný efekt označují jako „zklamání po svatební cestě". Občané očekávali dramatické zlepšení životní situace, které se pro mnohé nedostavilo, což se podle některých výkladů vzhledem k podobě těchto přemrštěných očekávání dalo předpokládat.

Zatímco příběh zklamání z demokracie bývá rámován jako výsledek společenské transformace, která proti sobě postavila její vítěze a poražené, řada současných reflexí považuje toto vysvětlení za nedostatečné. Upozorňují na to, že po více než čtvrtstoletí, které uplynulo od roku 1989, vstupují do života občanů (nejen v postkomunistických zemích) další důležité procesy, především postupující mezinárodní integrace, tzv. **globalizace**. Podle řady existujících výzkumů je to globalizace, která vytváří hlavní novou konfliktní linii současných společností včetně České republiky. **Tato linie proti sobě staví ty, kteří jsou schopni z mezinárodní ekonomické a kulturní integrace profitovat, a ty, kteří se ocitají na „vedlejší koleji"** (viz také kapitola o důvěře v demokracii).

Další formy politické participace

Kromě účasti ve volbách, která komparativně představuje nejčastější politickou aktivitu, bývá druhou tradičně nejčastější činností podepisování petic a mezi relativně časté aktivity patří také darování financí. Podle výzkumu týmu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. z let 2013–2014 se na předních příčkách politické participace umístila také účast na veřejných setkáních v obci, která v tomto výzkumu předběhla petice a politický konzumerismus, tzn. nakupování či nenakupování produktů z politických nebo etických důvodů, např. podpora fair trade výrobků nebo nenakupování plastů [pro všechny typy viz Graf 15]. Mezi relativně častou činnost patřilo sdílení politických příspěvků na sociálních sítích (asi 10 %). Činnosti, které na jednotlivce kladou větší časové, morální nebo finanční nároky (např. demonstrace, blokáda), patří mezi méně časté. I aktivní členství v politických stranách, nejdůležitějších organizacích současných demokracií, patří mezi nejméně vykonávané aktivity.

Na rozdíl od sdílení obsahu na Facebooku účast na demonstraci vyžaduje mnohem více vnitřního přesvědčení, času a někdy i peněz k tomu, aby se jednotlivec mohl zúčastnit (např. cesta do Prahy). U některých demonstrací nebo i militantnějších akcí navíc hrozí rizi-

ko policejního zásahu, což potenciální účastníky odrazuje. V případě stranictví se jedná o kontinuální zapojení, často do něčeho, co někteří občané chápou jako „špinavý byznys“. Graf 15 obecně dokládá různorodost občanských aktivit. Z hlediska srovnání se zeměmi s tradiční demokracií opět obecně platí spíše pesimistická charakteristika: **v postkomunistických zemích nebyla ve srovnání s etablovanými demokraciemi nikdy na vysoké úrovni ani nevolební verze politické participace** (viz Graf 13).

Důsledky pro demokracii

Diskuse o postojích občanů a jejich politickém zapojení se netýká jen postkomunistických zemí, ale vede se napříč dnešními demokraciemi. Na nejobecnější úrovni v ní na jedné straně stojí „pesimisté“, kteří upozorňují na to, že kvůli postupující individualizaci života a privatizaci sdílených hodnot dochází k podkopávání základů demokratické vlády a vyprazdňování jejích hodnotových a občanských pilířů. Lidé se obracejí do soukromí, ztrácejí příležitosti i schopnost setkávat se a politicky se organizovat. Někdy se v této souvislosti mluví o klesajícím **„sociálním kapitálu“**, který zachycuje tvorbu a akumulaci důvěry mezi lidmi na základě jejich zapojení v organizacích občanské společnosti. Například podle Roberta Putnama (2001) si bez důvěry mezi lidmi, která vzniká právě aktivní účastí v občanské společnosti, nelze představit stabilní demokratický režim. **Již od klasických reflexí moderní demokracie je ztráta vazeb mezi sdružujícími se lidmi, kteří se účastní politiky, nejjistější cesta k nastolení despotické vlády, která nepodléhá občanskému dohledu** (viz také kapitola o důvěře v demokracii).

Na druhé straně pak stojí ti, kteří současné změny neinterpretují jako úpadek demokracie, ale projev její vnitřní proměny. Podle tohoto pohledu mohou být sice občané ke svým politickým představitelům kritičtější než v minulosti, to ale nutně nemusí znamenat, že ztrácejí loajalitu vůči principům demokracie. Stejně tak klesající zájem o volby nemusí pro demokracii znamenat fatální problém, pokud je vyvažován rozšiřujícím se repertoárem politického vyjadřování (např. skrz petice, demonstrace, etické nakupování nebo internetový aktivismus).

Graf 15: Politická participace v ČR (2013–2014, v procentech)

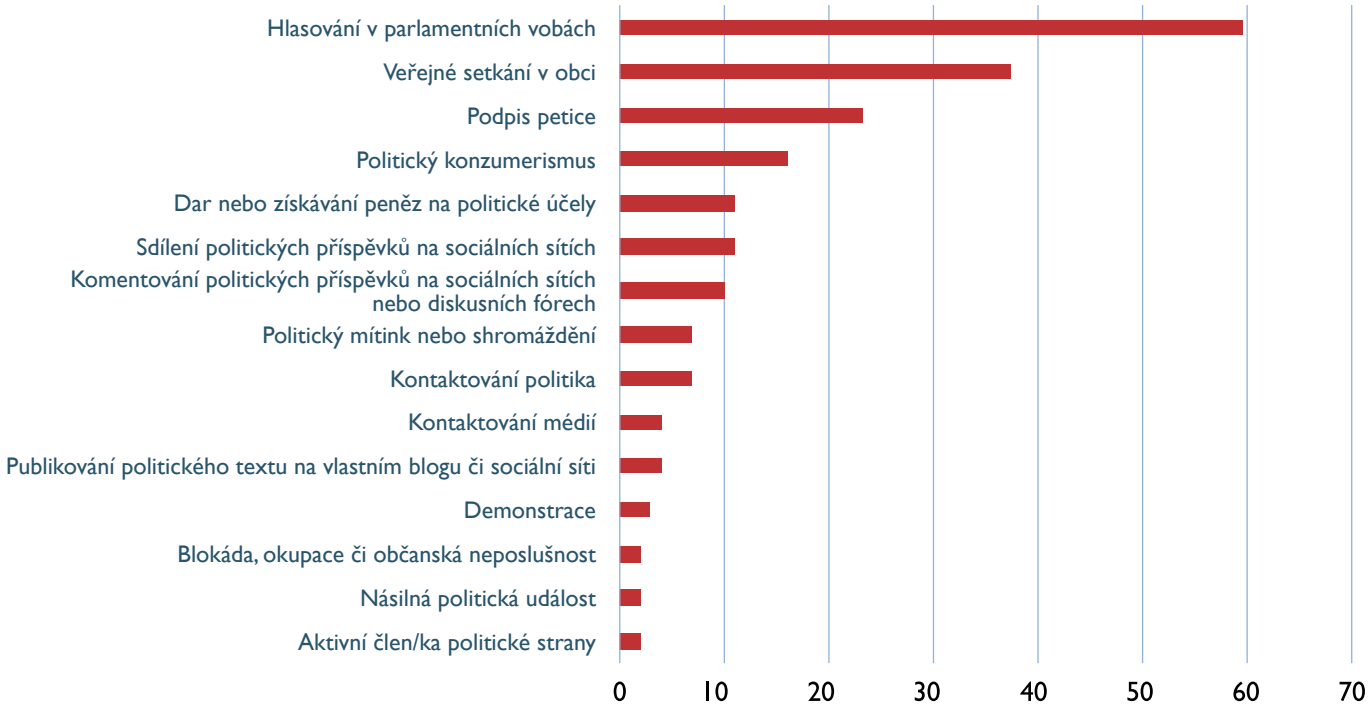

Zdroj: LINEK, Lukáš a kol. 2017, s. 131.

Zatímco podle prvního pohledu se rozšiřuje tábor „pasivních nedemokratů", podle druhého se objevuje nový typ „kritických demokratů".

V souvislosti s druhým pohledem se objevily dva důležité kritické podněty. Podle prvního nemůže současná demokracie přežít, pokud se participace skrz alternativní kanály nepřemístí také do volebního chování. Je sice možné, že demonstrace, petice nebo internetová aktivita dokáže ovlivnit jeden konkrétní politický problém a výsledek jeho řešení, nepromítne se ale do výběru celkového politického programu a jeho představitelů, kteří politická rozhodnutí přijímají. S tím souvisí generační hledisko, protože alternativní způsoby participace bývají často spojovány právě s mladšími generacemi. Těch se týká druhá kritika, resp. skeptický komentář.

I když mladí lidé skutečně mohou ztrácet zájem o staré způsoby participace, podle optimistů hledají nové způsoby politického projevu a díky tomu posunují tradiční koncepci „na povinnosti založeného občanství" k „aktivnímu občanství". Podle některých současných příspěvků do této diskuse ale právě v nejmladší generaci v USA a západní Evropě klesá podpora demokracie a jejích principů nejvíce. **Dnešní mladí jsou tak údajně pasivnější demokraté než generace jejich rodičů a nic na tom nemění to, že používají alternativní způsoby politické participace a vyspělé technologie.** Jak je to v České republice?

Mladí Češi

Podle jedné série výzkumů by se měla podpora demokracie mezi mladými generacemi zvyšovat, protože tyto generace si s sebou nenesou „zátěž komunismu". A i když se podle výše zmíněných mezinárodních výzkumů pozitivní postoje k demokracii mezi mladými nerozvíjejí, podle výzkumu Sociologického ústavu mezi českými středoškoláky z roku 2016 souhlasí 58 % z nich s tvrzením, že demokracie je nejlepší forma vlády. (Pro srovnání – v celé populaci si totéž myslí 50 % obyvatel). Také výsledky dalších výzkumů zpochybňují výklad o úpadku podpory demokracie mezi mladými lidmi v České republice, pokud je srovnáme s věkovými skupinami starší populace.

Jak ale Češi pojem občanství vlastně chápou? To je důležitá otázka i z hlediska způsobu, jakým budou chtít politicky jednat, nebo jinak řečeno politicky participovat. Mají čeští občané tendenci spíše pasivně přijímat rozhodnutí státu a řídit se jimi, nebo se v nich probouzí aktivní občané, kteří se alespoň z hlediska sebepojetí snaží ovlivňovat věci přímo? Nejdůležitější charakteristikou dobrého občana je podle Čechů dodržování pořádku a poslušnost vůči autoritě demokratického a právního státu. V tom se nijak neliší od občanů ze zemí, ve kterých má demokracie delší tradici, pro něž je tato dimenze také důležitá. Z hlediska aktivní participace ale zároveň Češi občanství spíše nedefinují: zatímco účast ve volbách do jejich koncepce ještě spadá, představa dobrého občana není téměř vůbec spojena s vyvíjením aktivit v rámci občanských a politických sdružení (Linek a kol. 2017). **Český občan je v převládajícím pojetí chápán jako poslušný a politicky pasivní, a to se týká také mladších skupin populace.** V českém prostředí tedy nedošlo k postupnému poklesu důrazu na občanské povinnosti a současnému nárůstu koncepce aktivního občanství, jak byl popsán výše.

Zdroje:

- Text využívá a dále rozvíjí části publikace: LINEK, Lukáš, Ondřej CÍSAŘ, Ivan PETRŮŠEK a Kateřina VRÁBLÍKOVÁ. *Občanství a politická participace v České republice.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, 2017. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7330-319-8.
- CÍSAŘ, Ondřej. *Politický aktivismus v České republice: sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. Politologická řada. ISBN 978-80-7325-168-0.
- LINEK, Lukáš. *Zrazení snu?: struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-029-2.
- PUTNAM, Robert. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York and London: Simon & Schuster. 2001.
- VRÁBLÍKOVÁ, Kateřina. *Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review. 2009, 45 (5), s. 867–897. ISSN 0038-0288.

AKTIVITA 6.1

Politická participace

Anotace:
V této lekci se žáci věnují různým formám politické participace, především situaci v postkomunistických zemích. Zkoumají také, k jakým změnám dochází v oblasti politické participace v současné době, jaké jsou důvody pro nižší participaci v postkomunistických zemích a jaké postoje zastávají v této oblasti mladí lidé v České republice.

Cíle:
- Žák svými slovy objasní pojem „politická participace“ a uvede příklad.
- Žák objasní některé důvody vedoucí k menší míře politické participace v postkomunistických zemích.
- Žák vysvětlí, k jakým změnám v oblasti politické participace dochází v současné době.
- Žák zhodnotí postoje mladých lidí žijících v České republice, které se týkají politické participace.

Věk: 15–19 let

Předpokládaný čas: 40 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
politická participace, formy politické participace

Metody a formy práce:
brainstorming, skládankové učení, názorová škála, diskuse

Pomůcky:
vytištěné 4 části textu *Politická participace a demokracie* (Příloha 1) pro každého žáka, psací potřeby

Postup

EVOKACE

- Zeptejte se žáků, jestli si vybaví situaci, kdy zasáhli do dění okolo sebe s cílem něco změnit nebo kdy chtěli něco změnit, ale nic neudělali. Nechte je ve dvojicích diskutovat a poté, ať se podělí o své zkušenosti s ostatními ve třídě.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Sdělte studentům, že dnes si budeme povídat o politické participaci neboli účasti na politice.
- Vytvořte čtyři skupiny a každé skupině dejte část textu článku (Příloha 1). Nechte skupiny pracovat s využitím metody skládankového učení (viz níže).

METODA SKLÁDANKOVÉ UČENÍ

1. Rozdělte třídu do 4 stejně velkých „expertních“ skupin (A, B, C, D) a dejte každé z nich přečíst jeden z textů (všichni v expertní skupině mají tentýž text!). Po přečtení textu mají studenti cca 10 min na to, aby se v rámci své skupiny shodli na hlavních myšlenkách, komentářích a zajímavostech z nastudovaného materiálu tak, aby byli schopni předat obsah v nezkreslené podobě a zajímavou formou spolužákům z ostatních skupin. Žáci možná budou potřebovat podpořit v tom, že mohou při předávání obsahu využít obrázky, výroky z textu, citace apod.
2. Požádejte žáky, aby se přeskupili do tzv. „smíšených“ (domovských) skupin. Tzn. v každé z nich bude vždy jeden expert A, B, C a D.
3. V případě, že původní počet žáků není dělitelný čtyřmi, přiřaďte zbývající studenty do skupin tak, aby byly počtem a „expertně“ co nejvíce vyvážené. V domluveném čase si žáci vzájemně předávají poznatky ze své části materiálu. Je nutno dodržovat časovou dotaci pro jednotlivé členy skupiny, hlídat, aby si expert stihl v dohodnutém čase ověřit, jestli ostatní ve skupině jeho část pochopili (naučili se ji) správně.

REFLEXE

- Nechte žáky doplnit v sešitu větu: *„Myslím si, že hlavním důvodem, proč se občané postkomunistických zemí tolik neangažují v politickém životě, je…“*
- Nechte žáky se zamyslet nad následujícími otázkami: *Vybavím si nějakou situaci, ve které bych mohl zasáhnout? Jak bych mohl reagovat příště jinak?*

Příloha 1

TEXT A

ČLENSTVÍ VE STRANÁCH A ORGANIZACÍCH

Občané v postkomunistických zemích se účastní života politických stran méně než občané v etablovaných demokraciích, i když o rozvazování vztahu mezi voliči a stranami se tradičně mluví také v souvislosti se západoevropskými trendy. Na rozdíl od vyspělých demokracií ale politické strany začaly v postkomunistických zemích vznikat jako nečlenské (pokud tedy nezdědily členskou základnu jako česká KSČM), tzn. procesem rozvazování vztahu se členy neprošly, protože jim členové chyběli od počátku. Existují samozřejmě výjimky, kromě již zmíněných někdejších komunistických stran se jedná zejména o maďarskou pravici, která si na rozdíl od řady jiných stran vybudovala silnou sociální základnu a vazby v občanské společnosti. V České republice se vyjma KSČM může stabilní členskou základnou pyšnit již jen KDU-ČSL. Pokud ostatní strany považujeme za subjekty, kterým téměř chybí masová členská základna, a tedy i „zapuštění kořenů“ ve společnosti, nejvýrazněji se to týká „nových“ subjektů, jako je politické hnutí ANO 2011, nebo politických projektů podnikatele Okamury, které jsou organizacemi téměř bez členů.

Absence silné základny se týká nejen politických stran, ale i dalších organizací občanské společnosti, spolků a jiných uskupení. Také do těchto organizací vstupují občané postkomunistických zemí méně než v zemích s tradiční demokracií. Tato sdružení sice také řeší problém aktivismu bez členů, ale podobně jako v případě politických stran můžeme říct, že **i postkomunistické organizace občanské společnosti vznikly rovnou jako nečlenské subjekty**, pro které se vžilo označení „transakční aktivisté“ (ze slova transakce – výměna informací a dalších zdrojů – mezi jednotlivými organizacemi občanské společnosti bez zapojení individuálních členů). V některých sektorech (např. obhajoba lidských práv nebo ochrana životního prostředí) tvoří tyto organizace většinu všech existujících skupin. Namísto jednotlivců existenčně závisejí na externím financování a pro participaci příležitosti neposkytují, což také vede k současnému zpochybňování jejich legitimity (tj. politické oprávněnosti a možnosti ovlivňovat veřejné mínění). Přesně tato diskuse o jejich závislosti na veřejných a jiných externích zdrojích (nejčastěji je financují nadace a zahraniční fondy) byla zmíněna v kapitole o důvěře v demokratické instituce.

Zdroj: CÍSAŘ, Ondřej. Politická participace a demokracie. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 74–79.

TEXT B

VOLBY

Z hlediska politické participace představuje její základní a specifickou formu účast (nebo neúčast) občanů ve volbách. Na rozdíl od ostatních forem politické participace u voleb panuje víceméně rovnost mezi jednotlivci z hlediska příležitostí a zdrojů k tomu, aby se tohoto aktu mohli účastnit. Také pro volby přitom platí obecná charakteristika málo aktivních občanů, z hlediska volební účasti jsou občané z postkomunistických zemí považovaní za demobilizované a výzkumy si všímají klesající volební účasti v regionu. Volební účast byla sice na počátku transformace při národních volbách vyšší než v zemích s tradiční demokracií, ale v následujících volbách klesala. V této souvislosti se hovoří o efektu **„zklamání z demokracie“**, které je vysvětlováno jako výsledek rozdílu mezi vysokými očekáváními spojenými s demokracií a jejím fungování na počátku demokratizace a negativním hodnocením skutečného fungování těchto nových demokratických režimů s jejich ekonomickými problémy, korupcí a nejistotou. Řada současných reflexí ale považuje toto vysvětlení za nedostatečné a upozorňuje na to, že po více než čtvrtstoletí, které uplynulo od roku 1989, vstupují do života občanů (nejen v postkomunistických zemích) další důležité procesy, především postupující mezinárodní integrace, tzv. **globalizace**. Podle řady existujících výzkumů je to globalizace, která vytváří hlavní novou konfliktní linii současných společností včetně České republiky. **Tato linie proti sobě staví ty, kdo jsou schopni z mezinárodní ekonomické a kulturní integrace profitovat, a ty, kdo se ocitají na „vedlejší koleji“**.

DALŠÍ FORMY POLITICKÉ PARTICIPACE

Kromě účasti ve volbách, která komparativně představuje nejčastější politickou aktivitu, bývá druhou tradičně nejčastější činností podepisování petic a mezi relativně časté aktivity patří také darování financí. Na předních příčkách výzkumu se umístila také účast na veřejných setkáních v obci a politický konzumerismus, což je nakupování či nenakupování produktů z politických nebo etických důvodů, např. podpora fairtrade výrobků. Mezi relativně častou činnost patřilo sdílení politických příspěvků na sociálních sítích. Činnosti, které na jednotlivce kladou větší časové, morální nebo finanční nároky, patří mezi méně často vykonávané (demonstrace, blokáda a další). I aktivní členství v politických stranách, patří mezi nejméně vykonávané aktivity. Na rozdíl od sdílení obsahu na Facebooku účast na demonstraci vyžaduje mnohem více vnitřního přesvědčení, času a někdy i peněz. U stranictví jde zase o kontinuální zapojení, často do něčeho, co někteří občané chápou jako „špinavý byznys“. Z hlediska srovnání s etablovanými demokraciemi opět platí obecná spíše pesimistická charakteristika: **v postkomunistických zemích nebyla ve srovnání s etablovanými demokraciemi nikdy na vysoké úrovni ani nevolební verze politické participace**.

Zdroj: CÍSAŘ, Ondřej. Politická participace a demokracie. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 74–79.

TEXT C

KLESAJÍCÍ ÚČAST VE VOLBÁCH A DŮSLEDKY PRO DEMOKRACII

Diskuse o postojích občanů a jejich politickém zapojení se netýká jen postkomunistických zemí, ale vede se napříč dnešními demokraciemi. Na nejobecnější úrovni v ní na jedné straně stojí „pesimisté“, kteří upozorňují na to, že kvůli postupující individualizaci života a privatizaci sdílených hodnot dochází k podkopávání základů demokratické vlády a vyprazdňování jejích hodnotových a občanských pilířů. Lidé se obracejí do soukromí, ztrácejí příležitosti i schopnost setkávat se a politicky se organizovat. Někdy se v této souvislosti mluví o klesajícím **„sociálním kapitálu“**, který zachycuje tvorbu a akumulaci důvěry mezi lidmi na základě jejich zapojení v organizacích občanské společnosti. Například podle Roberta Putnama si bez důvěry mezi lidmi, která vzniká právě aktivní účastí v občanské společnosti, nelze představit stabilní demokratický režim. **Již od klasických reflexí moderní demokracie je ztráta vazeb mezi sdružujícími se lidmi, kteří se účastní politiky, nejjistější cesta k nastolení despotické vlády, která nepodléhá občanskému dohledu**. Na druhé straně pak stojí ti, kteří současné změny neinterpretují jako úpadek demokracie, ale projev její vnitřní proměny. Podle tohoto pohledu mohou být sice občané kritičtější vůči svým politickým představitelům než v minulosti, to ale nutně nemusí znamenat, že ztrácejí loajalitu k principům demokracie. Stejně tak klesající zájem o volby nemusí pro demokracii znamenat fatální problém, pokud je vyvažován rozšiřujícím se repertoárem politického vyjadřování například skrze petice, demonstrace, etické nakupování nebo internetový aktivismus. **Zatímco podle prvního pohledu se rozšiřuje tábor „pasivních nedemokratů“, podle druhého se objevuje nový typ „kritických demokratů“.**
V souvislosti s druhým pohledem se objevily dva důležité kritické pohledy. Podle prvního z nich nemůže současná demokracie přežít, pokud se participace skrze alternativní kanály nepřelije také do volebního chování. Je sice možné, že demonstrace, petice nebo internetová aktivita dokáže ovlivnit jeden konkrétní politický problém a výsledek jeho řešení, nepromítne se ale do výběru celkového politického programu a jeho představitelů, kteří politická rozhodnutí přijímají. S tím souvisí generační hledisko, protože alternativní způsoby participace bývají často spojovány právě s mladšími generacemi. Těch se týká druhá kritika, resp. skeptický komentář. I když mladí skutečně mohou ztrácet zájem o staré způsoby participace, podle optimistů hledají nové způsoby politického projevu, a díky tomu posunují tradiční koncepci „na povinnosti založeného občanství“ k „aktivnímu občanství“. Podle některých současných příspěvků do této diskuse ale právě v nejmladší generaci v USA a západní Evropě klesá podpora demokracie a jejích principů nejvíce. **Dnešní mladí jsou tak údajně pasivnější demokraté než generace jejich rodičů a nic na tom nemění to, že používají alternativní způsoby politické participace a vyspělé technologie.**

Zdroj: CÍSAŘ, Ondřej. Politická participace a demokracie. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 74–79.

TEXT D

MLADÍ ČEŠI

Podle jedné série výzkumů by se měla podpora demokracie mezi mladými generacemi zvyšovat, protože tyto generace si s sebou nenesou „zátěž komunismu“. Podíl nedemokratů by měl být vyšší mezi nejstaršími generacemi, které vyrostly ještě před rokem 1968, což by poukazovalo na jejich postupné vymírání. A i když se podle výše zmíněných mezinárodních výzkumů pozitivní postoje k demokracii mezi mladými nerozvíjejí, podle výzkumu Sociologického ústavu mezi českými středoškoláky z roku 2016 souhlasí 58 % z nich s tvrzením, že demokracie je nejlepší forma vlády. Pro srovnání – v celé populaci si totéž myslí 50 % obyvatel). Také výsledky dalších výzkumů zpochybňují výklad o úpadku podpory demokracie mezi mladými lidmi v České republice, pokud je srovnáme se staršími skupinami.
Jak ale Češi pojem občanství vlastně chápou? To je důležitá otázka i z hlediska způsobu, jakým budou chtít politicky jednat, nebo jinak řečeno politicky participovat. Mají čeští občané tendenci spíše pasivně přijímat rozhodnutí státu a řídit se jimi, nebo se v nich probouzí aktivní občané, kteří se alespoň z hlediska sebepojetí snaží ovlivňovat věci přímo? Nejdůležitější charakteristikou dobrého občana je podle Čechů dodržování pořádku a poslušnost vůči autoritě demokratického a právního státu. V tom se nijak neliší od občanů ze zemí, ve kterých má demokracie delší tradici, pro něž je tato dimenze také důležitá. Z hlediska aktivní participace ale zároveň Češi občanství spíše nedefinují: zatímco účast ve volbách do jejich koncepce ještě spadá, představa dobrého občana není téměř vůbec spojena s vyvíjením aktivit v rámci občanských a politických sdružení (Linek a kol. 2017). **Český občan je v převládajícím pojetí chápán jako poslušný a politicky pasivní, a to se týká také mladších skupin populace.** V českém prostředí tedy nedošlo k postupnému poklesu důrazu na občanské povinnosti a současnému nárůstu koncepce aktivního občanství.

Zdroj: CÍSAŘ, Ondřej. Politická participace a demokracie. Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2019, s. 74–79.

AKTIVITA 6.2

Jak naporcovat voliče aneb Křehká hranice volebních obvodů

Anotace:

Volby nejsou jen o tom vhodit platný hlasovací lístek do urny a čekat „jak to dopadne". Volební výsledky mohou být ovlivněny mnoha různými faktory, jako je například správně načasované zveřejnění průzkumu volebních preferencí, nízká či vysoká volební účast nebo také počet volebních okrsků.
Tato lekce upozorní žáky na to, jak výsledky voleb mohou být ovlivněny manipulací s hranicemi volebních obvodů pomocí principu zvaného gerrymandering.

Cíle:

- Žák svými slovy vysvětlí odborné termíny související s volbami/volením (volební obvod, volební okrsek, volební preference, gerrymandering).
- Žák zdůvodní, jak hranice volebního okrsku může ovlivnit výsledky voleb.

Věk: 14–19 let

Předpokládaný čas: 45 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:

Člověk a společnost (Občanský a společenskovědní základ), Matematika a její aplikace (Matematika a její aplikace)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:

Občanský vzdělávací základ, Matematické vzdělávání

Témata:

volby, ovlivnění výsledků voleb, volební obvod/okrsek

Metody a formy práce:

čtení textu, práce ve skupině, diskuse

Pomůcky:

papír, tužka, nakopírovaná Příloha 1 a 2 pro každého žáka a Příloha 3 do skupiny

Postup

EVOKACE

- Rozdejte žákům do dvojice dva rozdílné novinové úryvky (Příloha 1). Nechte je, aby si je přečetli a ve dvojicích o nich diskutovali. Dopředu jim řekněte, ať společně přemýšlí, co mají úryvky společného. Ptejte se: *O čem si myslíte, že bude dnešní hodina? Co mají úryvky společného?* Až budou žáci hotovi, zeptejte se, zda by někdo chtěl sdílet svůj názor veřejně a nechte žáky opět diskutovat. Pokud nikdo nebude chtít mluvit, řekněte žákům sami, o čem bude lekce.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Rozdejte žákům text (Příloha 2). Nechte jim čas na jeho přečtení. Zároveň je upozorněte na to, aby si ujasnili, co znamenají následující termíny: *volební obvod, volební okrsek, volební preference, gerrymandering*. Pro toto slouží rámeček s definicemi pod hlavním textem. Na volné řádky si žáci vypíší či parafrázují definice. Až budou mít žáci text přečtený a zpracovaný, společně s celou třídou tyto termíny definujte (definice stačí pouze ústně). Můžete s nimi sdílet, co jim přišlo zajímavé, je zde prostor pro diskusi.
- Rozdělte žáky do tří skupin. Každé skupině dejte obrázek Město a jeho voliči (Příloha 3). Přečtěte žákům zadání (viz text níže). První část zadání je stejná pro všechny skupiny, druhou část zadání má každá skupina jinou (instrukce lze také napsat na lísteček a rozdat skupinám):

  Zadání (1. část):
  „Schéma s menšími barevnými obdélníky představuje město, ve kterém se konají volby. Díky volebním preferencím je známo, že část voličů je pro žlutého kandidáta a část voličů pro modrého kandidáta. Stejně tak je známo, kde voliči bydlí – každá skupina bydlí na jiné straně řeky. Každá skupina bude mít za úkol rozdělit město do pěti volebních obvodů o stejném počtu voličů v každém obvodu. Princip volby je snadný, zvolen bude ten kandidát, který bude mít v daném volebním obvodu nejvíce hlasů.“

  Zároveň s tímto zadáním poproste žáky, aby si zapsali poměr voličů ve městě a pak poměr zvolených zastupitelů.

  Zadání (2. část):
  Každá skupina dostane ještě své speciální zadání:
  První skupině řekněte, aby město rozdělila do volebních obvodů tak, aby byli zvolení dva žlutí a tři modří zastupitelé.
  Druhá skupina bude mít za úkol rozdělit město tak, aby zvoleni zastupitelé byli všichni modří.
  Třetí skupina bude mít za úkol rozdělit město tak, aby byli zvolení tři žlutí a dva modří zástupci.

- Poté, co všechny skupiny dokončí svou práci (nejdéle to pravděpodobně bude trvat třetí skupině), každá skupina prezentuje svoje rozdělení města.
  Nezapomeňte zdůraznit, aby každá skupina řekla, jaký je poměr zvolených zastupitelů. Učitel zapisuje všechny údaje na tabuli.
  Výsledky všech skupin jsou v Příloze 4. Nechte žáky porovnat výsledky a vyzvěte je, aby o nich diskutovali. Zeptejte se žáků: *Jaké rozdělení je správné? Existuje nějaké správné rozdělení? Jaké je nejspravedlivější rozdělení?*

REFLEXE

- Napište na tabuli otázky a vyzvěte žáky, aby si na ně odpověděli či zapsali do poznámek stručné odpovědi. Kdo chce, může sdílet svůj názor veřejně.
  - *V čem byla dnešní hodina pro Tebe užitečná?*
  - *Napadají Tě další možnosti, jak mohou být výsledky voleb nepřímo ovlivněny?*
  - *Co dalšího by ses chtěl/la o volbách dozvědět?*

Poznámka:
Lekce je atraktivnější v době konání voleb.

Zdroje:

- KASÍK, Pavel: Legální manipulace voleb: politici v USA kreslí šílené mapy, aby vyhráli. [online]. [cit. 1.11.2018]. Dostupné z: https://technet.idnes.cz/gerrymandering-volby-usa-neferove-volebni-okresy-fsf-/sw_internet.aspx?c=A181031_140328_sw_internet_pka.
- Nguyen Thuong Ly: Pražské počty s obvody: rozdělení města může zamávat složením zastupitelstva. [online]. [cit. 20.3.2018]. Dostupné z: https://www.e15.cz/domaci/prazske-pocty-s-obvody-rozdeleni-mesta-muze-zamavat-slozenim-zastupitelstva-1344695
- Hesla na Wikipedii:
  - https://cs.wikipedia.org/wiki/Gerrymandering
  - https://cs.wikipedia.org/wiki/Volební_obvod#Volební_obvody_v_České_republice
  - https://cs.wikipedia.org/wiki/Volební_okrsek

Příloha 1 – Novinové úryvky

„Většina stran v pražském zastupitelstvu by chtěla v nadcházejících komunálních volbách zachovat celopražský volební obvod. ANO a ODS nicméně nevylučují debatu nad případným rozdělením Prahy na více částí. Jde přitom o rozhodnutí, které může výrazně ovlivnit výsledek hlasování.“
(z deníku E15)

„Technologie zasahují do života často nečekaným způsobem. Fascinující a zároveň odstrašující ukázkou je americké překreslování volebních okrsků. Tato technika má dlouhou historii, díky počítačům se však v posledních letech dostala na novou úroveň. Výsledky jsou možná těžko obhajitelné, ale zcela legální.“
(z Technet.cz)

Příloha 2 – Text

„Většina stran v pražském zastupitelstvu by chtěla v nadcházejících komunálních volbách zachovat celopražský volební obvod. ANO a ODS nicméně nevylučují debatu nad případným rozdělením Prahy na více částí. Jde přitom o rozhodnutí, které může výrazně ovlivnit výsledek hlasování.“
Takto v březnu 2018 začínal jeden z článků v deníku E15. Zdá se neuvěřitelné, že o tom, jak dopadnou volby a kdo bude zvoleným představitelem občanů, nemusí rozhodnout jen to, že kandidát/volená strana získá většinu hlasů. Jak je to možné?

Výše zmíněný způsob ovlivňování nebo „upravování“ výsledků voleb se nazývá gerrymandering (vyslovuje se „džerymendering“). Termín vymysleli v 19. století novináři v USA jako reakci na aktuální situace tamních voleb. V roce 1812 Elbridge Gerry, guvernér amerického státu Massachusetts, nakreslil volební oblast tak, aby umožnila jeho straně vyhrát, přestože jeho strana měla celkově menší podporu. Tvar nakresleného volebního okrsku novinářům připomínal salamandra (mloka), a tak karikaturista v novinách pojmenoval volební obvod jako „gerrymander“.
Termínem se tedy popisuje stav, kdy se účelově manipuluje s hranicemi volebních obvodů. Hranice volebního obvodu se totiž může nakreslit tak, aby mohla vyhrát jedna strana, byť celkově má menší podporu.
Pro pochopení principu gerrymanderingu je důležité ujasnit si některé výrazy hlouběji. Volební obvod je ohraničené území, ve kterém lze v rámci voleb získat předem stanovený počet mandátů (zvolených zástupců). V Česku se volební obvody mění s tím, o jaké volby se jedná (např. volební obvod pro senátní volby je jiný než třeba pro volby do obecního zastupitelstva). Zákon dává poměrně velkou volnost v tvorbě volebních obvodů, například při komunálních volbách není stanoveno, že by části obce zařazené do téhož volebního obvodu musely například sousedit nebo si být urbanisticky či zájmově blízké. Zákon stanovuje jedinou podmínku o minimálním počtu rozdělovaných mandátů ve volebním obvodu. Finální podobu volebního obvodu tedy stanovuje samospráva. Je volební obvod stejný jako volební okrsek? Není, volební okrsek je území určené ke sběru hlasů, neslouží tak ke stanovení počtu mandátů.
Aby gerrymandering mohl vzniknout, je nutné znát volební preference, což je statisticky odhadovaný podíl hlasů pro určitou politickou stranu nebo kandidáta ve volbách. Zjišťuje se výběrovým šetřením na určitém vzorku voličů. Pro politiky a politické strany jsou tyto odhady důležité, a proto mívají podrobně zpracované mapy volebních preferencí, které jim názorně ukazují, kdo má na daném území šanci vyhrát.
Demokratické volby se vyznačují proporcionálním principem „jeden volič, jeden hlas“. Cílem tohoto opatření je zachovat vůli voličů vyjádřenou počtem hlasů při sestavení výsledného zastupitelstva. Vítěz daného volební-

ho obvodu, i kdyby vyhrál třeba jen o dva hlasy, bere vše. A právě tady je prostor pro ovlivnění výsledku voleb ještě před tím, než k volbám dojde. Stačí na mapě odhadnout, kde přibližně jsou voliči které strany, a to politici díky podrobným mapám vědí celkem přesně.
Jak tedy určit hranice volebních obvodů, aby se vyhrálo? Hranice se mohou nakreslit tak, aby se například roztříštili voliči jednoho kandidáta/strany do více obvodů, aby nikde nezískal nutný dostatek hlasů. Případně lze udělat volební obvod tak, aby se voliči protivníka koncentrovali do jednoho obvodu, v ostatních obvodech by pak měla větší šanci strana, která dělení navrhuje.
V USA je v současnosti gerrymandering výrazně přesnější a účinnější díky počítačovým algoritmům a detailním datům o voličích. V USA politické strany nevyužívají jen seznamy registrovaných voličů, ale i seznamy dárců, průzkumy veřejného mínění a řadu dalších veřejně dostupných i draze koupených zdrojů dat. Díky těmto datům může počítač nakreslit přesnou mapu, která může ovlivnit výsledky voleb ještě před samotnou volbou.
V Česku se gerrymandering řešil dokonce už po volbách v roce 2010. Na Ústavní soud se obrátily strany, které se i přes překonání pětiprocentní hranice nedostaly do zastupitelstva hlavního města. Soud stížnost zamítl, nicméně se jednalo o podobnou situaci z úvodu tohoto textu. Rozděluje-li se velký počet mandátů, tak kdokoli, kdo přesáhne určité procento získaných hlasů (obvykle 5 %), má garantovaný zisk mandátů. Pokud se ale rozdělujete vždy pár mandátů v každém obvodu, nemusí na zisk mandátu tato hranice stačit. Z rozdělení hlavního města do menších volebních obvodů by tak profitovaly větší strany na úkor stran menších.

Zdroj: kompilace textů - viz zdroje

Gerrymandering je

Volební okrsek je

Volební obvod je

Volební preference je

Příloha 3 – Město a jeho voliči

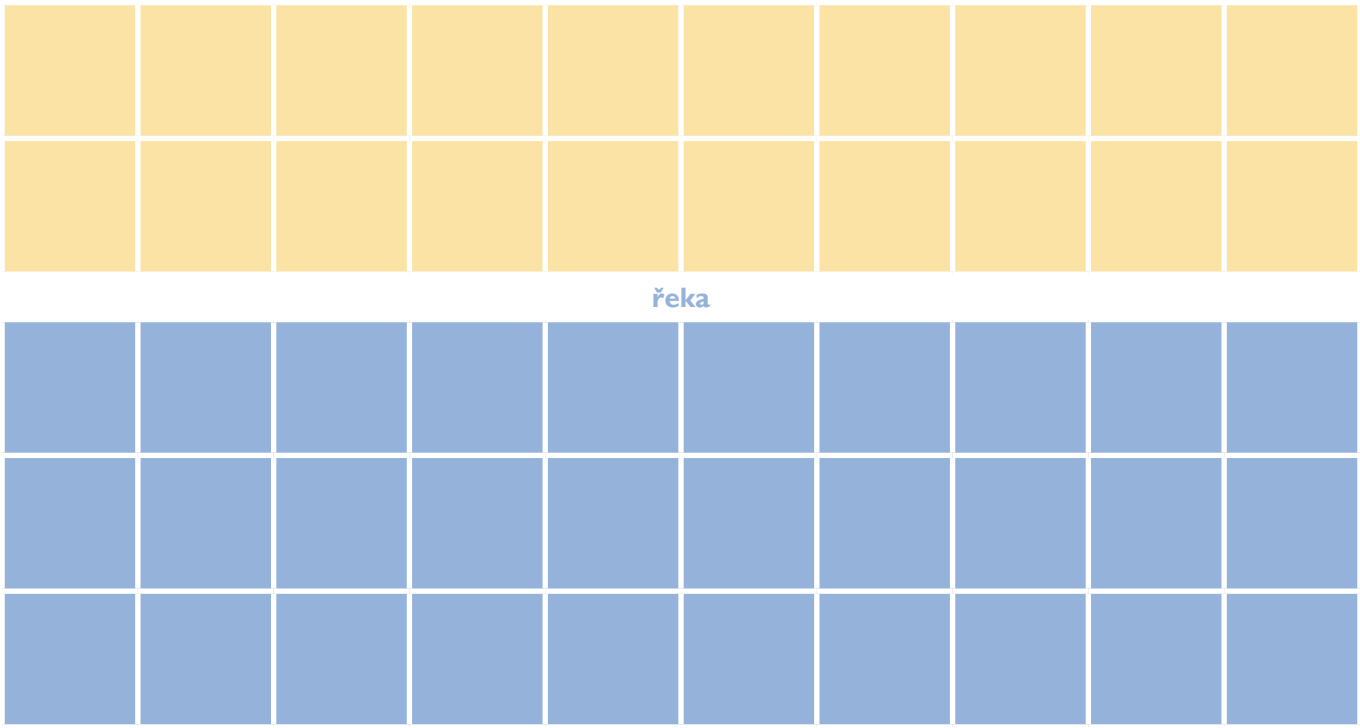

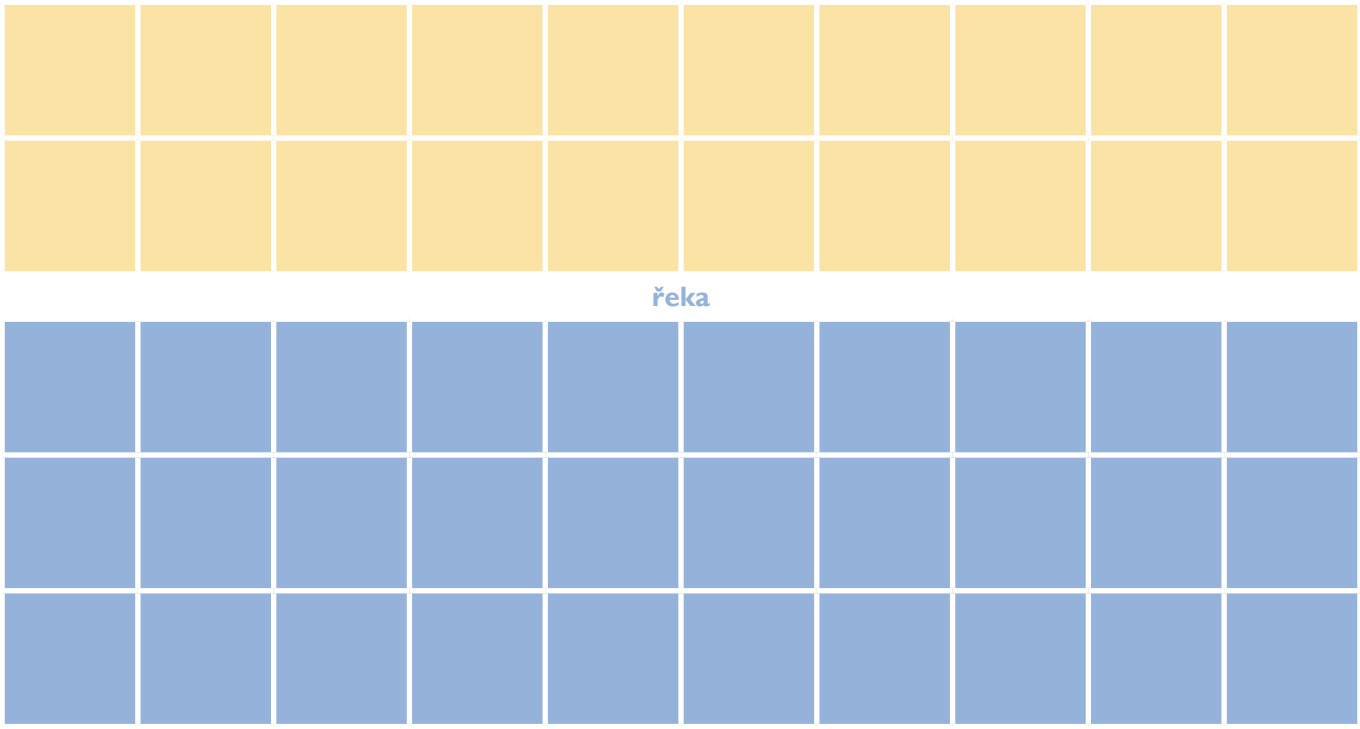

Příloha 4 – Výsledky rozdělení města

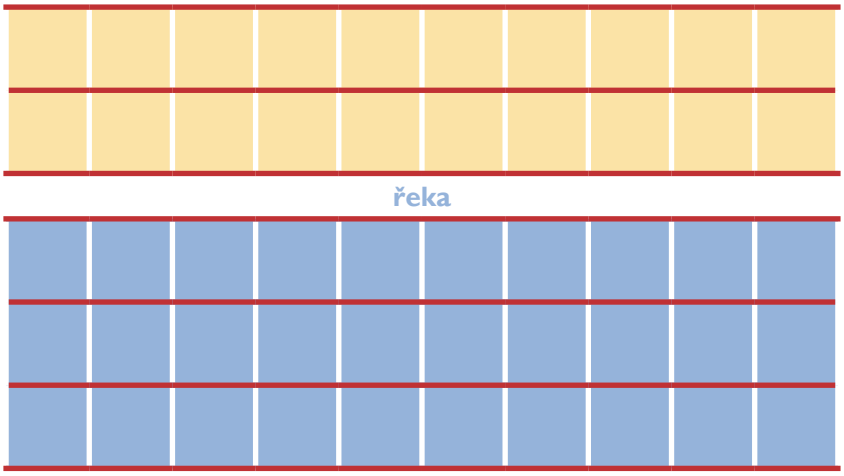

Skupina 1
Město je rozděleno do „vodorovných“ volebních obvodů (červeně ohraničeno).
Poměr žlutých a modrých voličů je 2:3, počet zvolených (1 obvod, 1 zvolený) je také 2:3.

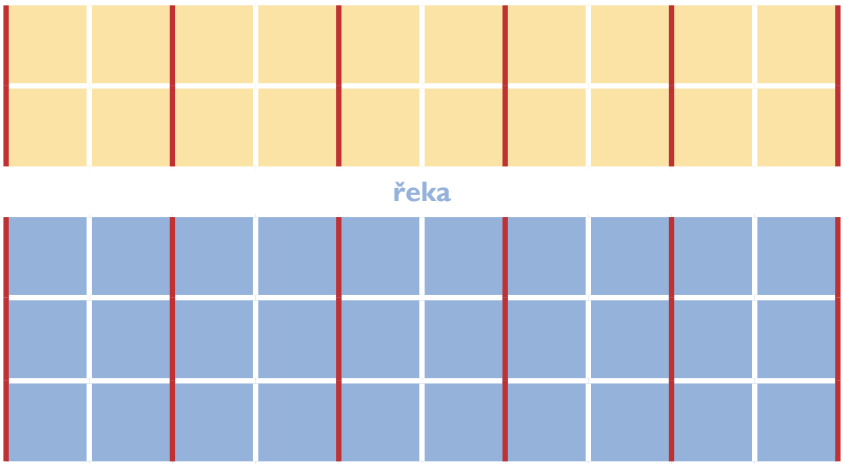

Skupina 2
Město je rozděleno do „svislých“ volebních obvodů (červeně ohraničeno).
Poměr žlutých a modrých voličů je 2:3, počet zvolených (1 obvod, 1 zvolený) je 0:5.

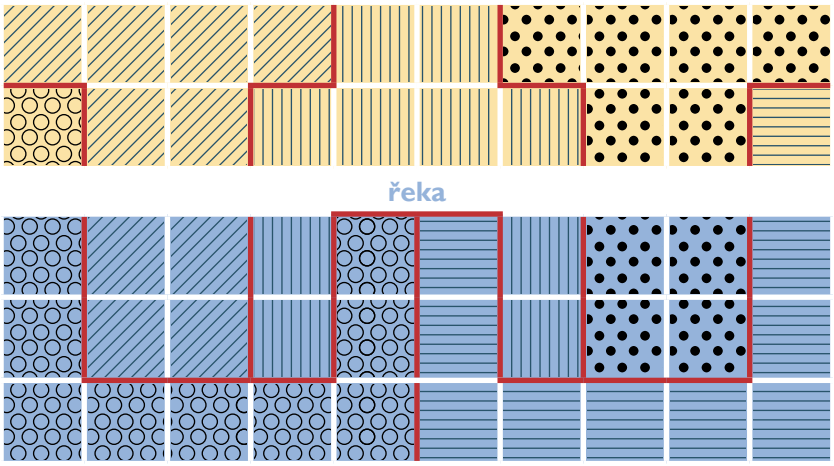

Skupina 3
Město je rozděleno do „nesourodých“ volebních obvodů (různě vyšrafováno).
Poměr žlutých a modrých voličů je 2:3, počet zvolených (1 obvod, 1 zvolený) je 3:2.

7 Jak unášet demokratické principy do života školy

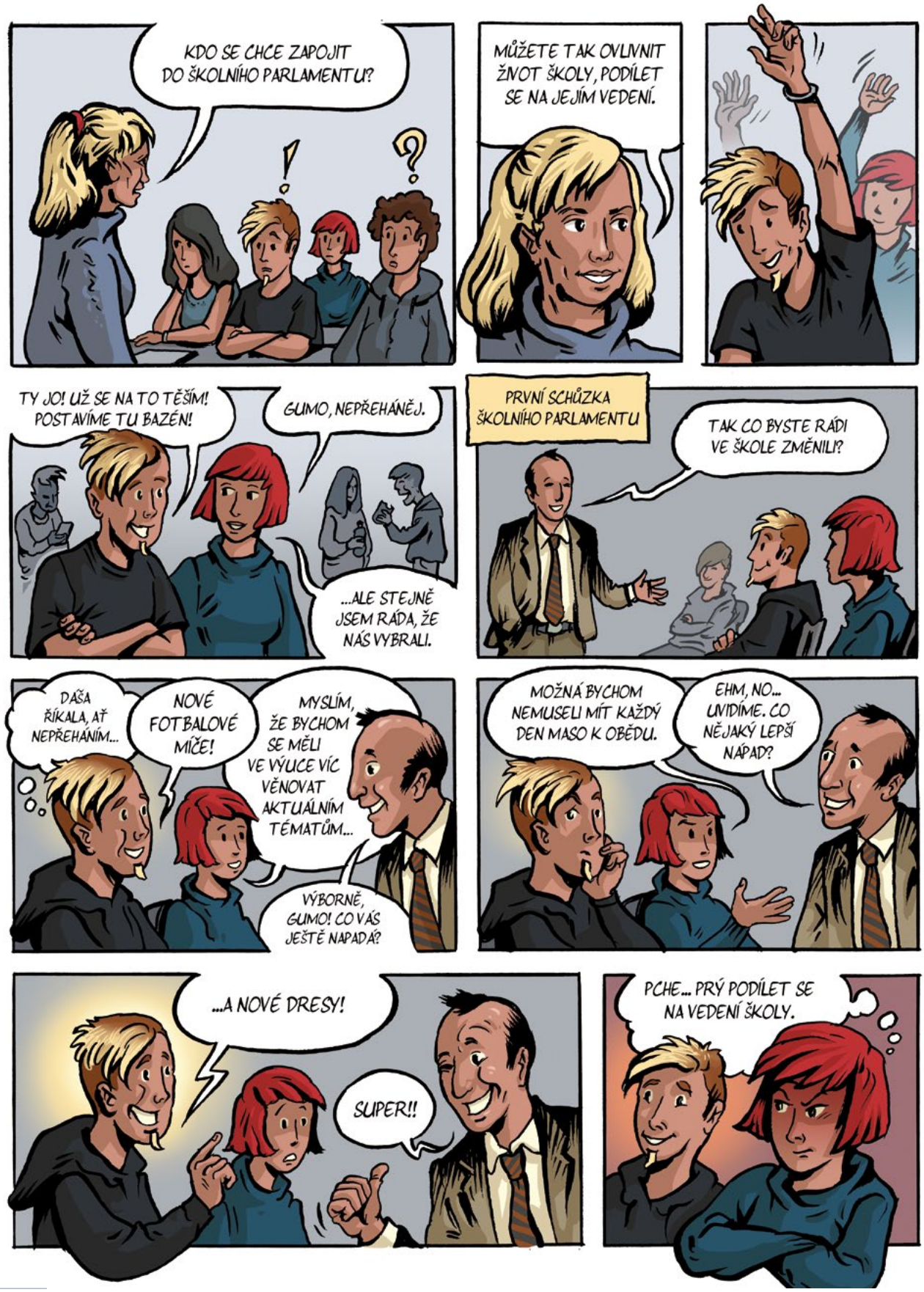

Jak vnášet demokratické principy do života školy

Petr Čáp

Demokratické občanství v českém kontextu

Demokracie a její pojetí v každodenní praxi je dnes živé, složité a diskutované téma. V časech, které jsou sociology popisovány jako „tekuté", dopadá rozmělňování tradičních hodnot i na školu jako instituci, a nejen v odborné literatuře se hovoří o tom, že škola „prochází krizí". Přesto, anebo právě proto, panuje ve společnosti obecná zakázka, že škola je tou institucí, která má rozvíjet u žáků demokratické občanství (Pol a kol., 2006). Taková shoda však již nepanuje v otázce, co je myšleno „demokratickým občanstvím" a jak by toho škola měla dosahovat. I to je znakem zmíněné tekutosti a nutí to pedagogy a ředitele více hledat a obhajovat vlastní odpovědi.

Na základě aktuálních výzkumů ukazují vědci z Univerzity Karlovy na znaky občanství v českém kontextu. Pro pedagogickou práci jsou důležité deklarovaná nízká důvěra v instituce a nízká důvěra v ochotu systému reagovat na podněty od občanů. Přitom důvěra v systém, důvěra ve své spoluobčany a ve vlastní instituce je základním pilířem demokratického soužití. Nedůvěra v systém, který nás obklopuje a určuje protektorsky značnou část našich životů, provokuje silné emoce bezmoci, hněvu a opuštěnosti, uvrhuje členy společnosti do antipolitického individualismu, hédonismu, determinismu, anebo naopak k radikálním řešením. Dle výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci radikalismus vnímá jako nejlepší cestu k řešení problémů společnosti 34 % dotázaných žáků středních škol.

V oblasti projevů demokratického občanství výzkumy ukazují, že **aktivní zapojování se do veřejných sfér (participace) je vnímaná jako nejméně důležitá norma občanství, oproti dodržování pořádku a poslušnosti.** Je to náš způsob oceňovaného občanského života, být poslušní a pasivní? A není jedno ze zmíněných očekávání společnosti od školy, že má žáky naučit právě poslušnosti?

Pro zastánce liberální demokracie a humanistické tradice jsou výše uvedené znaky dnešní české společnosti více než rizikové. Tváří v tvář globálním trendům, jako je nárůst silové politiky, nacionalismus a digitální revoluce umělé inteligence, je potřeba vzdělávat lidi, kteří dokáží kriticky a aktivně odpovídat na velké otázky dneška. Zvnitřnělá pasivita a nedůvěra by z nich totiž mohla udělat jen pozorovatele dějinných událostí. Paulo Freire apeloval na pedagogy, aby pomáhali lidem vidět svět ne jako statickou realitu, ale jako dynamický proces utváření a transformace, do které se jedinec může a musí zapojit jako aktivní subjekt té transformace, ne jako objekt.

Co školy často opomíjejí

Tyto otázky dneška oscilují kolem škol a řada pedagogů se s nimi snaží vyrovnat. Výzkum České školní inspekce v roce 2016 ukázal, že většina škol vhodně zařazuje občanské vzdělávání do předmětů, vyučuje témata formou diskuse či metodou skupinové práce a v naprosté většině mohou žáci participovat na rozhodování o vzhledu třídy, o vzhledu školy či se mohou podílet na výběru exkurzí a výletů. Méně se však dostávalo na prioritní témata, jako je **aktivní přístup k lidským právům, prevence extremismu, respekt ke kulturním odlišnostem a podpora demokratických hodnot**. V polovině škol se nepracuje se základními dokumenty, jako jsou Ústava ČR nebo Všeobecná deklarace lidských práv. Jen 40 % ředitelů ZŠ a 50 % ředitelů SŠ zařazuje do výuky participaci na veřejném životě, 43 % ZŠ a 40 % SŠ zapojuje školu do aktivit v místní komunitě.

Vnášení demokracie do života školy není ale jen otázka výuky, dopadá na celou školu jako instituci. Mezi další důležité aspekty, na které je třeba se zaměřit, patří **řízení školy, nastavení rozhodovacích procesů a nastavení vztahů školy s vnějším prostředím** (komunitou, organizacemi, rodiči). Demokracie ve škole je tak soubor nejen technických řešení, ale také jejich zasazení do celkové **kultury školy**, kde je očekáváno,

iniciováno a oceňováno svobodné, autentické, kritické tázání i konání. Socializace a vzdělávací proces se opírá o dvě základní složky – kognitivní a afektivní domény. LOGOS zastupuje racionální, kognitivní znalosti a dovednosti, které ve škole praktikujeme, učíme se. Nicméně výše zmíněná důvěra v systém je založená na každodenní praxi a s ní spojenou emocí úspěchu, přijetí, sounáležitosti. **Demokracii pro její zvnitřnění a plnou socializaci je nezbytné prožívat i v rovině emocí, PATHOSU.**

Jak školy mohou demokracii podporovat

Jak dlouhodobě ve školách podporovat demokracii, a to převážně v těch ukazatelích, ve kterých máme jako společnost dluh vůči zralé liberální demokracii – v důvěře a v aktivním zapojování?

Otevírat kontroverzní témata

V rovině výuky se klade důraz na rozvoj dovedností při osvojování občanských kompetencí ze strany žáků, častější práci se základními ústavními texty a s aktuálními kontroverzními tématy. Pro praktikování demokratických dovedností jsou zvláště nosná **kontroverzní témata**, která jsou charakteristická tím, že vzbuzují silné emoce a mají tendenci rozdělovat společnost či komunitu (Malířová a kol.; Matějka a kol., 2012; Stará, 2004). Tato témata se sice mění v čase a každé téma může být kontroverzní, pokud na něj v rámci skupiny jsou různé názory, různé interpretace a osobní zkušenosti. Jako příklad kontroverzních témat, která mají silný emocionální náboj a lze je po přípravě využít pro výuku diskuse, dialogu, aktivního naslouchání, hledání konsenzu, můžeme uvést přístup České republiky k podpoře nezaměstnaných osob v rámci poskytování sociálních dávek, zavedení regulací vjezdu aut na dieselový pohon do hlavních měst, přijímání uprchlíků z muslimských zemí atd. **Pedagog** po zjištění tématu, které ve skupině studentů rezonuje jako kontroverzní a plné emocí, pak toto téma cíleně otevírá a dbá na kvalitu procesu diskuse a hledání konsenzu. Sám při tom dle tématu a situace **může zastávat řadu podpůrných rolí** (Malířová a kol., 2016), jako je:

- nestranný facilitátor diskuse, který se zdrží vlastního názoru;
- objektivní facilitátor, který představí spektrum možných hledisek problému bez stanovení vlastní pozice;
- deklarovaná pozice, kdy učitel předem vyjeví svůj názor;
- „ďáblův advokát“, kdy učitel zaujme provokativní postoje opačné postojům žáků;
- spojenec, který zastává názor části žáků;
- oficiální role, kdy učitel zastává stranu určovanou veřejnými autoritami.

Pedagogickým uměním je vést se studenty dialog podporující samostatné myšlení a kritické zvažování problémů. Je důležité, abychom umožnili studentům vytvořit si a veřejně prezentovat vlastní názor a vybavili je potřebnými argumentačními dovednostmi. Nebát se, nebo dokonce nezakazovat, vystavovat mladé lidi velkým otázkám dneška a ve společném hledání a diskusích je zkoumat, konkretizovat jejich zrcadlení v běžném životě a naučit se **rozlišovat souvislosti, pojmy, fakta a názory**. Tyto dovednosti jim pomohou rozeznávat manipulaci a patří mezi základní dovednosti spojené s mediální gramotností ve věku hybridních válek.

Zabývat se reálnými situacemi

Podobně jako kontroverzní témata pro praktikování demokratických kompetencí se doporučuje aktivně **zahrnovat do výuky témata, které se vztahují k reálným situacím ze života školy, obce nebo širšího světa**. Člověk v tísni nabízí školám ucelený program Active Citizens, který rozvíjí komunitní rozměr školy a aktivní zapojení studentů do řešení problémů v okolí školy. Žáci skrze prvotní zamýšlení se nad vlastní identitou hledají možnosti vlastního občanského přispění k vyřešení nějakého jimi definovaného problému v okolí školy. Mezi další vzdělávací programy společnosti Člověk v tísni patří Světová škola. Tento program vede žáky k aktivnímu řešení problémů na lokální úrovni s globálním přesahem. Člověk v tísni pravidelně organizuje také Studentské volby, jejichž cílem je přispět k aktivnímu, zodpovědnému a sebevědomému občanství budoucích prvovoličů.

Výuka, která rozvíjí demokratické dovednosti a hodnoty, umožňuje žákům dát si učební látku do kontextu reálného života žáků a tím podporuje větší zájem a motivaci se angažovat. Zapojuje komplexnější vzdělávací formy výuky a umožňuje studentům **získané znalosti a dovednosti využít přímou aktivitou v komunitě**. V zahraničí se pro takové aktivity používá často pojem učení službou (service learning), v českém prostředí se hovoří o místně zakotveném učení. Žáci

svou autentickou činností přispívají k rozvoji komunity takovým způsobem, aby zároveň rozvíjeli své znalosti a dovednosti v souladu s kurikulem. Tato participace má zpravidla dlouhodobý efekt a vede k vyšší angažovanosti i o mnoho let později.

Jako konkrétní příklad z českého prostředí může posloužit aktivita ZŠ a MŠ z Malče, kde se věnovali spolupráci ZŠ a nedalekého Dětského domova Nová Ves u Chotěboře. Část žáků z něj do školy dochází. Na základě dotazníkového šetření žáci vymysleli projekt zaměřený na prevenci předsudků vůči dětem, které z domova pochází, který nazvali: „Ahoj, jak je? aneb Jak neznáme (tamty) děti?“ Místní učitelka Jitka Rutschová uvádí: „Skvělé na projektu je propojení s regionem, tam spatřuji ten největší přínos oproti jiným projektům. Z pohledu učitele vidím, jak žáci během práce „rostli“. Dostali prostě příležitost a dokázali reagovat. Byli schopní připravit se na jednání s partnery, ptát se, dělat závěry, přemýšlet o výsledcích dotazníků. A to rozhodně není málo.

Pěstovat občanské ctnosti

Samostatnou kategorií průřezových edukačních cílů jsou pak občanské ctnosti, jež získáváme praxí a které představují vypěstovaný sklon k určitému jednání. **Aktivní občanství se opírá o ctnosti, jakými jsou odvaha, naděje, čestnost, odolnost**. Umění rozvoje těchto ctností spadá tradičně do oblasti spíše neformálního vzdělávání, nicméně je důležité s těmito kategoriemi pracovat v rovině cílů i v běžných školách.

Zapojovat žáky do rozhodování a fungování školy

V rovině řízení školy se doporučuje školám, aby umožňovaly žákům aktivně se účastnit ovlivňování rozmanitých aspektů výuky a chodu školy a nesoustředit se jen na dílčí témata, jako je výzdoba tříd a školy nebo výběr exkurzí. Pro pedagogy a vedení **školy je důležité znát stupně zapojování studentů** a uvědomovat si, kdy opravdu hovoříme o aktivním zapojení a kdy se jedná jen o konzultace – jako v případě rozhodování, kam se pojede na exkurzi.

Základním nástrojem pro nastavení rozhodovacích procesů je vytvoření prostředí vzájemné důvěry, respektu a ochoty si naslouchat. Pak již nezáleží na tom, zda se tyto hodnoty a dovednosti budou rozvíjet skrz školní parlament, fóra žáků nebo pomocí jiných nástrojů participativní demokracie. Důležitý je závazek opravdovosti a důvěry v žáky. Z výzkumů České školní inspekce zaměřené na fungování žákovské participace vyplývá, že ve středních školách, kde mají ustanovený **žákovský parlament**, se žáci podílí na tvorbě pravidel školy z 62 %, oproti 27 % ve školách, kde parlament není. Aby takový parlament správně a efektivně pracoval, musí splnit některé klíčové podmínky, které vychází z poznané praxe (ČŠI, 2017):

- zajistit ve školách odpovídající podmínky pro fungování žákovského parlamentu vyhrazením času pro setkávání (alespoň 1x za 14 dní na minimálně 45 minut);
- zanesením vzdělávacích cílů žákovského parlamentu do školního vzdělávacího programu;
- podpora osoby, která žákovský parlament koordinuje – finančním ohodnocením, zajištěním dalšího vzdělávání a metodické podpory koordinátora žákovských parlamentů (zejména ve školách, ve kterých parlament funguje pouze formálně), např. díky krajským Konzultačním centrům Školy pro demokracii.

Tematická zpráva ČŠI dále zdůrazňuje nutnost *„podporovat participaci žáků na rozhodování a fungování školy (a zejména u středních odborných škol, v jejichž nadpoloviční většině nejsou žákovské parlamenty ustaveny) – vlastní participace žáků vede nejen k přijímání odpovědnosti za prostředí, v němž žáci žijí, a za své jednání, ale má i preventivní dopady na mnoho rizikových jevů, které se ve školách objevují (vandalismus, šikana, generační střety apod.).“*

Spolupracovat s okolím

V rovině vztahů s vnějším prostředím se díky výzkumům ukázalo, že největší dopad na aktivní zapojování v budoucím životě má moment „přizvání k participaci“ (Šerek, 2012). Neuzavírat školu vnějšímu prostředí, ale aktivně spolupracovat s veřejnými, soukromými a nestátními organizacemi a institucemi, které v okolí školy hájí veřejné zájmy a nabízí žákům možnost se aktivně zapojit do jejich činnosti. Tato spojenectví dlouhodobě rozvíjí nejen důvěru v systém, ale zmírňují pocit bezmoci a dávají jistotu, že v aktivní autentické akci je možnost systém vylepšovat a opravovat. Opravdové, vážně míněné přizvání k participaci a dialog s mladými lidmi je nej-

lepší cestou, jak zmírňovat mlhu radikálních, apatických či naivních postojů a jak vést ke konstantní údržbě, resp. postupné evoluci systému, spíše než k radikální revoluci. Školy v těchto aktivitách potřebují, aby obec, kde se škola nachází, byla pro ni a pro její žáky důvěryhodným partnerem, který oceňuje aktivity žáků a je připraven s nimi vést dialog. Jako konkrétní příklady dobré praxe z České republiky můžeme uvést studentská zastupitelstva, simulující prostředí komunální politiky. Žáci základních a středních škol si vyzkouší roli zastupitelů a společně se skutečnými zástupci své obce řeší reálné místní problémy a výzvy. Na mnohých místech fungují studentská zastupitelstva nejen jako simulace, ale jako skutečný poradní orgán, který se podílí na místní komunální politice.

Závěrem

Výše jsme se snažili představit hlavní nástroje a postupy zavádění výchovy k demokracii a demokratických principů do života školy a zarámovat současná témata výchovy k demokracii do širších společenských procesů. České školství má prostřednictvím pedagogů, podpůrných organizací i legislativní opory na tyto trendy reagovat. Otázkou zůstává, jestli chceme, aby občané nových generací byli spíše poslušní a pasivní, nebo kritičtí a aktivní. Z otázek se stávají úkoly, domácí úkoly naší doby. Naštěstí na domácí úkoly jsme ve školství zvyklí.

Zdroje:

- MALÍŘOVÁ, Eva a kol. *Lidé v pohybu. Metodika pro práci s kontroverzními tématy uprchlictví a migrace.* Brno: NaZemi, 2016. ISBN: 978-80-7501-098-8. Dostupné z: www.lidevpohybu.eu
- MATĚJKA, Ondřej a Filip HOTOVÝ. *Politika do školy patří: metodický materiál pro učitele.* Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-5927-6.
- POL, Milan, Milada RABUŠICOVÁ a Petr NOVOTNÝ. *Demokracie ve škole.* Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4210-9.
- STARÁ, Jana. *Výchova k demokratickému občanství v primární škole.* Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80-729-0162-1.
- ŠEREK, Jan, Zuzana PETROVIČOVÁ a Michaela PORUBANOVÁ-NORQUIST. *Mladí a nevšední: studie občanského života mladých lidí z etnických menšin a majority v České republice.* Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-6055-5.
- *Tematická zpráva Občanské vzdělávání v základních a středních školách.* Praha: Česká školní inspekce, 2016.
- *Tematická zpráva Participace žáků a studentů na fungování a rozvoji školy.* Praha: Česká školní inspekce, 2017.
- www.activecitizens.cz
- www.svetovaskola.cz
- www.jsns.cz/projekty/kdo-jiny
- www.jsns.cz/projekty/studentske-volby
- Jednej lokálně, mysli globálně! Metodika informovaných a reflektovaných akcí. Brno: NaZemi, 2017. ISBN: 978-80-88150-35-0. Dostupné z: https://www.nazemi.cz/sites/default/files/metodika_informovanych_a_reflektovanych_akci.pdf
- www.zdravamesta.cz
- https://www.agora-ce.cz/vzdelavani/studentske-zastupitelstvo

Jak vnášet demokratické principy do života školy

Anotace:
Hlavním cílem lekce je představit, jak může podílení se na vedení školy rozvíjet občanské kompetence žáků. Žáci zjistí, jak mohou žákovské parlamenty prospět samotné škole i komunitě, jíž je škola součástí. Záměrem je také představit, jak žákovské parlamenty fungují a jakou mají strukturu.

Cíle:
- Žák vysvětlí význam žákovského parlamentu pro žáka, školu i komunitu.
- Žák popíše strukturu žákovského parlamentu i jeho systém fungování.

Věk: 12–19 let

Předpokládaný čas: 90 minut

Vzdělávací oblasti a obory pro gymnázia:
Člověk a společnost (Občanský a společensko-vědní základ)

Vzdělávací oblasti pro střední odborné školy:
Občanský vzdělávací základ

Témata:
žákovský parlament

Metody a formy práce:
práce s komiksem, metoda rybí kost

Pomůcky:
komiks *Jak vnášet demokratické principy do života školy* na s. 90 pro každého žáka, tabulka (Příloha 4) a rybí kost (Příloha 1) do každé skupiny

Postup

EVOKACE

- Přečtěte si společně s žáky komiks *Jak vnášet demokratické principy do života školy* na s. 92. Po přečtení komiksu se žáků zeptejte: *„Jak si představujete žákovský parlament? Co o jeho fungování víte?“* Nechte zaznít 2–3 odpovědi.
- Potom žáky rozdělte do skupin, v nich budou pracovat metodou rybí kosti.

METODA RYBÍ KOST
- Využijte Přílohu 1, náčrt rybí kosti, kde každá kost představuje jednu otázku. Úvodní slova otázek jsou předem daná.
- Žáci ve skupinách vymýšlí otázky k fungování žákovského parlamentu s využitím uvedených tázacích zájmen:
- Jak? Proč? Komu? Kde? Co?
- Pokud mají další otázky, které začínají jiným slovem, mohou je doplnit k dalším volným kůstkám.

- Vytvořené otázky pak sepište na tabuli (např. *Jak se žákovské parlamenty podílí na vedení školy? Kdo se může stát členem žákovského parlamentu?* apod.). Jinak znějící otázky vedoucí k jedné odpovědi (ke stejné informaci) se snažte zformulovat do jedné.

UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU INFORMACÍ

- Ve třídě umístěte 4 zdroje informací týkající se žákovských parlamentů:
  1. Video *Žákovský parlament* Centra pro demokratické učení (dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=hExCb-6O3vQ).
  2. Rozhovor *Jsou žákovské parlamenty způsob, jak vychovávat děti k demokracii?* s Tomášem Haltzbauerem na Rádiu Junior (rozmezí 12:30–17:30, dostupný z: http://www.radiojunior.cz/jsou-zakovske-parlamenty-zpusob-jak-vychovavat-deti--k-demokracii--1763364).
  3. Strukturovaný text o žákovských parlamentech (Příloha 2, dostupný z: www.cedu.cz).
  4. Text *Školní parlament se zapojil do akce 72 hodin* s videem představujícími projekt žákovského parlamentu ZŠ Masarova v Brně (Příloha 3, dostupný z: http://www.zsmasarova.cz/151011--projekt-72-hodin/; https://www.youtube.com/watch?v=wkXf6OQV_KQ&feature=youtu.be).

- Rozdělte žáky na čtyři stejně velké skupiny a řekněte jim, že nyní budou hledat odpovědi na své otázky pomocí zdrojů informací rozmístěných ve třídě. Každá skupina prostuduje vždy jeden zdroj informace a pak se přesouvá k dalšímu zdroji. Tak postupně prostuduje všechny zdroje.
- Řekněte žákům ve skupinách, aby zpracovali informace ze zdrojů do tabulky (Příloha 4). Zadejte instrukci: *„Zpracujte získané informace o žákovských parlamentech do tabulky tak, aby z nich bylo patrné, jaký je jejich přínos pro žáky, školu a lidi z okolí školy.“* Na tabuli můžete napsat návodné otázky:
  1. *Jaký je přínos žákovského parlamentu pro žáky školy? Jaký je přínos žákovského parlamentu pro jeho členy?*
  2. *Jaký je přínos žákovského parlamentu pro školu, ve které je zřízen?*
  3. *Jaký je přínos žákovského parlamentu pro lidi z okolí školy?*

- Každá skupina pak prezentuje informace doplněné do tabulky.

REFLEXE

- Pro závěrečnou diskusi mějte na tabuli pro žáky připravené otázky:
  - *Jak se můžeš na dění ve škole a na jejím vedení podílet ty?*
  - *Co bys chtěl mít možnost ve své škole ovlivnit?*
  - *Jak by ti v tom mohl pomoci žákovský parlament?*

- Vyzvěte žáky, ať se nejdříve každý individuálně nad otázkami zamyslí. Potom žáky seskupte do dvojic. V těch diskutují o odpovědích. V následné diskusi pak společně shrňte, zda je podle žáků možné se v současnosti podílet na vedení školy a jakým způsobem, jestli je něco, co by měli zájem ovlivnit a zda mají informace o tom, jak by jim mohl pomoci žákovský parlament.

Zdroje:

- Žákovský parlament. *Centrum pro demokratické učení*. [online]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=hExCb-6O3vQ
- Jsou žákovské parlamenty způsob, jak vychovávat děti k demokracii? Rozhovor s Tomášem Haltzbauerem. *Rádio Junior* (rozmezí 12:30–17:30). [online]. Dostupné z: http://www.radiojunior.cz/jsou-zakovske-parlamenty-zpusob-jak-vychovavat-deti--k-demokracii--1763364
- www.cedu.cz
- Školní parlament se zapojil do akce 72 hodin. [online]. Dostupné z: http://www.zsmasarova.cz/151011-projekt-72-hodin/
- Školní parlament se zapojil do akce 72 hodin. [online]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=wkXf6OQV_KQ&feature=youtu.be

Příloha 1

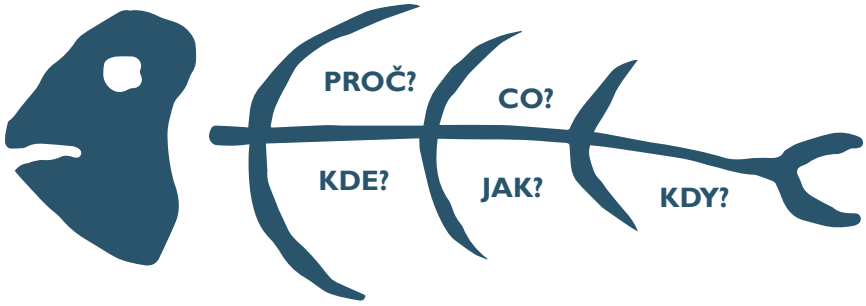

Příloha 2

VIZE CENTRA PRO DEMOKRATICKÉ UČENÍ

Naší vizí je zralá občanská společnost v České republice:

- Usilujeme o zralou společnost, jejíž občané jsou vnímaví k jejím potřebám, cítí spoluzodpovědnost za její problémy a dokáží občansky reagovat.
- Chceme, aby každé dítě na základní škole získalo nezbytné občanské dovednosti a aktivní participativní postoje (skrze žákovské parlamenty se děti učí zajímat o své okolí, získávají nástroje k jeho proměňování a osobně se v tom sami rozvíjejí, zrají...).
- Symptomy současné nezralé společnosti (lhostejnost, nedůvěryhodnost institucí, radikalizace, netolerance, absence osobní odpovědnosti) léčíme občanským vzděláváním a spoluprací se školami.

CO JE ŽÁKOVSKÝ PARLAMENT?

Žákovský parlament je skupina volených žáků jedné školy (zpravidla jsou zde zastoupeny dvě děti z každé třídy). Od spolužáků ve třídách i učitelů sbírají informace o tom, co by mohli ve škole zlepšit. Na pravidelných schůzkách parlamentu (ideálně každý týden) řeší, jakým způsobem těmto nápadům vyjít vstříc. Spolužáky ve třídách pravidelně informují o své činnosti.

Parlamenty se nejčastěji věnují činnostem, které:

- proměňují fyzické prostředí školy a jejího okolí (vymalování chodby, pořízení šatních skříněk...),
- zlepšují atmosféru ve škole (soutěže, pořádání akcí...),
- rozvíjí vzdělání žáků (besedy se zajímavými lidmi, exkurze, pořádání výstav),
- podporují charitu (nákup kompenzačních pomůcek pro spolužáka, psí útulek, spolupráce s dětskými domovy).

Žákovský parlament:

- podporuje informovanost napříč školou,
- zvyšuje zájem žáků o školní společenství,
- vede děti k odpovědnému přístupu ke svému životu i ke světu,
- pomáhá jim nabývat dovednosti, které jim umožní podílet se smysluplně na životě společnosti a
- dává jim možnost zažít, že mohou svět kolem sebe pozitivně proměňovat.

Zdroj: www.cedu.cz

Příloha 3

ŠKOLNÍ PARLAMENT SE ZAPOJIL DO AKCE 72 HODIN

Náš školní parlament se zapojil do 4. ročníku dobrovolnického projektu nazvaného 72 hodin. Kdykoliv během těchto 72 hodin (8. – 11. října 2015) a zároveň jakkoliv dlouho se dobrovolníci po celé České republice pustili do aktivit, které pomohly druhým, přírodě či jejich okolí. Název našeho projektu byl „Školní parlament Masařky pomáhá ve svém okolí“.
Ve čtvrtek 8. 10. 2015 se v 15.00 sešlo před školou asi 60 dobrovolníků, kteří se rozdělili do tří skupin. První se postarala o úklid v okolí školy, druhá se vydala uklízet do Líšeňské rokle, která je častým cílem našich vycházek, a třetí zašla do Klokánku, kde pomáhala s výrobou drobných dárečků pro jejich jarmark.
Jsme rádi, že se zapojilo tolik žáků a učitelů z naší školy. Chtěli jsme jim ukázat, že stačí málo, aby společně dokázali mnoho! Přesvědčit je, že jsou sami schopni změnit věci, které se jim nelíbí. Naučit je spolupracovat a víc vnímat svět kolem sebe.

Zdroj: Školní parlament se zapojil do akce 72 hodin. Dostupné z: http://www.zsmasarova.cz/151011-projekt-72-hodin/

Příloha 4

PŘÍNOSY ŽÁKOVSKÉHO PARLAMENTU		
Pro žáky	**Pro školu**	**Pro lidi v okolí školy**

Bohouš a Dáša: Demokracie pod lupou

© Člověk v tísni, o. p. s.
Praha, 2019
Všechna práva vyhrazena.

Autoři odborných textů:
Jan Bureš, Ondřej Císař, Petr Čáp, Sylva Horáková, Daniel Prokop
Editace odborných textů:
Robin Ujfaluši a Petra Skalická
Editace:
Kateřina Sequensová
Autorky metodických lekcí:
Klára Blahůtová Kavanová, Veronika Endrštová, Jana Kolomazníková, Martina Novotná, Kateřina Sobotková, Blanka Zemanová
Editace metodických lekcí:
Kateřina Šafránková
Ilustrace komiksů:
Karel Jerie
Scénáře komiksů:
Martina Novotná, Kateřina Sequensová, Kristýna Svatá
Jazykové korektury:
Michaela Petřkovská
Grafické zpracování a sazba příručky:
Ondřej Polony

Vzdělávací program Varianty
Člověk v tísni, o. p. s.
Šafaříkova 24
120 00 Praha 2

- www.clovekvtisni.cz/varianty
- www.svetovaskola.eu

ISBN 978-80-7591-035-6

Bohouš a Dáša:

Demokracie pod lupou

© Člověk v tísni, o. p. s.
Praha, 2019

Materiál byl finančně podpořen z prostředků sbírky
Lepší škola pro všechny.

ISBN 978-80-7591-035-6